

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav české literatury a komparatistiky

Český jazyk a literatura

**Křídla v okovech. Politické procesy 50. let
a vězeňská poezie Václava Renče a Jana
Zahradníčka.**

**Wings in chains. Political processes of the fifties and
the prison poetry of Václav Renč and Jan
Zahradníček.**

Diplomová práce

Vypracovala: Vendula Bailey

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jan Wiendl, Ph.D.

Praha 2016

Bibliografický záznam

BAILEY, Vendula. *Křídla v okovech. Politické procesy 50. let a vězeňská poezie Václava Renče a Jana Zahradníčka*. Praha, 2016. 132 s. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav české literatury a komparatistiky. Vedoucí diplomové práce doc. PhDr. Jan Wiendl, Ph.D.

Bibliographic note

BAILEY, Vendula. *Wings in chains. Political processes of the fifties and the prison poetry of Václav Renč and Jan Zahradníček*. Praha, 2016. 132 p. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav české literatury a komparatistiky. Vedoucí diplomové práce doc. PhDr. Jan Wiendl, Ph.D.

Anotace

Tato diplomová práce pojednává o politických procesech padesátých let 20. století v Československu a charakterizuje konkrétní případy básníků Václava Renče a Jana Zahradníčka obviněných ze špionáže a velezrady proti republice. Obžalování se na základě nepodložených důkazů stali součástí mezinárodní organizace, tzv. Zelené internacionály. V souvislosti s procesy a vězněním je práce zaměřena též na analýzu vězeňské poezie těchto dvou katolických autorů.

Annotation

This diploma thesis deals with the political trials of 1950s in Czechoslovakia. It describes specific cases of poets Václav Renč and Jan Zahradníček who were accused of espionage and high treason. The group of accused were based on unfounded evidence, treated as part of an international organization called Green International. Relating with the political trials and imprisonment these thesis focuses on analyzing the prison poetry of these two catholic authors.

Klíčová slova:

Perzekuce, politické procesy 50. let 20. století, Zelená internacionála, totalitní vězení, komunistické pracovní tábory, česká literatura 20. století, vězeňská poezie, Václav Renč, Jan Zahradníček

Keywords:

Persecution, Political trials of the fifties of the 20th century, Green International, totalitarian prison, communist labour camps, Czech literature of the 20th century, prison poetry, Václav Renč, Jan Zahradníček

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím uvedených pramenů a literatury a také že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 10. května 2016

.....

Vendula Bailey

Poděkování

Na tomto místě bych velmi ráda poděkovala vedoucímu své diplomové práce doc. PhDr. Janu Wiendlovi, Ph.D., za jeho cenné rady, připomínky a celkovou pomoc při zpracování této práce a také děkuji své rodině za podporu a trpělivost.

Obsah

Úvod.....	10
1. Politické procesy v 50. letech 20. století v Československu	12
1.1. Československo po roce 1945 a nastolení „nového pořádku“	12
1.2. Politický proces jako jedna z forem perzekuce	18
1.3. Jednotlivé složky a činitele politického procesu	19
1.3.1. <i>Ministerstvo spravedlnosti</i>	19
1.3.2. <i>Státní bezpečnost a její poradci ze Sovětského svazu</i>	20
1.3.3. <i>Bezpečnostní pětky</i>	25
1.3.4. <i>Justice, prokuratura, soudy a role obhájců</i>	25
1.3.5. <i>Trestní řízení</i>	30
1.4. Revize politických procesů, amnestie a první komise.....	40
2. Politické procesy s Václavem Renčem a Janem Zahradníčkem.....	44
2.1. „Případ Václav Renč“	46
2.2. „Případ Jan Zahradníček“	53
3. Vězeňská lyrika Václava Renče a Jana Zahradníčka	61
3.1. Československé vězeňství počátkem 50. let 20. století	61
3.2 Prostředí a podmínky vzniku Zahradníčkovy a Renčovy vězeňské poezie.....	63
3.2.1 <i>Vazební věznice</i>	63
3.2.2 <i>Pracovní tábory</i>	68
3.2.3 <i>Pevné věznice</i>	71
3.3. Václav Renč a Jan Zahradníček jako lidé-básníci v krajní situaci	76
3.4. Renčovy a Zahradníčkovy verše z vězení a jejich interpretace	85
3.4.1 <i>Václav Renč – básně z vězení (1951–1962)</i>	85
3.4.1.1 <i>Popelka nazaretská</i>	86
3.4.1.2 <i>Pražská legenda</i>	91
3.4.1.3 <i>Loretánské světlo</i>	95
3.4.1.4 <i>Bez ozvěny</i>	100
3.4.2. <i>Jan Zahradníček – Dům Strach a Čtyři léta (básně z vězení 1951–1960)</i>	106

Závěr.....	115
Seznam literatury.....	117
Přílohy	124

Motto

I kdybych měl jít údolím stínu smrti, ničeho zlého se nebojím,
neboť ty se mnou jsi: tvůj prut a tvá hůl mě konejší.

Před zraky protivníků stůl mi prostíráš, hlavu mi olejem potíráš,
můj kalich přetéká.

Dobro a láska mě budou provázet po všechny dny mého života,
zůstat budu v domě Hospodinově po dlouhý, věčný čas.

(Žalm 23, 4, 5, 6)

Úvod

Snad mi nebude mít nikdo za zlé, když si dovolím začít krátkou zповědí a vysvětlením motivů, které mne vedly k napsání této práce. Má rodina nepatří k těm, které by nějak znatelně postihl politický režim vládnoucí v naší zemi před rokem 1989. I přes to, nebo možná právě proto, na mne velmi zapůsobilo místo, které je hmotným symbolem a připomenutím „jedné velké události v životě mnoha tisíců“. Pražský pomník obětem komunismu na východním úpatí Petřína mne oslovil nejen svým zpracováním, které výmluvně evokuje rozpad duše i těla vlivem strachu, útrap a strádání, ale překvapily mne i počty obětí, jež jsou vyryty do bronzového pásu a kovových desek u schodiště. Jak mohla být lidská důstojnost devastována takovým způsobem a tak masově sotva pár let po skončení druhé světové války? Možná jsem si právě odpověděla, bylo to sotva pár let...

Podobně jako tento pomník z bronzu na mne zapůsobily vězeňské verše Jana Zahradníčka a Václava Renče, které jsem s odstupem času četla a které se zde pokusím pochopit a interpretovat. Mým cílem bude na pozadí základních historicko-politických souvislostí popsat obecné mechanismy fungující při tvorbě politických procesů a poukázat na úlohu jednotlivých složek v nich. Pomocí konkrétních případů Jana Zahradníčka a Václava Renče se pokusím přiblížit vnější okolnosti zatčení, věznění a procesu se spisovatelem katolické orientace. S ohledem na historické skutečnosti a faktografické informace o vnějších okolnostech a životních podmínkách týkajících se obou autorů po mnoho let věznění se chci pokusit o interpretaci básní, které byly v případě Jana Zahradníčka, posmrtně, a v případě Václava Renče, ještě za života, rekonstruovány a vydány. Nepůjde mi o vyčerpávající analýzu jejich poezie vnikající za zdi vězení, spíše chci k jednotlivým básním přistoupit jako ke střípkům, jejichž složením vzniká celkový obraz a svědectví o podmínkách, v nichž museli oba básníci přetrvávat několik let. Zahradníčkovy a Renčovy básně chápu jako drobné deníkové záznamy, které mi otevírají cestu k pochopení temné epochy v naší historii a zároveň mi s odstupem generací zpřítomňují atmosféru jinak slovy obtížně popsatelnou.

Ačkoli bylo o politických procesech (nejen v Československu) již napsáno mnohé, dosud se nepodařilo zbavit tento pojem jeho problematičnosti a vágnosti, což do jisté míry zapříčiňuje i nejednotnost ve vyčíslení počtu obětí postižených během komunistické diktatury tímto druhem perzekuce. I přes různé možnosti interpretace tohoto pojmu se pro potřeby naší práce pokusme vymezit „politický proces“ jako soudní řízení, jehož rozhodnutí a výsledek nepodléhá vlivu nezávislé justice, nýbrž je předurčeno, vymáháno nebo minimálně ovlivněno politickou mocí působící ve státě většinou diktaturně. Ve spojitosti s politickými procesy odehrávajícími se ve dvacátém století bývají používány přívlastky „demonstrační“ nebo

„inscenované“, jež se rozšířily zejména v souvislosti s mapováním politických procesů v Sovětském svazu či zemích východní Evropy.

Co se týče vymezení pojmu vězeňské poezie, není třeba polemizovat nad tím, že je již dnešní literární vědou chápána jako osobitý žánr s vlastními specifiky a estetikou. Je tudíž překvapivé, že se vězeňské literatuře, zvláště pak vězeňské poezii nedostalo dosud úplnějšího literárněvědného zpracování kromě několika sborníků a publikací týkajících se konkrétních autorů. Na druhou stranu je třeba přiznat, že se v posledních letech zvýšil zájem a úsilí tuto oblast literatury zmapovat a přiblížit širšímu čtenářstvu mnohdy už zapomenuté texty. Důkazem toho může být v těchto dnech probíhající plzeňská konference s názvem *Spisovatelé za mřížemi*, která se zaměřuje na okolnosti procesu s autory tzv. Zelené internacionály a která je dalším krůčkem k revizi výroku Michala Jareše z roku 2007, v němž upozorňuje na nezájem o tuto literaturu a mlhavost představ o žánru vězeňské poezie¹. Také tato práce by měla být potvrzením, že zájem o literaturu, zejména poezii, vznikající v extrémních podmínkách totalitního vězení neupadá ani po více než půl století.

Co se týče záběru práce, orientuji se zejména na poezii, která vznikla v komunistickém vězení a v pracovních táborech v 50. letech 20. století, takže se vzhledem k časovému úseku zaměřím výhradně na toto období s malými přesahy do let bezprostředně předcházejících a následujících pouze pro upřesnění a naznačení širších souvislostí. Na některých místech v textu volím pro pevnou věznicí i pracovní tábor zjednodušující a jednotné označení – vězení a díla zde vzniklá označuji adjektivem – vězeňský, -á.

---

¹ JAREŠ, Michal. *Přadénko z drátů*. Aluze, 2007, roč. 10, č. 2, s. 124. Dostupné z: <http://www.aluze.cz/2007_02/14_Archivalie_Pradenko_Uvod.php> [citováno: 20.03.2016].

1. Politické procesy v 50. letech 20. století v Československu

Abychom mohli lépe pochopit příčiny, pozadí a průběh politických procesů v 50. letech minulého století, jejichž následky kromě mnoha jiných postihly též příslušníky nekomunistické inteligence, spisovatele a básníky včetně Jana Zahradníčka a Václava Renče, je třeba připomenout klíčové historické momenty v souvislosti s obecným popisem mechanismu přípravy a průběhu těchto inscenovaných procedur.

1.1. Československo po roce 1945 a nastolení „nového pořádku“

Po skončení šestiletého období tak zvaného Protektorátu Čechy a Morava dochází ke znovunabytí suverenity československého státu, který byl ovšem umenšen o území Podkarpatské Rusi, která byla pod názvem Zakarpatská Ukrajina připojena k Svazu sovětských socialistických republik, jehož vliv se stal hybatelem většiny historických událostí u nás i ve světě.

V tomto období dochází k celkové změně charakteru státního zřízení, která již signalizuje prvky socialistického vývoje. Důležitým mezníkem se pro toto směřování stávají první poválečné parlamentní volby konané 26. května 1946, které byly až do pádu komunismu jedinými volbami, jichž se účastnilo více politických stran. S výsledkem 40,17 % hlasů a 93 mandátů vítězí Komunistická strana Československa, která byla úspěšná podle názoru historiků zejména díky jejich demagogické zemědělské politice. 2. července je prezidentem republiky Eduardem Benešem jmenována třetí vláda Národní fronty Čechů a Slováků a jejím předsedou se poprvé v dějinách ČSR stává komunist – předseda KSČ Klement Gottwald. Ten 8. července 1946 vystoupil na půdě nově zvoleného Ústavodárného národního shromáždění s budovatelským programem, jehož prosazování vytvořilo základnu zápasu o mocenský monopol a politický boj mezi zastánci pluralitní demokracie a komunisty v otázce příprav potažmo přijetí nové ústavy.

Nově přijatá *Ústava z 9. května 1948*, jejíž úvodní prohlášení začíná: „*My, lid československý, prohlašujeme, že jsme pevně rozhodnuti vybudovat osvobozený stát jako lidovou demokracii, která nám zajistí pokojnou cestu k socialismu.*

Jsme odhodláni bránit všemi svými silami vymoženosti naší národní a demokratické revoluce proti veškerým snahám domácí i zahraniční reakce, jak jsme znovu před celým světem osvědčili svým vystoupením na obranu lidově demokratických rádu v únoru 1948.“², podle sovětského vzoru ve skutečnosti povyšovala vůli lidu nad zákon. Zachovala sice

---

² Ústavní zákon č. 150/1948 Sb., Ústava Československé republiky, úvodní prohlášení.

rozdělení moci na moc zákonodárnou, výkonnou a soudní, ale pouze formálně. To se projevilo například v tom, že Parlament jen schvaloval již přijatá politická rozhodnutí stranických orgánů, poslanci mohli ztratit své funkce v rozporu s Ústavou a místo nich mohli být dosazováni poslanci noví bez ohledu na vůli voličů. Dále v ní byla podstatně zkrácena občanská práva, jejichž rozsah omezoval nově vytvořený zákon na ochranu lidově demokratické republiky. Prezident Beneš odmítl tento dokument podepsat, ale premiér Gottwald se rozhodl předložit ústavní text parlamentu ovládanému komunisty bez ohledu na prezidentovy výhrady. Prezidentova reakce vyústila v sepsání abdikacího dopisu, který si s ohledem na případné rozjitření politické situace ponechal až do voleb na konci května. Národní shromáždění vzniklé z nedemokratických voleb 30. května pak jednomyslně zvolilo 14. června 1948 prezidentem republiky Klementa Gottwalda. Abdikace prezidenta Beneše byla vedle vyjádření nesouhlasu s Ústavou a volebním zákonem založeném na jednotné prokomunistické kandidátce též ostrou kritikou událostí února 1948 a nátlaku, který ho donutil k tehdejšímu postupu.

Úvodní slova stejnojmenné kapitoly ve společném díle Karla Kaplana a Pavla Palečka dle mého názoru velmi dobře shrnují to, „*Co přinesl únor 1948*“. *„Zakladatelské období komunistického režimu začíná únorem 1948 a končí rok po Stalinově smrti v roce 1954. Během velmi krátké doby načrtli noví vládcí hlavní obrysy nového režimu. Šlo o tak zásadní a tak rozsáhlé přeměny všech oblastí společenského dění – mocenské, politické, ekonomické, sociální a kulturní – že zasáhly do života všech občanů, nevyhnuly se žádné sociální vrstvě a žádné instituci ani zájmovým organizacím.*

Komunistická moc a na ní budovaný režim razily novou stupnici hodnot, zatímco staré hodnoty zatracovaly. Rozkládaly i dlouholeté vztahy mezi občany, mezi přáteli i uvnitř rodin, snažily se vymýtit nebo ve svůj prospěch zneužít tradice, zvyky, a tak zasahovat do každodenního života občana. Chtěly ovlivňovat jeho vědomí, určovat směr jeho myšlení, hranice jeho poznání. Monopol na pravdu totiž patří k podmínkám stability monopolu moci.“³

Za oficiální a jedině přípustnou státní ideologii byl prohlášen **marxismus-leninismus** jdoucí ruku v ruce s teorií o **třídním boji** a ti, kdo se odmítali tomuto myšlenkovému nasměrování přizpůsobit nebo dokonce se proti němu postavili, se stali téměř jistě obětí různých forem perzekuce. V československé společnosti tak došlo k rozdělení na tábor těch, kteří akceptovali režim s vírou, že budou naplněny jejich osobní cíle a přání, těch, kteří se s celkovou situací sice neshmířili, avšak mlčky se učili žít v nově nastolených poměrech

---

³ KAPLAN, K. – PALEČEK, P. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno: Barrister & Principal, 2001, s. 18.

a konečně těch, kteří proti mocenskému zřízení v Československu veřejně vystupovali a různými způsoby bojovali.

Zprvu oficiálně deklarovaná právní kontinuita s předválečnou republikou dostávala vážné trhliny, ve velké míře docházelo k porušování zákonů, jejichž platnost nahrazovaly spíše směrnice a rozhodování čelních komunistických představitelů. To podporoval taktéž fakt, že do více či méně významných funkcí ve státním a hospodářském aparátu, včetně justice, nastoupili lidé – dělníci – kteří zákony nemohli znát, takže jim nezbývalo nic jiného než se řídit „třídním instinktem“, nebo v horším případě politickými pokyny.

Postupně došlo k likvidaci převážné většiny občanských i politických práv, což přineslo, zejména v počátečním období komunistické vlády, velkou míru perzekuce a pronásledování. Příkladem omezených či zrušených občanských a politických práv je právo spolčovací, právo na stávkou nebo shromažďovací právo, která se často uvádějí v souvislosti s konáním protestních demonstrací kvůli mzdovým požadavkům (např. zrušení vánočních přídavků v roce 1951) nebo měnové reformě v červnu 1953. To vše se dělo v rozporu se skutečností, že Československá republika jako jeden ze zakladatelských členů OSN podepsala 10. prosince 1948 v New Yorku *Všeobecnou deklaraci lidských práv* prohlašující za základ svobody, spravedlnosti a míru ve světě uznání přirozené důstojnosti i rovných a nezcizitelných práv všech lidí.

Přechod k diktatuře, zánik politické plurality parlamentních stran a silný centralismus soustředil moc do úzkého kruhu komunistických funkcionářů, vybraných členů předsednictva a sekretariátu Ústředního výboru KSČ. V lednu 1951 byl předsednictvem zvolen politický sekretariát, jehož členy byly K. Gottwald, R. Slánský, A. Zápotocký, V. Široký a později J. Dolanský, A. Čepička, K. Bacílek, V. Kopecký, A. Novotný a v jehož kompetenci bylo mimo jiné schvalování návrhů trestů smrti, výše trestů, formy procesu nebo udělování milosti.⁴

Po únorovém převratu dochází taktéž ke změně mnoha právních úprav a přijímání nových právních předpisů, zejména pak v souvislosti s vyhlášením tzv. *právnícké dvouletky* (na podzim roku 1948). K nejvýznamnějším nově přijatým právním předpisům patřily trestněprávní předpisy, upravující postavení bezpečnostních složek a justice, dále pak znárodnovací a kolektivizační předpisy. Pro stíhání porušení politických povinností se stal klíčovým *zákon č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky*, který nahradil prvorepublikový zákon č. 50/1923 Sb., na ochranu republiky, a který byl jednomyslně přijat 6. října 1948. Podle zákona na ochranu republiky č. 231/1948 Sb. byly skutkové podstaty, za

---

⁴ VOREL, J. – ŠIMÁNKOVÁ, A. a kol. *Československá justice v letech 1948-1953. Díl I. Sešity ÚDVK*. č. 8. Praha: ÚDVK PČR, 2003, s. 214.

něž bylo možné udělit trest smrti, tyto: 1. velezrada, 2. vyzvědačství, 3. vyzvědačství proti spojenci, 4. válečné škůdcovství, 5. spolčení s nepřítelem, 6. válečná zrada, 7. útok na život ústavních činitelů a 8. napomáhání k útoku na ústavní činitele.^{5, 6} Je třeba dodat, že zde byla použita ve velké míře nepřesná formulace skutkových podstat, což dovolovalo kvalifikovat jako skutek téměř jakékoliv jednání. Ve srovnání se zákonem č. 50/1923 navíc zakotvil mnohem přísnější trestní sazby a novinkou bylo i zařazení paragrafu týkajícího se „zločinu neoprávněného opuštění republiky a neuposlechnutí výzvy k návratu.“

Dále byl přijat *zákon 232/1948 Sb., o Státním soudu*, přičemž tento orgán představoval ústřední soudní orgán se sídlem v Praze, který pracoval v případech politických deliktů podle zákona na ochranu lidově demokratické republiky. K úkonům veřejné žaloby byla při Státním soudu zřízena Státní prokuratura. Činnost Státního soudu byla ukončena na sklonku roku 1952 a jeho pravomoc následně přešla na soudy krajské. S tím též souvisí zavedení *zákona č. 319/1948 Sb., zákon o zlidovění soudnictví*, jenž odstraňoval složitost dřívějšího československého soudnictví a přizpůsoboval soudní organizaci krajskému zřízení.

Na zákon na ochranu lidově demokratické republiky navázal i *zákon č. 247/1948 Sb., o táborech nucené práce*, který otevřel cestu k internaci bez jakéhokoli rozhodnutí soudu. O internaci zpočátku rozhodovaly v krajích tzv. úřední prikazovací komise a teprve později začaly rozhodovat v těchto věcech justiční orgány. Tento zákon z 25. října 1948 vymezoval ve své komunistické rétorice, že do táborů nucené práce patří všichni občané, kteří se „stítí práce“ a od začátku existence táborů do poloviny roku 1954 prošlo těmito místy kolem 23 000 občanů.

Dále pak byly přijaty například předpisy upravující církevní poměry jako *zákon č. 217/1949 Sb., zřizující Státní úřad pro věci církevní*, jakožto orgán státního dozoru nad církvemi, *zákon č. 218/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem* atd.⁷ Na přelomu roku 1948–1949 se zostřují vztahy mezi státem a katolickou *církví*, stále více se uplatňují zásahy ze strany státu, což nutně vede i k silnějšímu odporu církevních hodnostářů. Církev představovala vzhledem ke své silné základně věřících vážného, ale jak se později ukázalo, přeceňovaného nepřítele, jelikož jednotlivé církve a náboženské spolky se staly ze strany státu obětmi perzekuce stejně jako jiné druhy sociálních skupin. Porušování svobody náboženského vyznání, která byla dokonce zaručena i Ústavou z května 1948, patřilo k jednomu z nejzávažnějších pošlapání lidských práv. Dělo se tak omezováním činnosti církví a zákazem některých náboženských obřadů, omezováním

---

⁵ *Tamtéž*, s. 216.

⁶ V souladu se zákonem č. 50/1923 bylo dříve možné udělit trest smrti pouze v případě vojenské zrahy.

tisku a distribuce náboženské literatury, pronásledováním duchovních a aktivních odpůrců církevní

politiky státu a v neposlední řadě i zamezením činnosti řadě vysokých církevních hodnostářů (např. arcibiskupům Josefu Beranovi a Karlu Matochovi).

Církevní politika komunistické vlády vyvrcholila dvěma akcemi „K“ a „P“, řízenými Státní bezpečností spolu se státními a politickými institucemi. *Akce „K“* měla za úkol zlikvidovat církevní mužské řády a kongregace, jež sice právně existovaly i nadále, avšak kláštery a řeholní domy jim byly obsazeny a jejich majetek byl převeden do církevní matice. Ta se postarala o bezúplatné nebo za minimální cenu zakoupené převedení majetku třetím osobám.

Ve druhé rozsáhlé *Akci „P“* šlo o likvidaci řeckokatolické církve tím, že byla násilně připojena k pravoslavné a 28. dubna 1950 zrušena.

Do určité míry mírnějším způsobem se prováděla likvidace ženských církevních řádů jednak díky politickým událostem v letech 1953–1956 a jednak díky faktu, že řádové sestry působily jako zdravotnický personál v nemocnicích a zdravotních zařízeních a nebyla za ně po jistou dobu náhrada.

Velmi tvrdě zakročila komunistická moc proti náboženským společnostem a sektám, z nichž například svědci Jehovovi a adventisté byli bez pardonu zakázáni a jejich příslušníci pronásledováni.

Další oblast, kde bylo nutné zakročit, představovala výuka náboženství ve školách. Na rodiče byl vyvíjen nátlak, aby své děti nezapojovali do výuky náboženství, učitelé byli zase nuceni, aby vystoupili z církve. Na obory vyučované kupříkladu na pedagogických fakultách neměli věřící studenti vůbec možnost nastoupit podobně jako děti z aktivně věřících rodin, kterým bylo ve většině případů zamezeno v přijetí ke studiu a na vybrané obory.

Pro lepší ilustraci komunistické averze vůči všemu náboženskému ještě uveďme, že v tehdejší Československu existoval v Litoměřicích jediný centrální seminář pro výchovu katolických kněží, který byl samozřejmě pečlivě kontrolován a kapacitně velmi omezen, a fakt, že církevní řády a kongregace nesměly přijímat do svých řad novice.

V případě jednotlivých občanů se stávaly důvodem perzekuce např. odlišné politické názory, bývalé členství v nekomunistických stranách, již zmíněná náboženská víra, příslušnost k národnostní menšině či jinému národu, příbuzenské či přátelské vztahy s osobami nepohodlnými režimu, příslušnost k bývalé buržoazii, nesouhlas se vstupem do zemědělských družstev, aktivní činnost v některých zájmových organizacích typu Sokol, Junák nebo příslušnost k rozličným sektám či náboženským spolkům. Rozsáhlé politické

čistky proběhly v masovém měřítku kvůli politickému přesvědčení, tzv. třídnímu původu nebo pro záporný poměr ke komunistickému režimu i v *armádě*. Týkaly se zejména účastníků odboje, nejprve západního, poté východního a nakonec i domácího. V rámci boje proti těmto „nepřátelům“ byly zřízeny zvláštní trestné útvary, které jsou známy pod zkratkou „PTP“⁸, do nichž byli povoláváni na dlouhodobá vojenská cvičení politicky nespolehliví vojáci.

Mezi časté oběti politického pronásledování patřili i osobnosti z řad *intelligence* a lidé působící v oblasti kultury, kterých se dotkly zásahy politické moci jednotlivě či celkově z hlediska stranické a státní *cenzury*. Byla zakázána publikace řady knih, z repertoáru divadel nebo z filmové tvorby byla vyřazena „závadná“ díla a všechny ostatní oficiální umělecké počiny se měly řídit jediným uměleckým směrem, jenž zdůrazňoval „výhody“ socialismu a propagoval „budovatelství“, *socialistickým realismem*. Všichni, kdo se tomuto oficiálnímu směru odmítli podříditi, včetně těch, u nichž se kvůli jejich původu předjímal kritický poměr k režimu, dostali zákaz činnosti (podobně jako Václav Renč a Jan Zahradníček). Ihned v únoru 1948 bylo v českých zemích zakázáno 149 novinových a časopiseckých periodik, na Slovensku 102, z toho 47 náboženských. 22. dubna 1953 byla zřízena *Hlavní správa tiskového dohledu*, čímž byla naplněna myšlenka aparátu KSČ na vznik státního cenzurního úřadu již z ledna 1950. Tento úřad byl postaven na systému pracovišť v jednotlivých krajích a externích pracovníků v okresech. Staral se o předběžnou cenzuru tisku, knih, divadelních her, filmových scénářů a kontroloval též tiskoviny, jež se do ČSR dostávaly ze zahraničí, a také disponoval výsadním právem dohledu nad oběhem informací.

V červnu 1953 předložilo ministerstvo školství a osvěty *seznam autorů č. 1 a 2*, jejichž knihy byly vyřazeny z veřejných knihoven. Definitivní verze seznamů měly podobu brožury o dvaceti čtyřech stránkách, k níž byly připojeny čtyřstránkové Pokyny k provedení prověrky knižních sbírek v knihovnách všech druhů a čítaly celkem 1043 jmen autorů. Mezi nimi byla i jména T. G. Masaryka a E. Beneše, jejichž díla podléhala zvláštní úschově. Tento Index vytvořený pro potřeby HSTD byl samozřejmě v dalších letech upřesňován a aktualizován podle potřeb měnící se mezinárodní i vnitropolitické kulturní situace.

Průběh „očisty knižních fondů“ zejména v počátečním období rozdělil knihovnickou veřejnost na dvě skupiny, které Petr Šámal ve svém článku *Pro dobro českého čtenáře*⁹ nazývá „umírnění“ a „radikálové“. Druzí jmenovaní po únoru 1948 zcela ovládli prostor

---

⁸ PTP, tzv. pomocné technické prapory. První byly zřízeny 1. září 1950 a za dobu jejich existence jimi prošlo okolo 60 000 osob.

⁹ ŠÁMAL, P. *Pro dobro českého čtenáře. Cenzurní praktiky v literární kultuře padesátých let 20. století*. Dostupné z: <<http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2007/6/pro-dobro-ceskeho-ctenare-/>>[citováno: 04.04.2016].

veřejných knihoven a v souladu s novým programem, který byl představen na Sjezdu českých knihovníků v květnu 1948, razili pojetí knihoven a knihovnictví jako prostředníka mezi literaturou a čtenářem, jenž má za úkol usměrňovat a řídit proces percepce a postarat se o to, aby literatura plnila funkci základního prostředku lidovychovy jednotlivce i masy.

„Závadné“ knihy byly stahovány do Ústavu dějin KSČ a do 45 předem vybraných velkých knihoven, kde podléhaly zvláštnímu režimu. Jednalo se v první řadě o literaturu takzvaně trockistickou a protisovětskou a dále o literaturu pravicových sociálních demokratů, legionářů a již zmíněnou literaturu z pera Masaryka a Beneše. V rámci odstraňování tzv. legionářské literatury bylo vyřazeno například celé dílo Rudolfa Medka, některé tituly Františka Langra, Františka Kubky, Josefa Kopty, F. V. Krejčího a mnohých dalších.

1.2. Politický proces jako jedna z forem perzekuce

Perzekuce jako jeden z oficiálních nástrojů vládnutí používaných komunistickými institucemi postihovala nejen v Československu stále větší množství obyvatel. Navíc se vyznačovala tím, že její důsledky dopadaly dědičně na celé rodiny, děti, příbuzné a přátele nevyjímaje. Perzekuce měla různé motivy, podoby i stupně, jež se během nadvlády rozrůstaly a zdokonalovaly. Od těch nejnižších stupňů jako bylo např. vyřazení z veřejného života, vytváření byrokratických překážek při vyřizování úředních nebo osobních záležitostí, zákaz cest do zahraničí, přes zákaz studia na vysokých školách, zákaz výkonu povolání, sledování Státní bezpečností, až po ty nejvyšší stupně: internaci, politické procesy a vraždy. Počet obětí všech forem perzekuce nebyl do dnešní doby přesně vyčíslen a po pravdě se nedá ani odhadnout. Podle názoru historiků je možné říci, že nejméně každá druhá rodina byla určitou formou perzekuce (např. ekonomické¹⁰) nějakým způsobem postižena.

Jedním z důvodů, které vedly k zahájení a existenci politických procesů v Československu (podobně tomu bylo například i v Polsku, Maďarsku, Albánii, Rumunsku či Bulharsku), bylo vedle úsilí Sovětského svazu o dosažení svrchované nadvlády nad státy východního bloku také nepevné sebevědomí tehdejších komunistických představitelů a strach ze ztráty nabytých pozic v nově ustaveném systému diktatury. Na pozadí hluboké a všestranné společenské přeměny posloužily politické procesy jako prostředek stabilizace a

---

¹⁰ K běžné ekonomické perzekuci, jejímž výsledkem byl zánik středních vrstev, patřil např. nucený výkup zemědělských strojů a zvířat, nucená výměna půdy při rozorávání mezí v zemědělských družstvech, likvidace živností zavedením dvojího trhu v roce 1949, různé druhy vyvlastňování majetku a konečně také měnová reforma v roce 1953.

likvidace skutečných i možných odpůrců režimu, což se brzy ukázalo také jako účinný nástroj prevence a lidovýchovy.

V průběhu historie politicky motivovaných procesů v Československu lze stanovit dvě hlavní vlny, první v 50. a druhou v 70. letech 20. století. První souvisela se státním převratem a zakladatelskou dobou režimu, druhá se začátkem sovětské okupace v roce 1968. Obě vlny lze rozlišit z hlediska stupně i forem perzekuce tak, že první byla nesrovnatelně krutější tresty, nezákonností a všeobecně používaným fyzickým i psychickým násilím. Po roce 1969 se stali organizátoři procesů znatelně opatrnějšími v rozsahu i brutalitě vyšetřovacích praktik. Některé statistické údaje uvádí, že v první vlně bylo odsouzeno za činy politické povahy 95 600 osob a ve druhé kolem 47 887 osob (v období mezi nimi vynesly soudy rozsudky nad 54 749 obžalovanými).¹¹

Zvláštní místo ve sféře politických procesů zaujímaly tzv. *monstrprocesy*, jejichž éra skončila zhruba v roce 1953. Hlavním cílem těchto „režírovaných představení“ bylo šokovat a působit jako výstraha nejen pro občany v ČSR, ale i v zahraničí, proto byla za tímto účelem podporována hojná účast „diváků“¹² při přelíčeních byla zpřístupňována co nejširší veřejnosti prostřednictvím médií. Hlavnímu cíli těchto monstrprocesů bylo podřízeno jak politické zaměření, výběr obžalovaných, příprava a průběh přelíčení, tak vykonstruovaná míra zločinů a výše trestů. K nejznámějším, o nichž se na tomto místě zmíníme pouze ve výčtu a dále v souvislosti s případy V. Renče a J. Zahradníčka podrobněji, byla soudní přelíčení s církevními představiteli, s tzv. vedením záškodnického spiknutí (M. Horáková a spol.), proces s V. Žingorem a dalšími a s tzv. vedením protistátního spikleneckého centra (R. Slánský a spol.).

1.3. Jednotlivé složky a činitele politického procesu

1.3.1. Ministerstvo spravedlnosti

Ministerstvo spravedlnosti představovalo v době, kdy se odehrávalo největší množství politicky motivovaných procesů, orgán, který měl výrazný vliv na rozhodování soudů. Jeho pokyny se řídil nejen přímo podřízený prokurátor, nýbrž i celá prokuratura, která byla povinna

---

¹¹ Použitá data viz KAPLAN, K. – PALEČEK, P. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno: Barrister & Principal, 2001, s. 40.

¹² Často se tyto velké procesy konaly podle předem vypracovaného scénáře kromě soudních síní i ve velkých sálech nebo závodních jídelnách za účasti vybraného obecnstva.

předkládat ministerstvu spravedlnosti zprávy o všech řešených případech a pravidelně se účastnit tzv. pracovních konferencí a společných porad se státním soudem a ministerstvem. 1. dubna 1949 zrušil ministr spravedlnosti, Alexej Čepička¹³, institut vyšetřujících soudců, kteří do té doby zajišťovali dohled nad vyšetřováním a rozhodovali o uvalení vazby, a 21. listopadu 1949 na celostátní konferenci pracovníků justice vymezil nové postavení prokurátorů: „Doposud byli prokurátoři po všech stránkách pozadu za soudci... My změníme pořadí našich zaměstnanců a do popředí se dostanou prokurátoři. Dostanou se i administrativně tím, že celková organizace soudu se bude soustřeďovat jako do svého těžiště do rukou prokurátorů.“¹⁴

Jednoznačná podřízenost trestního soudnictví byla završena zřízením zvláštního útvaru, který podléhal náměstkovi ministra spravedlnosti a který se zabýval nejprve dohledem a poté řízením a předkládáním nařízení prokuratury potažmo soudu.

Tento justiční mechanismus měl jednak zajistit získávání podkladů pro rozhodování komunistických institucí, jednak přenášel odpovědnost za závazná rozhodnutí na prokurátory a dohlížel na jejich plnění. Prokurátoři se ve většině případů bez nekázně podřizovali a dodržovali schválené kvalifikace a výše trestů. Jinak tomu ale bylo v případě soudců, kteří s návrhy prokuratury ne vždy souhlasili. V těchto případech zasáhl výše zmíněný ministerský útvar, který dováděl původní návrhy do důsledků.

V roce 1953 dochází ke zrušení Státní prokuratury a Státního soudu, což mělo za následek přechod a rozdělení činností mezi Generální a krajské prokuratury a ministerstvo, takže návrhy na politické procesy předkládal ministr spravedlnosti a vnitra a generální prokurátor, v krajích krajský žalobce a soudce a krajský velitel bezpečnosti.

1.3.2. Státní bezpečnost a její poradci ze Sovětského svazu

Tato tajná politická policie, jejímž posláním bylo „chránit socialistické státní a společenské zřízení proti vnějšímu a vnitřnímu nepříteli“, vznikla jako součást poválečného policejního aparátu Sboru národní bezpečnosti budovaného od dubna/května 1945. Stejně jako armáda podléhala vlivu KSČ, jež určovala její rozvoj, strukturu, personální obsazení, úkoly a metody práce. V opačném směru napomohla právě ona komunistům k hladkému

---

¹³ Alexej Čepička (1910–1990) – zeť K. Gottwalda, 1947–1948 ministr vnitřního obchodu, 1948–1950 ministr spravedlnosti, 1950–1956 ministr národní obrany.

¹⁴ Citováno podle KAPLAN, K. – PALEČEK, P. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno: Barrister & Principal, 2001, s. 199.

převzetí moci v roce 1948 a chránila komunistický režim až do jeho zhroutilí. Existence Státní bezpečnosti byla oficiálně utajena a v zákonech o Sboru národní bezpečnosti¹⁵ byla definována jen jako jeho součást. Nikde se také konkrétně neuvádělo, co je jejím posláním a z jakých složek se skládá. Byla řízena jen rozkazy a nařízenímí z ministerstva vnitra.

Její úkolem bylo kromě boje proti „vnějšímu a vnitřnímu nepříteli“ také zabráňovat únikům státního, hospodářského a služebního tajemství. Příslušníci StB byli instalováni na zahraniční zastupitelské úřady, kde dohlíželi na průběh návštěv československých delegací, hromadných výprav i jednotlivců především na Západ. Typologie jednotlivých úkolů úzce souvisela s rozdělením StB na tyto základní složky: 1) rozvědka, která zajišťovala špionáž v nepřátelském imperialistickém zahraničí (hlavně v USA, Anglii, Francii, Západním Německu); 2) kontrarozvědka, která bojovala proti vnějšímu a vnitřnímu nepříteli a 3) vojenská kontrarozvědka, která měla za úkol bojovat proti rozvědkám zahraničním.

Úprava systému celé bezpečnostní politiky do této podoby napomáhala zejména v padesátých letech minulého století nejhorším praktikám teroru komunistického režimu, protože pod vlivem sovětských poradců a se souhlasem nejvyššího politického vedení vyráběla nepřátele lidově demokratického zřízení a odstraňovala je v politických procesech. Ke splnění úkolů využívala Státní bezpečnost seznamy „podezřelých“, které byly později známy pod názvem „*karty U*“.

Mezi *pracovní metody Státní bezpečnosti* patřily provokace, únosy, atentáty, vydírání, zavražďování, časté (noční) domovní prohlídky, vyvážení lidí do lesa, škrcení mokřím ručníkem, sexuální obtěžování, přepadávání, ničení aut, nastěhování do bytu, nezakryvané sledování osob atd. Při vyšetřování používala bez rozdílu pohlaví zatčených fyzické násilí – brutální bití a mučení elektrickým proudem, noční výslechy, dlouhodobý pobyt v samotce, odepírání spánku, pití, potravy aj., jež šlo ruku v ruce s terorem psychickým v podobě nejrůznějšího ponižování lidské důstojnosti, vyhrožování zatčením rodinných příslušníků, fingovaných poprav, apelování na komunisty, aby přiznáním „pomohli straně“ apod. Jeden ze základních způsobů odhalování „nepřátel“ představovaly vedle zpravidla vynucených výpovědí vězňených osob též výslechy, sledování, kontrola korespondence, odposlechy telefonátů předem vytipovaných osob. Různými způsoby získané informace o „závadných osobách“ byly dále shromažďovány do tzv. *svazků*. Příkazy k „realizaci akce“ dávali vedoucí StB nebo náměstek ministra a v případě významných osob sám ministr. Zatýkání prováděl speciální operativní útvar, který si v mnoha případech počínal svévolně bez předběžného schválení návrhů na uvalení vazby prokuraturou. Nebylo neobvyklé, když vyšetřovatelé

---

¹⁵ Upravena zákonem č. 149/1947 a později zákonem č. 286/1948 Sb., o národní bezpečnosti.

nedostali žádný materiál o protistátní činnosti zatčených, protože podezření z trestné činnosti vycházelo z pouhého předpokladu.

Dalším krokem následujícím po zatčení bylo předání případu vyšetřovateli, jehož funkci ještě v roce 1949 nezřídka zastával pracovník výše zmíněného operativního útvaru. U všech procesů se více či méně postupovalo podle tzv. **výslechových plánů**. Ty vycházely z návrhu vyšetřovatele, následného schválení nadřízeným a u velkých případů též sovětským poradcem, o jehož funkci a postavení v procesech se podrobněji zmíníme dále. Výslechové plány představovaly seznamy otázek a někdy až doslovných odpovědí, které musely být při výslechu vyšetřovaným nuceně potvrzeny a podepsány v protokolu. Výslech byl veden až do té doby, dokud nebylo dosaženo požadovaných odpovědí. Objevovaly se i případy, kdy bez ohledu na výpověď a nesouhlas vyslýchaného vyšetřovatel sám sepsal protokol a následně si vynutil jeho signaci, často až druhý den po odsouhlasení nadřízeného. Vyšetřovaný, jenž nesouhlasil s protokolem, byl zpravidla potrestán tvrdším režimem a zpřísněnými opatřeními. Kromě přímého fyzického mučení byl vyslýchaný např. nucen při výslechu stát (48 a více hodin), v cele nepřetržitě chodit, byl mu znemožňován spánek, musel se v pravidelných intervalech hlásit dozorcům nebo byl trestán pobytem v temnici.

S účelem výslechových plánů souvisí i tzv. **otázkové protokoly**, jež našly své místo v praxi díky sovětským poradcům. Jejich efektivnost mnozí spatřovali v jasných formulacích viny a jejího přiznání, k němuž se docházelo na základě zcela konkrétních otázek implikujících požadovanou odpověď. Instrukce vydaná Státní bezpečností z roku 1949 citovaná z již zmíněné knihy *Komunistický režim a politické procesy v Československu*¹⁶ uvádí: „*Pracovat na otázkách protokolu můžeme i v nepřítomnosti vyšetřovaného. Můžeme připravit otázky a i to, jakým způsobem budeme zaměřovat odpovědi. Již během výslechu a přepisování otázkových protokolů zvykáme vězně používat takových formulací, které přesně a správně vystihují jeho trestnou činnost. Například: Naše podvratná organizace, můj nepřátelský vztah, moje nepřátelská činnost apod. Jindy je opět jinak dobrý protokol pokažen tím, že do něho dáváme obhajobu vyslýchaného. Zapisujeme si jen věci, které jsou zločinné, a ne ty, které podezřelý dělal dobře.*“

Čím dříve dosáhl vyšetřovatel požadované odpovědi, tím lépe byl svým nadřízeným hodnocen a nebylo tedy neobvyklé, že sami vyšetřovatelé vyhlašovali oficiální soutěže o nejrychleji získané doznání, což podněcovalo k větším nelidskostem páchaným na občanech

---

¹⁶ KAPLAN, K. – PALEČEK, P. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno: Barrister & Principal, 2001, s. 186.

tehdejšího Československa. Doznání obžalovaného v politických procesech mělo stěžejní hodnotu, protože představovalo nejdůležitější důkaz trestné činnosti.

O fyzickém a psychickém násilí používaném StB v období mezi lety 1948–1955, na nějž je tato práce soustředěna, podala svědectví řada obětí tehdejších politických procesů. Vypovídají o krutostech, které se v mnoha případech neobešly bez obětí nejvyšších, ať již následkem umučení, či spáchání sebevraždy ještě během vyšetřování nebo později ve vězeňské cele.

O užívání zvláště krutých vyšetřovacích metod hovoří svědkové v případě obranného zpravodajství, při jehož útvaru vytvořilo několik důstojníků popravčí četou, jejich vlastními slovy nazývanou „mordparta“. Ta se specializovala na „služby“ pro vyslyšající orgány, které představovaly sadistické mučení vyšetřovaných zahrnující praktiky typu „kolotoč“ (nahý vězeň se zavázanýma očima se musel točit a kolem stojící ho bili mokkými ručníky), škrcení, vrážení prstů pod uši atd.

Posledním úkolem Státní bezpečnosti po fázi vyšetřování byla příprava obžalovaného k soudnímu přelíčení. Trestní oznámení bylo změněno spíše v obžalovací spis a u důležitých procesů byl vypracován doslovný scénář, dle kterého se mělo postupovat. Příslušníci StB zajišťovali mnohdy poupravované odborné expertizy, projednávali podstatu a okolnosti trestných činů s prokurátory a předjímalí možné komplikace u soudu. I nadále podrobovali obžalované tzv. *udržovacím výsledkům* za účelem zpracovat je k maximální spolupráci před soudem. Neméně významnou součástí této fáze procesu bylo také vybrat a připravit svědky, ve většině případů z řad vězňů, kteří byli od StB již přesně instruováni ohledně obsahu svých vystoupení. Během průběhu soudního přelíčení byli vyšetřovatelé obvykle přítomni v soudní síni a dohlíželi na jeho hladký průběh.

Personálně se začala StB nejvíce rozrůstat po roce 1948 a v polovině 50. let. Navzdory rozsáhlým politickým čistkám ve vlastních řadách, přesahoval podle některých záznamů počet zaměstnanců osm tisíc. Pro nově přijaté byly pořádány různé kurzy a politická školení a není bez zajímavosti údaj, který uvádí K. Kaplan¹⁷ ve své knize, že v roce 1956 „35,6 % pracovníků ministerstva vnitra a bezpečnosti nemělo dokončené základní vzdělání“.

Státní bezpečnost, jako jeden z pilířů komunistické moci, představovala zejména v letech 1948 až 1955 mimořádně mocnou instituci, jež se významně podílela na šíření nezákonnosti v celé společnosti. Roku 1954 začalo několikaleté období její vnitřní krize, kterou znásobilo v roce 1961 odvolání a zatčení tehdejšího ministra vnitra Rudolfa Baráka¹⁸ a

¹⁷ KAPLAN, K. *Nebezpečná bezpečnost. Státní bezpečnost 1948-1956*. Brno: Doplněk, 1999, s. 11.

¹⁸ Rudolf Barák (11. května 1915 – 12. srpna 1995), v lednu 1962 byl obviněn ze zpronevěry 200 tis. korun, zatčen, zbaven všech funkcí, v únoru 1962 vyloučen z KSČ a uvězněn v důsledku mocenského boje ve straně.

o dva roky později začátek rehabilitací politických procesů. Až do Stalinovy a Gottwaldovy smrti v roce 1953 byla do rukou StB soustředěna obrovská moc, kterou lze označit do určité míry za nekontrolovatelnou, jelikož kromě skutečných a potenciálních odpůrců režimu postihovala i politické špičky. Od 60. let sice stále zůstává aktivním represivním orgánem, nicméně její činnost se více zaměřuje na vnitřní zpravodajství, takže funguje zejména jako nástroj politické kontroly společnosti a vedení KSČ přináší informace o dění ve státě v podstatě až do 31. ledna¹⁹ 1990, kdy byla rozkazem ministra vnitra Richarda Sachra ukončena.

Do jisté míry zajímavým úkazem, který se v souvislosti s existencí Státní bezpečnosti a mechanismem vytváření velkých politických procesů na našem území vyskytl, byla přítomnost již výše zmíněných *sovětských poradců*. 23. září 1948 byli Stalinem na vynucenou žádost K. Gottwalda a R. Slánského vysláni do Prahy poradci Makarov a Lichačov, který po svém příjezdu prohlásil: „*Stalin mě poslal, abych organizoval procesy a já nemohu ztrácet čas. Přijel jsem do Československa nikoli proto, abych diskutoval, ale abych stínal hlavy. Utnu tisíce hlav, jinak setnou hlavu mně.*“²⁰ Tito poradci, kterých zde postupně působilo asi padesát, vytvořili důležitou složku Státní bezpečnosti, která fungovala sama o sobě s vlastním vedoucím a nepodléhala vedení KSČ. Od počátku se těšili u vysokých funkcionářů a příslušníků všech složek bezpečnosti velké autoritě nejen díky svým „zkušenostem“, ale i díky zavedení mnoha nových prvků do „výroby“ procesů (tvrdý fyzický i psychický nátlak doprovázený vyhrožováním, dlouhodobé a nepřetržité výslechy, systém otázkových protokolů, učení výpovědí z paměti atd.). Takovým konkrétním příkladem invence poradců ze SSSR byla *konfrontace*, která spočívala v tom, že do zvláštní místnosti byl přiveden vyšetřovaný, jenž byl jiným vězněm obviněn z předem stanoveného trestného činu a byl jím označen za komplice či vůdce. Text konfrontace byl pro vězně sepsán vyšetřovatelem a spolupracující vězeň se jej musel naučit z paměti. Do záznamu o výslechu se konfrontace uváděla jako úspěšná, i v případě, že obviněný vše odmítl.

Poradci kontrolovali výběr prokurátorů, soudců i svědků např. v procesu s Rudolfem Slánským, o jehož odsouzení (zřejmě pro jeho židovský původ) se také postarali.

---

¹⁹ V některých pramenech se uvádí datum 15. února 1990.

²⁰ ŠNAJDER, B. *Proces proti dvanácti miliónům*. Praha: Delta, 1990. Tvorba uvádí; sv. 3. s. 136.

1.3.3. *Bezpečnostní pětky*

9. září 1948 se konalo zasedání předsednictva ÚV KSČ, které rozhodlo o nastolení tvrdého kurzu proti reakci, což zahrnovalo vybudování táborů nucených prací a zatýkání občanů. Začátkem 50. let bylo vybudováno 422 pracovních táborů a věznic, v nichž bylo v dubnu 1950 z politických důvodů uvězněno kolem 6 788 osob. V květnu téhož roku toto číslo stoupl již na 11 026 osob²¹. Součástí plnění cíle, který byl v září na zasedání vytyčen, představovala též realizace plánu ministerstva spravedlnosti, jež počítalo v době od 20. května do 15. června 1949 se sto deseti procesy týkajícími se 1400 osob. Pro tento účel byly na základě usnesení bezpečnostní komise ÚV KSČ z 2. února 1949 vytvořeny neoficiální policejně-soudní orgány, bezpečnostní pětky. Jejich působnost spadala pod krajské výbory KSČ a až do jejich reorganizace v roce 1950 tvořili jejich členskou základnu tajemník KSČ, krajský bezpečnostní tajemník, bezpečnostní referent krajského národního výboru, krajský velitel StB, krajský velitel Sboru národní bezpečnosti a později i krajský prokurátor.

Bezpečnostní pětky měly až do svého zániku roku 1951 na starosti kontrolní a pomocnou činnost, řešení personálních otázek týkajících se bezpečnostních orgánů a později též projednávání zpráv prokuratury o stavu justice a přípravu důležitých politických procesů. Nejvýše byla v jejich hierarchii postavena ústřední bezpečnostní pětka, která informovala přímo prezidenta republiky a předsedu vlády a starala se o zatýkání a trestání významných osob.²²

1.3.4. *Justice, prokuratura, soudy a role obhájců*

Za jednu z hlavních složek participujících na realizaci komunistických politických procesů je možno považovat tehdejší postavení justice a její stav, roli soudů a prokuratury. V demokratickém zřízení je předpokladem i zárukou nezávislosti a řádného konání soudní moci neodvozenost a suverenita vzhledem k ostatním složkám státní moci. V Československu (a nejen zde) byla však tato záruka poúnorovým převzetím moci komunisty zcela omezena ve jménu vůle lidu a zásad lidově demokratického zřízení. Dokladem tehdejšího pojetí „soudcovské nezávislosti“ je například výrok, který pronesl Klement Gottwald v srpnu 1946:

---

²¹ Údaje převzaty z článku Daniela Růžičky *Politické procesy v ČSR v 50. letech*, dostupné na <http://www.totalita.cz/proc/proc.php> [citováno: 20.03.2016].

²² DVOŘÁKOVÁ, Z. *Z letopisů třetího odboje*. Praha: Hříbal, 1992, s. 58.

„Soudce musí soudit podle zákona s přihlédnutím k mínění lidu a stanoviskům vlády.“²³ Poměry v soudnictví toho času nesly jednoznačně rysy *kabinetní justice* sloužící jako represivní nástroj. Jeho předpokladem byla v roce 1948 transformace spočívající ve „vyčištění“ řad soudců (podle některých údajů se to týkalo cca deseti procent soudců), obsazení mnoha míst v justici prověřenými a loajálními spolupracovníky z tzv. *právníké školy pracujících* (takže téměř bez právníkého vzdělání, klíčovým kritériem byla uvědomělost a poslušnost mocenským orgánům), jmenování *soudců z lidu* správními orgány (řízenými KSČ) a v neposlední řadě v přímém řízení justice komunistickým aparátem. Všechny tyto kroky jednoznačně vedly k výraznému oslabení práva, které podpořily i vágně formulované zákony v případě potřeby umožňující vlastní nedodržování.

V systému soudnictví došlo po roce 1948 ke *zrušení národních a mimořádných lidových soudů*. Byla zavedena třístupňová soustava soudů, která kopírovala územněsprávní členění státu. Co se týče soudního řízení, došlo ke změně z původně trojinstanční podoby směrem k podobě *dvouinstanční*, jejímž základním článkem se staly okresní soudy. Ty v prvním stupni rozhodovaly o všech trestných činech a krajské soudy plnily pouze funkci odvolací. V Praze sídlil Nejvyšší soud, který v trestních věcech rozhodoval jen o stížnostech, jež byly podávány generálním prokurátorem proti pravomocným rozhodnutím. V roce 1948 byl znovu zřízen Státní soud, o rok později byly zrušeny porotní soudy a Ústavní soud neexistoval během komunistického vedení naší země vůbec.

Na základě Ústavy z 9. května 1948 zůstalo zachováno rozdělení československého soudnictví na občanské, správní a vojenské, o němž se zde jen v krátkosti zmíníme v tom smyslu, že vojenské soudy byly přejmenovány na nižší a vyšší vojenský soud a od roku 1947 tvořily soustavu vojenských soudů krajské vojenské soudy, vrchní vojenské soudy a Nejvyšší vojenský soud.

Jak již bylo krátce zmíněno v úvodu této kapitoly, novinkou v československém soudním systému padesátých let byla participace laiků na rozhodování soudu opírající se o ustanovení zákona č. 319/1948 Sb., o zlidovění soudnictví. Také s jeho pomocí prezentovala komunistická diktatura účelovost a služebnost práva jako snahu o odstranění formalismu a nesrozumitelnosti, jež byla zároveň podmíněna odstraněním „právníků starého typu“ a jejich nahrazením „právníky“ dělnického původu.

Podle nově zavedeného řádu se u okresního soudu senát skládal z jednoho soudce z povolání (byli jmenováni natrvalo) a dvou soudců z lidu, u krajských soudů a Nejvyššího

---

²³ HEJL, V. *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha: Univerzum, 1999, s. 25.

soudu ze dvou soudců z povolání a tří soudců z lidu. Valná většina lidových soudců získala pouze základní právní vzdělání na právnické škole pracujících, jejíž koncepce a vyučování se opírala o překlady sovětské právnické literatury.

Laicizace soudnictví byla doprovázena tím, že o vině, výši a typu trestu, politickém zaměření procesu rozhodovaly mimosoudní orgány, primárně bezpečnostní složky, bezpečnostní pětky a komise KSČ, u velkých procesů a závažných případů přímo předsednictvo KSČ.

Podobně jako v Sovětském svazu dochází i v ČSR k oslabení vlivu soudců (často sledovaných při hlasování příslušníky StB) a k tomu, že se dostávají do podřízeného postavení vůči **prokurátorům** potažmo ministerstvu spravedlnosti. Pounorová Státní prokuratura byla vytvořena zákonem č. 232/1948 Sb. pro řešení soudních případů podle zákona č. 231/1948 Sb. na ochranu lidově demokratické republiky. V jejím rámci byla zavedena dosud neobvyklá možnost vyšetřovatele stát se vyšetřujícím soudcem a poté prokurátorem. Podle trestního řádu (zákon č. 87/1950 Sb.) patřila mezi úkoly těch, kteří vykonávali funkci prokurátora, například péče o zachovávání a výkon zákonů lidově demokratické republiky v souladu se zájmy pracujícího lidu, konání přípravného řízení, dohled nad „spravedlivým“ potrestáním pachatelů a nad výkonem uložených trestů.

Ústavní zákon č. 64/1952 Sb., o soudech a prokuratuře, společně se zákonem č. 65/1952 Sb. vytvořil prokuraturu podle sovětského vzoru, tedy jako orgán dohlížející na dodržování socialistické zákonnosti a zasahující též do občanskoprávní oblasti. Bez náhrady došlo ke zrušení institutu vyšetřujících soudců a prokuratuře byl formálně určen soudní dozor a zejména dozor nad orgány působícími při přípravě trestního řízení, protože v praxi nesměla zasahovat do vyšetřování až do podání trestního oznámení. Při realizaci politických procesů byla prokuratura pod přísnou kontrolou shora a ovlivňována bezpečnostními pětkami. Nestávalo se, že by měl samotný prokurátor možnost mluvit s obviněným, protože skoro pokaždé musel být přítomen někdo z tzv. Pátého oddělení. K dalším nezákonným praktikám, které byly běžně používány, patřilo vedle zákazu styku prokurátora s obžalovaným také zamezení styku s obhájcem, uvalení vazby bez prokurátorova vědomí a zavedení **předporad** prokurátora s předsedou senátu, na nichž se projednávaly jednotlivé případy a také typ a výše trestu. U velkých politických procesů byl u těchto závazných předporad navíc přítomen celý senát, vyšetřovatel StB, zástupce orgánů KSČ a národního výboru a sloužily k vypracování „scénáře“ pro soudní líčení s rozdělenými úlohami pro jednotlivé zúčastněné. Porady pracovníků Státního soudu a Státní prokuratury se konaly nejen před, ale i po skončení politických procesů. Hodnotil se výsledek a naplnění politické potřeby stávající politické

moci, která se řídila známým heslem „účel světí prostředky“. Při výměře trestu se tyto prostředky volily v souladu se zásadou tehdejšího ministra Čepičky. Tedy, aby se u hlavního pachatele při výměře trestu vycházelo od horní hranice trestní sazby a tresty ostatních obžalovaných byly podle toho odstupňovány, přitom aby tresty pod zákonnou sazbu byly udělovány pouze výjimečně a odsouzení podmíněčná byla u Státního soudu zcela vyloučena.²⁴

Jak již bylo dříve uvedeno, hlavním pravidlem výkonu soudní moci byla idea třídního přístupu. Soudy musely přihlížet k třídnímu původu účastníků řízení, čímž byla porušována jedna z obecných zásad právního státu, tedy rovnost postavení účastníků řízení před soudem (včetně státu jako zvláštní právnické osoby). Tato nerovnost před soudem byla navíc podpořena ztrátou práva obžalovaných na skutečnou obhajobu. Obhájci se v praxi stávali pouze předříkávači závěrečné obhajovací řeči, která často sama uznávala správnost žaloby a případně požadovala shovívavost a mírný trest. Obhajoba hrála během soudního přelíčení pouze formální roli, také z toho důvodu, že obhájci byli často ustavováni ex offio a v některých případech se dozvídali o svém určení jen několik desítek minut před začátkem procesu. Nezřídka se stávalo, že obžalovanému bylo umožněno projednat jeho věc a poradit se s obhájcem jen během velice krátké doby.

Zákonem o Státním soudu bylo stanoveno, že obhájcem v řízení může být jen osoba zapsaná v seznamu, který podléhal společnému schválení ministerstva spravedlnosti a národní obrany. Advokátům bylo umožněno vykonávat jejich povolání (jako svobodné zaniklo v roce 1948) pouze při krajských sdruženích.

Vilém Hejl ve výše zmíněné knize vycházející z archivních materiálů Ústředního výboru KSČ, Úřadu předsednictva vlády, ministerstva spravedlnosti a dalších čs. úřadů a institucí, které se podařilo vyvést na Západ, cituje z březnového projevu ministra Čepičky v roce 1950 v Národním shromáždění, že někteří advokáti „*nechápu společenskou funkci právní pomoci, [...] jak pokročit od úzké obrany individuálních zájmů jednoho klienta k vyšším zájmům pracujícího lidu a našeho demokratického zřízení.*“²⁵ S přihlédnutím k těmto tehdy přijímaným nárokům není překvapivé, že podle údajů v téže publikaci došlo během komunistické vlády k výraznému snížení počtu advokátů, například jen v lednu 1950 v Praze opustilo jejich řady na pět set osob.

---

²⁴ Podle dochovaných zpráv a dokumentů Státní soud zejména v letech 1948–1953 tresty smrti nešetřil. V letech 1950–1952 měla konečné slovo při vynášení absolutních trestů tzv. komise K, která se skládala z ministrů spravedlnosti, národní bezpečnosti a jejich náměstků, později v těchto věcech rozhodovalo komunistické vedení.

²⁵ HEJL, V. *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha: Univerzum, 1999, s. 210–211.

V případě odvolání odsouzených proti rozsudku, byly odvolacími soudy rozsudky zpravidla potvrzovány nebo dokonce ještě zvyšovány.

1.3.5. Trestní řízení

Před vznikem *nového trestního zákoníku* v roce 1950 existovala klasifikace trestních činů, zločinů a přečinů, která v jednotlivých hlavách zákona (č. 231/1948 Sb.) rozlišovala čtyři základní okruhy:

- 1) trestné činy proti státu,
- 2) trestné činy proti vnější bezpečnosti státu,
- 3) trestné činy proti vnitřní bezpečnosti státu a
- 4) trestné činy proti mezinárodním vztahům.

Vznikem nových trestněprávních předpisů ve formě trestního zákona a řádu z 12. července roku 1950 (později novelizovaných zákonem č. 63/1956) dochází k unifikaci a trestný čin je jako jeden druh deliktu poměrně volně a široce definován v deseti hlavách zvláštní části tohoto právního předpisu. Celý trestněprávní systém je nastaven tak, že se ruší dělení deliktů na zločiny, přečiny a přestupky, trestní zákon má za úkol stíhat společensky nebezpečná jednání naplňující znaky skutkových podstat trestných činů a trestní zákon správně vymezuje skutkové podstaty méně závažných deliktů v podobě přestupků. Zákon zavedl též některé nové skutkové podstaty, zpřísnil znění určitých ustanovení a jednání, která nebyla dříve považována za trestné činy, nově určil jako nezákonná. Ovšem ani nové úpravy a obsahové nuance neodstranily problematičnost a široký prostor pro extenzivní výklad jednotlivých trestněprávních ustanovení díky tomu, že jejich obsah trpěl nejednoznačností a vágností. Typickým příkladem byl výklad emigrace jakožto velezrádného jednání, které bylo pokládáno za protistátní.

Rozčlenění zvláštní části trestního zákona vypovídalo o tom, že v popředí zájmu byla jednoznačně ochrana společnosti, státu a pracujícího lidu a až následně byl kladen důraz na ochranu zájmů jednotlivce. Třídní pojetí zákona úzce související s marxistickou definicí zločinnosti se opíralo o názor, že hlavní příčinou zločinu je kapitalismus. Kromě toho nově extendoval účel zákonných předpisů (vedle zjištění a potrestání pachatele) ve smyslu, že *„projednávání věci se má dít tak, aby vychovávalo občany k ostrážitosti vůči nepřátelům pracujícího lidu a jiným rušitelům jeho budovatelského úsilí a k plnění občanských povinností“*.²⁶

---

²⁶ Návrh a důvodová zpráva k zákonu č. 87/1950 Sb., trestnímu řádu. Digitální knihovna PS: Národní shromáždění 1948-1954 – tisky, tisk 486, část 7. Dostupné na: http://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0486_01.htm [citováno: 15.03.2016].

Souběžně se zavedením nového trestního kodexu dochází ke zrušení speciálního vojenského trestního zákoníku a k začlenění zvláštních ustanovení o trestních činech vojenských do jeho obsahu.

Průběh trestního řízení byl v době komunistického vedení podřizován zásadě, že vše má probíhat rychle, přehledně a bez „zbytečných“ formalit. To samozřejmě vedlo mimo jiné k porušování práva na obhajobu nebo v přípravném řízení k volnému a subjektivnímu hodnocení důkazů, v horším případě k falšování a doplňování důkazního materiálu s cílem rychle usvědčit obviněného. V rámci tehdejšího trestního práva neexistovala zásada, že doznání obviněného nezavazuje vyšetřovací orgány povinnosti činit úkony vedoucí ke zjištění skutečného stavu věci a okolností případu. Tato skutečnost byla v případě politických procesů často využívána a zneužívána, neboť doznání (mnohdy vynucená násilnými prostředky) představovala jediné důkazy viny. Jako důkazy sloužily v politických procesech kromě doznání i často neodborné znalecké posudky a výpovědi svědků, z nichž někteří bývají označováni termínem „univerzální“. Tito svědci byli ochotni dosvědčit kdykoli a cokoli, což jim přinášelo následně výhody při výkonu trestu. Během celé komunistické éry a zejména v 50. letech minulého století došlo k naprosté změně ve vztahu k institutu svědka jako nezastupitelné osoby předvolané orgánem činným v trestním řízení, aby pravdivě vypovídala o skutečnostech důležitých pro trestní řízení bez ohledu na její úsudky, osobní hodnocení a dohady. Degradaci významu svědeckví dokazují praktiky StB, které vedly podle potřeby buď k pečlivé přípravě svědeckých výpovědí, nebo k jejich překrucování a přizpůsobování. V krajních případech bylo bráno za svědeckou výpověď pouhé písemné udání.

V *přípravné fázi vyšetřování*, která představuje prakticky nejvýznamnější stadium, sloužily ke shromažďování důkazů též odposlechy telefonních rozhovorů a tajné instalace odposlouchávacích zařízení do veřejných i soukromých prostor (např. zasedacích síní, kanceláří, bytů atd.). Vilém Hejl ve své knize *Zpráva o organizovaném násilí* uvádí, že: „*Již v dubnu 1949 se zabývalo odposlechem telefonních rozhovorů šedesát příslušníků bezpečnosti, usazených na pražské Hlavní poště.*“²⁷ Vedle odposlechů, byly pro StB dalšími nástroji dohledu u některých občanů systematické u jiných namátkové kontroly korespondence. V Praze, na náměstí Hrdinů naproti justičnímu paláci na Pankráci, bylo pro tento účel zřízeno pracoviště StB, kamuflované jako Ústav pro využití výpočetní techniky v řízení.

---

²⁷ HEJL, V. *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha: Univerzum Praha, 1999, s. 149.

Velmi často byly prováděny domovní prohlídky za nepřítomnosti uživatelů bytu, přičemž ne vždy při tom Státní bezpečnost postupovala utajeně, takže obyvatelé bytů po návratu domů nacházeli drobné změny v uspořádání svých věcí či písemností. I s časovým odstupem je problematické soudit, zda byla tato nedůslednost nezáměrná, nebo zda byla myšlena jako varování za strany StB.

V souvislosti s předmětem naší práce je třeba zmínit, že hlavní zájem byl namířen k doličným důkazům souvisejícím s politickou a literární činností a ke zmapování přátelských a kolegiálních vztahů v rámci jednotlivých intelektuálních a profesních vrstev.

Podobně nezákonným postupem byly hledány důvody k zatčení vytipovaných osob. K nejčastějším zdrojům informací patřily většinou neprověřované zprávy od agentů a informátorů, popřípadě vynucené výpovědi vězněných osob. Z hlediska vyšetřování, zatýkání a následně uvalování vazeb získala postupně nekontrolovatelnou pozici Státní bezpečnost, která se po odstranění institutu vyšetřujících soudců a následném formálním pověření prokurátorů kontrolou nad vyšetřováním stala hlavním nástrojem politické kontroly společnosti i jednotlivců přímo podléhajícím pouze straně. Státní bezpečnost jako bezpečnostní orgán, jenž byl podle starších právních předpisů původně definován jako orgán vyhledávání, postupně získala vůdčí postavení a stala se výkonným prostředkem k získávání doznání obviněných.

Trestní kodexy z roku 1873 a později z roku 1950 (lišily se pouze v osobě provádějící výslech, tedy nejprve vyšetřujícího soudce a poté prokurátora) stanovily **způsob provádění výslechu** v přípravném řízení tak, že obviněnému měla být sdělena veškerá obvinění, k nimž se mohl vyjádřit, a zároveň mu náleželo právo sdělit okolnosti zeslabující nebo vyvracející obvinění, přičemž ke své výpovědi a doznání nesměl být nucen. Tato ustanovení byla však v naprostém protikladu s praxí a zkušenostmi lidí, kteří se do styku se Státní bezpečností dostali. O jejich vyšetřovacích metodách jsme se již v předcházející části zmínili, takže jen zopakujeme, že vedle fyzického násilí typu bití kamkoli čímkoli, lámání žeber, drcení prstů, přerážení nosů, vybíjení zubů, vrážení špendlíků pod nehty, kopání do rozkroku, bandážování hlavy mokřým ručníkem, který pomalu schne a utahuje se, zákaz sedět či spát po celé dny, tzv. baštonáda (výprask na chodidla nebo na záda), držení v temnici atd. hojně operovala i s postupy vedoucími k týrání psychickému. O technice a průběhu výslechu vypovídá například svědectví bývalého politického vězně Filipa Jánského²⁸: „*Lidé byli přivázeni k výslechům jako dobytek s pytlek na hlavě, byli poutáni na ruku i nohou, byli oslepováni žárovkami, byli honěni karabáčem, byli do umdlení mláceni, byly jim vyráženy zuby, oči, byla*

---

²⁸ HEJL, V. *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha: Univerzum Praha, 1999, s. 152.

jim pálena kůže rozžhaveným železem, byla jim – po nasycení uzenými rybami a po umístění do silně vyhřáté místnosti – odpírána voda, byl jim násilně znemožňován spánek; lidé byli po dlouhé dny máčeni ve vaně napuštěné fekáliemi a močí tak, že jim vyčnívala jen hlava, byli šokováni elektřinou a byla jim dokonce drcena varlata, kterýžto úkon byl v tamních odborných kruzích nazýván ‘telecí bečení’ nebo též ‘rajský protlak’.“ Ani na ženy nebrali vyšetřovatelé žádné ohledy, o čemž svědčí vyprávění Ireny Šimonové-Vlachové, kterou jako devatenáctiletou odsoudili na 25 let za to, že varovala advokáty nepohodlné komunistickému režimu před zatčením: „*Schylovalo se k Velikonocům a k mému prvnímu výsledku mě vzali na Zelený čtvrtek. Zpět mě přivezli na Bílou sobotu. Moc si toho z těch Velikonoc nepamatuju. Je to jen pár obrazů. Vůbec například nevím, kde a jak jsem spala.*

Všechno začalo tím, že jsem dole v hale Pankráce musela projít špalírem zmlácených mužů. Někteří byli dokonce v bezvědomí. Později jsem pochopila, že mne tím chtěli připravit na výslech. Dodat mi odvahy. V Bartolomějské mě posadili za stůl s tím, že se bude psát protokol. Jeden z vyšetřujících seděl vedle mne a měl gumičku s olověnými kuličkami. Neustále mi tím cvrkal do obličeje. Nevím, jestli si to někdo dokáže vůbec představit. Celou dobu jsem měla zavázané oči. Pak mi to sundali, abych si přečetla protokol. Cynickým a posměšným tónem mi řekli, že jistě chápu, jak je pro ně k ničemu, co jsem jim tady vyprávěla. Dali mi znovu hadr na oči a někam mě odvedli. Podle toho, jak mluvili, jsem pochopila, že je tam víc lidí. Zařvali na mne, že se musím svléknout. Když jsem se k tomu neměla, tak ze mne šaty strhali a zabalili mě do mokré, páchnoucí deky, hodili mě na dřevěnou lavici a začali mě mlátit. Omdlela jsem. Několikrát mě polili vodou. Asi to moc nepomáhalo. Proto si z toho tak málo pamatuju. Když jsem se trochu probrala, tak mi dali kafe, napila jsem se a poručili mi kleknout na židli a mlátili mě do chodidel. Potom pustili gramofon a jeden ke mně přišel a začal se mnou tančit. Nemohla jsem na těch rozbolavělých nohou vůbec stát, a tak jsem párkrát upadla a oni se smáli, že prý si o mně mysleli, že jsem lepší tanečnice. Bylo tam plno sadistů.[...]²⁹

Během vyšetřování a výslechů bylo používáno v souladu se sovětskými metodami taktéž drog (například mescalinu nebo scopolaminu, který byl aplikován přímo do žíly a díky němuž byl vyšetřovaný ochoten přiznat se k čemukoli). Z dochovaných materiálů a tvrzení jednak postižených a jednak například lékařů působících v justiční službě vyplývá, že nejčastěji byly drogy používány v Ruzyni, kde byly podávány spolu s jídlem (např.

---

²⁹ VRKOČOVÁ, L. (ed.) *Svědectví. Osudy politických vězňů 1947–1976*. Praha: nakl. Ludmila Vrkočová, 2007. s. 87–88.

v piškotovém dortu, vařených bramborách, v kávě aj.) s cílem rozdvojit vědomí vyšetřovaného člověka a depersonalizovat jej.

Za specifickou vyšetřovací metodu jsou pokládány inscenované popravy oběšením, zastřelením, v Bratislavě dokonce StB předstírala přípravy ke stětí na katovském špalku mezi zdmi zastříkanými krví ještě v roce 1955.

Jako specifická forma nátlaku na vyšetřované i svědky sloužila *vyšetřovací vazba*, která často trvala jeden rok i déle. Nezákonnost se projevovala nejen v délce trvání vazby, ale již v rozhodování o jejím uvalení. Od roku 1950 bylo stanoveno, že podle § 97 trestního zákona vydával příkaz k zatčení předseda senátu na návrh prokurátora a prováděl jej orgán určený k vyhledávání. Pokud byla osoba přistižena při činu nebo bezprostředně po něm, mohl ji zatknout též orgán vyhledávací. V případě provedení zatčení či zadržení vyhledávacím orgánem měla být pak tato osoba do 48 hodin vyslechnuta a předána prokurátorovi, který ze zákona jako jediný mohl o vazbě rozhodnout. Podle dochovaných zápisů z porad státních prokurátorů a svědeckví vyšetřovatelů však neřídka docházelo k absurdním situacím, kdy prokurátor rozhodl o vazbě až po propuštění osoby Státní bezpečností. Formální pravomoc prokurátorů plynula též z faktu, že řada vyšetřovatelů díky neznalosti zákona vůbec netušila o své povinnosti informovat státního prokurátora o vazbě. Tento stav podporovala též skutečnost, že vazba byla vykonávána ve věznicích StB či ve zvláštních odděleních soudních věznic, takže prokurátor se nejen často k vazebně stíhanému nedostal, ale dokonce se o zatčení a uvalení vazby vůbec nedozvěděl.

Mezi známé věznice StB patřila kupříkladu pražská věznice v Ruzyni z roku 1949, věznice zřízená v roce 1950 při Kolodějském zámku a neposlední řadě tzv. Hradčanský domeček, o němž je blíže pojednáno v díle Zdeňka F. Šedivého s názvem *Domeček – Mučírna na Hradčanech* z roku 2004³⁰ a který je dodnes považován za jeden z nejkrutějších symbolů teroru a tyranie páchaných na důstojnících československé armády. Státní bezpečnost spolu s Vojenským obranným zpravodajstvím si během své existence zřídila řadu nejružnějších, často improvizovaných a utajených, věznic. Asi nejkřiklavějšími doklady jsou tzv. statek v Dejvicích, chata ve Velké Úpě, v Ústí nad Labem bylo zřízeno utajené pracoviště s věznicí v budově spořitelny nebo v Praze bylo vybudováno malé vězení přímo v sídle ústředního výboru KSČ u Prašné brány.

Uvádí se, že již v roce 1949 bylo ve vazbě StB dvacet pět tisíc vězňů (ne všichni z politických důvodů), což ukazuje na velkou přeplněnost zřízených věznic. V Praze

---

³⁰ ŠEDIVÝ, Z. F. *Domeček – Mučírna na Hradčanech*. Brno: Moba, 2004.

v někdejší samovazebním bloku pankrácké věznice byli na celách o rozloze osmi čtverečních metrů nejprve čtyři až šest vězňů, později vzrostl počet na sedm až osm. Výjimku tvořilo oddělení A/III., známé jako „provazárna“, kde čekali odsouzení na popravu.

Vyšetřování byli zpravidla drženi nejprve v samovazbě, přidělení spolupřevážně představovalo v případě nepoddajného vyšetřovance nebezpečí, že jde o nasazeného konfidenta nebo provokatéra StB, který měl za úkol podávat zprávy o vyšetřovaném a dle pokynů vyšetřovatelů jej zneklidňovat a připravovat na další plánované výslechy. Vilém Hejl ve výše citovaném díle uvádí případ, kdy ve věznici v Uherském Hradišti agent StB spolupřevážně předstíral, že je katolický kněz, sloužil dokonce mše a zpovídal. Je třeba však říci, že triky těchto denunciantů byly vězni v převážné míře prohlédnuty, takže je sporné, nakolik byla jejich činnost úspěšná.

Asi není třeba dodávat, že počínání Státní bezpečnosti nerespektovalo presumpci nevin, podle níž se na účastníka trestního řízení nahlíží jako na nevinného do okamžiku, kdy je pravomocným rozhodnutím soudu vysloven opak.

Po přípravném řízení následovala z hlediska časového průběhu trestního řízení **fáze hlavního líčení**, jež měla předem připravené a zpracované obžalované veřejně předvést jako odstrašující příklady lidí, kteří se zpronevěřili myšlence společného budování lidově demokratické republiky. Je známo, že jako prostředek k zajištění součinnosti a ochoty obžalovaných spolupracovat během veřejného vystoupení byl v některých případech používán halucinogen získaný z blínu, tzv. scopolamin chlorasa. Manipulace obžalovaného a jednání soudce, který neočekávaně „vypadl z role“, vedly podle dochovaných svědectví až k paradoxním situacím, kdy obžalovaný naučeně odpovídal na soudcovu otázku tak, že to nedávalo smysl. V případě, že by obžalovaná osoba veřejně prozradila fakt, že její doznání bylo vynuceno, dala se předpokládat reakce prokurátora vedoucí k rozšíření žaloby o křivé obvinění veřejného činitele. Součástí připraveného scénáře bývala též závěrečná žádost o spravedlivé potrestání odpovídající velikosti přečinu.

Během tohoto nejdůležitějšího stadia trestního řízení se jako s klíčovým důkazem vedoucím k odsouzení pracovalo s **doznáním** obviněného, což mohou doložit dochovaná slova jednoho z vyšetřovatelů podílejícího se na tehdejší teoretické průpravě členů Státní bezpečnosti: „*sovětští poradci nás učili, že naším nejcennějším kapitálem je vyšetřovanec, [...]*“ takže záleželo jen na vyšetřovatelích, k jakým doznáním ho donutí a jakou konstrukci celého případu vybudují.

Nebylo neobvyklé, že soud či znalci neobdrželi potřebné důkazy k projednávanému případu, takže se často spokojili pouze s tvrzením, že tyto důkazy existují. Nepřiměřeně

přísné rozsudky a výroky o vině byly soudci vyhlašovány na základě domněnek a podle předem určených nařízení mimojustičních orgánů.

V klasifikaci trestů stanovené novými trestními předpisy (trestní zákon č. 86/1950 Sb. a trestní řád č. 87/1950 Sb.) lze vymezit dva druhy. Jednak *tresty hlavní*, mezi ně náležel trest smrti, odnětí svobody a nápravné opatření, jednak *tresty vedlejší*, jakými byly ztráta státního občanství, ztráta čestných práv občanských, vyloučení z vojska, ztráta vojenské hodnosti, propadnutí jmění, peněžitý trest, zákaz činnosti, vyhoštění, zákaz pobytu, uveřejnění rozsudku a propadnutí věcí). Vedlejší trest byl ukládán pouze spolu s trestem hlavním, tedy kumulativně. Nově byl také zaveden institut ochranného opatření jako prostředku prevence, jehož příkladem bylo ochranné léčení, výchova a zabránění věci.

Rozsudky, výše a následně i samotný výkon trestu podléhal třídnímu hledisku, čímž bylo míněno jednak zohlednění příslušnosti pachatele trestného činu (sociální původ) a jednak byla třídnost aplikována při výkladu motivů a záměrů pachatelů při protiprávním jednání.

Účel všech trestů a opatření v sobě zahrnoval složku donucovací a složku výchovně preventivní, které v případě politických procesů doplnila funkce represivní a likvidační. Počet *rozsudků smrti* nelze dodnes přesně stanovit, jelikož data o popravených podléhala dlouho utajení a o mnoha popravách existoval pouze jediný doklad v podobě dědických spisů.

Dostupná a dosud zveřejněná statistická data ve shodě s bilancí ministerstva vnitra nejčastěji uvádí, že v Československu bylo mezi léty 1948 a 1989 z politických důvodů k nepodmíněnému trestu odnětí svobody odsouzeno 205 486 osob³¹, popraveno 247 mužů a 1 žena³², ve vězeňských zařízeních zemřelo asi 4 500 osob a při pokusu o překročení hranice zahynulo kolem 282 občanů³³. Na druhé straně zemřelo v letech 1948–1989 nejméně 584 vojáků pohraniční stráže. A jen pro úplnost ještě doplňme, že v letech 1948–1987 odešlo do zahraničí bez povolení československých úřadů 170 938 občanů, do táborů nucených prací nastoupilo v letech 1948–1953 kolem 20 000 osob a v letech 1950–1954 prošlo z politických důvodů pomocnými technickými prapory (PTP) a technickými prapory (TP) cca 22 000 osob.³⁴ U těchto údajů je třeba si však uvědomit, že stále probíhající zpracování počtu obětí

---

³¹ Počet zjištěn na základě statistického zpracování údajů o počtu osob rehabilitovaných zákonem o soudní rehabilitaci č. 119/1990 Sb.

³² V tom je zahrnuto 12 prominentních komunistů (Slánský a spol. a O. Závodský). Mnozí z popravených byli odsouzeni za politické „trestné činy“ v souběhu s trestnými činy kriminálními. V některých případech je hranice mezi těmito dvěma skupinami nezřetelná. Uvedené celkové číslo se díky stále probíhajícímu výzkumu a zpřesňování může o něco málo zvýšit.

³³ Činností pohraničnicků při služebních zásazích, konaných v jiné souvislosti než při pohraniční strážní službě pak dalších 24 lidí.

³⁴ Citováno podle článku *Oběti komunistického režimu*, který připravil Prokop Tomek, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu. Dostupné na: <http://www.policie.cz/clanek/obeti-komunistickeho-rezimu.aspx> [citováno 17.01.2016].

komunistického režimu v Československu během zmíněné doby je značně problematické a obtížné kvůli do jisté míry nejistému obsahu s tím souvisejících pojmů a dále vzhledem k problematičnosti volby kritérií k určení případů naplňujících uvedené kategorie.

Paragraf 29 ve druhém oddíle trestního zákoníku (č. 86/1950) upravoval **výkon trestu smrti** způsobem oběšení a pouze v době ohrožení republiky mohl být vykonán zastřelením. Jeho existence byla odůvodněna tak, že jde o nutný prostředek v boji proti domácí a zahraniční reakci, jehož cílem je zneškodnit nepřítele pracujícího lidu.

Popravy byly vykonávány především v Praze a v Bratislavě (jinde např. v Plzni nebo Jáchymově). V Praze konkrétně ve věznici na Pankráci, kde bylo popraviště nejprve za vězeňskou nemocnicí a později bylo zřízeno v suterénu budovy. Odsouzení čekali na výkon trestu ve 3. patře samovazebního oddělení (III A) podléhajícím zvláštnímu režimu, kterému se říkalo „provazárna“. Z cel, zcela zbavených veškerého nábytku, kde svítila po celou noc lampa krytá drátěným košem, a s okny natřenými bílou barvou, byli podle dochovaných svědectví vězňové vyváděni s černými svářečskými brýlemi na očích. Okénka ve dveřích jednotlivých cel byla stále otevřena, aby zesílený dozor mohl kontrolovat, co se uvnitř cely děje. Podle zpráv pamětníků ani zde nebyl čekající na smrt ušetřen psychickému trýznění, které spočívalo v tom, že byl uprostřed noci probuzen a vyzván, aby se připravil na popravu, což bylo vzápětí dozorcem opět odvoláno s tím, že se poprava odkládá.

Vilém Hejl píše³⁵, že později došlo ke změně v technice výkonu trestu smrti provazem. Odsouzený, utlumený silnými medikamenty, byl nejprve připoután za ruce, nohy, trup a hrdlo na zvláštní stůl, načež mu hydraulický mechanismus odsunul část, k níž byla upoutána hlava, takže došlo ke zlomení vazů. Popravy vykonávali příslušníci Sboru nápravné výchovy pod dohledem soudců Nejvyššího soudu.

Ostatky popravených (i ve vězení zemřelých politických vězňů) se pozůstalým zásadně nevydávaly (aby nemohly být mimo jiné „zneužity“ k protirežimní manifestaci během pohřbu) a byly pohřbívány tajně (někdy pod cizími jmény) do hromadných hrobů na pražském hřbitově v Ďáblicích³⁶. Popel z krematoria se uchovával ve věznici, kde došlo k úmrtí, nebo byly urny některých vězňů komunistickým režimem pohřbívány do země u motolského krematoria. K vydávání urn se přistoupilo zpětně až koncem 50. let. Zůstává faktem, že o některých kremacích nebyly provedeny žádné zápisy, takže je dnes obtížné tyto kremace zpětně prokázat.

---

³⁵ HEJL, V. *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha: Univerzum Praha, 1999, s. 230–231.

³⁶ V Ďáblicích byli pohřbíváni političtí vězni až do počátku 60. let. Spolu s jinými je tu pohřben i Josef Toufar, oběť StB v případě tzv. číhošťského zázraku“.

Alternativou trestu nejvyššího byl *trest odnětí svobody* na doživotí, patnáct až dvacet pět let, po jehož vynesení byl odsouzený umístěn do trestního ústavu, soudní věznice či přiřazen k pracovnímu útvaru.

Zákon sice umožňoval odsouzeným odvolat se proti rozsudku k soudu vyššího stupně, ale samotní obhájci nedoporučovali svým klientům tento krok, jelikož bylo již předem pravděpodobné, že bude trest ještě zvýšen. Podobně beznadějně byly vyřizovány taktéž žádosti o milost adresované prezidentu Gottwaldovi.

Na obecné úrovni platila v tehdejších trestních řízeních *zásada veřejnosti* hlavního líčení, přičemž k vyloučení veřejnosti docházelo jen v případech stanovených zákonem, ponejvíce z důvodu ohrožení mravnosti či veřejného pořádku. Rozsudek byl vždy vyhlašován veřejně.³⁷ Smysl veřejnosti, který za demokratických podmínek spočívá v možnosti kontroly občanů nad výkonem trestního soudnictví a rovněž v záruce respektování práv obžalovaného, byl v případě politických procesů spatřován hlavně jako nástroj k výchově a formování občanů. V případě veřejných politických procesů zaujímaly určité zvláštní postavení již zmiňované monstrprocesy, jež byly koncipovány tak, že na základní ústřední proces s vůdčími pachateli navazovala série menších procesů probíhajících na okresní a krajské úrovni. Typickým a zároveň největším monstrprocesem byl proces se skupinou kolem dr. Milady Horákové³⁸, jenž zahrnoval 35 navazujících procesů, souzeno v nich bylo celkem 639 obžalovaných, kromě dalších trestů bylo vykonáno 10 rozsudků smrti a uděleno 52 doživotních trestů³⁹. Veřejně probíhal pouze proces první, přičemž návazné procesy byly utajené.

Procesy připomínající divadelní představení mohlo shlédnout jen pečlivě vybrané publikum, jehož počet se dle významu procesu pohyboval od stovek do řádu tisíců (např. na proces s Miladou Horákovou byly organizovány závodové výlety stranicky věrných pracujících). Publikum se během velkých procesů v soudní síni rychle střídalo tak, aby se umožnilo zhlédnutí co největšímu počtu zástupců veřejnosti (např. procesu s dr. Horákovou se účastnilo čtyři tisíce diváků).

Politické procesy byly v době jejich pořádání připravovány po stránce politické, propagační, technické i režijní, k čemuž přispívaly nejrůznější *instruktační směrnice* a

---

³⁷ CÍSAŘOVÁ, D. a kol. *Trestní právo procesní*. 4. vydání. Praha: Linde, 2006, s. 70–71.

³⁸ Milada Horáková (1901-1950), popravena jakožto jediná žena v československých politických procesech ve vykonstruovaném procesu namířeném proti funkcionářům ČSNS, konaném ve dnech 31. května 1950 – 8. června 1950 a oficiálně označeném jako „proces s vedením záškodnického spiknutí proti republice“.

³⁹ Údaje převzaty z: HEJL, V. *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha: Univerzum Praha, 1999, s. 223.

materiály popisující ideální a předpokládaný průběh procesů.⁴⁰ Díky nim je dnes možné poznat mechanismy příprav a zdroje protiprávnosti, jež byly odrazem a výsledkem spolupráce například krajských a okresních prokurátorů s politickými a veřejnými činiteli. Po projednání věci prokurátory a politickými funkcionáři s předsedou krajského soudu byl zvolen, zpravidla s přihlédnutím k rozvrhu práce, nejvhodnější soudce z lidu. Místo konání líčení odpovídalo v souladu s doporučením místu, kde došlo ke spáchání deliktu. Široké veřejnosti byly skrze místní orgány a instituce distribuovány vstupenky.

V případě veřejných politických procesů sehrály svou roli též ***hromadně sdělovací prostředky***, s jejichž pomocí vedla KSČ důslednou politickou kampaň. Tehdejší ministerstvo spravedlnosti pořádalo (pod vedením např. náměstka ministra Karla Klose) porady, kde byli novináři instruováni o způsobu zveřejňování, komentování a referování o soudních procesech.

Navíc, o významných procesech byly vydávány ***knihy a materiály*** popisující zločiny obviněných, popřípadě „zločineckých“ organizací, které se podílely na přípravě a vykonání „zrady“ lidově demokratické republiky. Ke zmíněnému procesu s dr. Horákovou a spol. vyšla ve stovacetisícovém nákladu brožura a bylo proneseno celkem 536 referátů⁴¹. Tento typ propagace se v roce 1951 dostal kupříkladu i případu Babice, o němž byla ve stotisícovém nákladu vydána kniha *Babice. Materiál o procesu se záškodníky* z pera Jaroslava Opavského. Formou sborníku dokladů popisuje zločin, jemuž padli za oběť tři členové národního výboru v Babicích u Moravských Budějovic, v úvodu je doplněna tiskem úřední správy o dopadení pachatelů a projevu ministra V. Kopeckého při pohřbu obětí. První část tohoto z dnešního hlediska zajímavého materiálu zachycuje znění obžaloby, rozsáhlé výňatky ze stenografického záznamu průběhu soudního přelíčení, závěrečné projevy prokurátorů a rozsudky, jež sedm hlavních pachatelů odsoudily pro velezradu, vraždu, loupeže a sabotáže k smrti a dalších sedm spolupachatelů k dlouholetým trestům odnětí svobody. Druhou část tvoří články z Rudého práva a Tvorby líčící postavy zločinců a přímou iniciativu, kterou se na tomto zločinu podílela Wall Street, Vatikán, zrádná emigrace i zkrachovalá buržoazie.

Stranou veřejné propagaci a propagandě nezůstala ani tehdejší ***kinematografie***. Pro přiblížení uvedme alespoň krátkometrážní film z roku 1950 natočený Přemyslem Freimanem *Běda tomuž, skrze něhož přichází pohoršení*, který vypovídá o číhošťském zázraku s vychýleným křížem (k němuž se ještě dostaneme v souvislosti s dílem J. Zahradníčka).

Reakci a zároveň součást doprovodných kampaní proti obviněným v politických procesech představovaly různé ***rezoluce*** pracujících, někdy dokonce i dětí a mládeže, které

---

⁴⁰ *Instruktažní materiál MS o veřejných soudních procesech a jejich organizaci z 29. srpna 1951*. In Československá justice v letech 1948–1953. Díl II. Sešity ÚDVK. č. 9. Praha: ÚDVK PČR, 2003, s. 224–230.

⁴¹ HEJL, V. *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha: Univerzum Praha, 1999, s. 224.

byly adresovány soudům a požadovaly spravedlivé a nejpřísnější tresty pro obviněné (k procesu s Miladou Horákovou v roce 1950 došlo celkem 6300 rezolucí⁴²).⁴³

Širokou škálu lidových protestů doplňovaly *reakce komunistických spisovatelů*. Za všechny uveďme prohlášení básníka Ivana Skály, jenž se k „Procesu s protistátním spikleneckým centrem Rudolfa Slánského“ (v němž bylo vyneseno 11 rozsudků smrti) vyjádřil ve zprávě z osmého (závěrečného) dne procesu pověstným sloganem „*Psovi psí smrt!*“⁴⁴.

Oficiální tisk samozřejmě přehlížel a zamlčoval kritické zahraniční ohlasy na jednotlivé politické procesy. Pouze západní stanice informovaly o tom, že o udělení milosti pro dr. Miladu Horákovou prezidenta Gottwalda požádal spolu s dalšími Albert Einstein či Bertrand Russel.

1.4. Revize politických procesů, amnestie a první komise

Aby byl vykreslen úplný obraz politických procesů v 50. letech minulého století, je třeba se alespoň krátce zastavit a shrnout základní historické skutečnosti, které následovaly v souvislosti s pokusy o nápravu křivd, politické perzekuce a postupů vedoucích během této doby k porušování svobody a lidských práv.

Ačkoli se snahy o přezkum politických procesů objevily již v roce 1953 v souvislosti se smrtí Stalina a odsouzením kultu osobnosti, k *první revizi* politických procesů došlo v Československu až v letech 1955–1957, tedy záhy po skončení posledních velkých procesů. Bylo k ní přistoupeno pod tlakem událostí, jež se odehrály v okolních státech sovětského bloku, kde jednak rostl počet žádostí o přezkoumání rozsudků a o obnovu soudních řízení a jednak se dostávaly napovrch informace o tvrdosti vyšetřovacích technik bezpečnosti a o tom, že řada lidí zůstává ve vyšetřovací vazbě několik let (v některých případech dokonce bez zjevného důvodu). Pod tímto tlakem zřídilo komunistické vedení v lednu 1955 *první komisi* vedenou ministrem vnitra Rudolfem Barákem, jejímž úkolem bylo přezkoumat výši trestů u vybraných soudních případů z let 1948–1952. Výsledky, k nimž komise došla, byly předem odhadnutelné hned z několika důvodů. Ten základní představovala skutečnost, že celý přezkum případů probíhal pod vedením komunistických funkcionářů, kteří byli odpovědní za původní nezákonné procesy v čele s ministrem Barákem. Je tedy pochopitelné, že se vytratila

---

⁴² *Tamtéž*, str. 223.

⁴³ Ukázka ilustrace dobové rezoluce mladých pionýrů je připojena k této práci jako příloha č. 3.

⁴⁴ *Jde také o staré ruské pořekadlo údajně pocházející z výroku cara Mikuláše I., jenž ho vyslovil, poté co se dozvěděl o smrti básníka Lermontova v roce 1841.*

jakákoli motivace dosáhnout spravedlnosti. Namísto toho převažovala snaha původně spáchané nezákonnosti skrýt a ospravedlnit je tvrzením, že obvinění byli odsouzeni právem a že odpovědnost za jeho porušení nese StB. Ta si nezákonnými praktikami, rozšířenými v době jejího vedení Rudolfem Slánským, vynucovala doznání a předkládala falešné podklady. Celá konstrukce měla tedy za cíl přenést veškerou odpovědnost na již odstraněného Slánského. Barákova komise se zabývala pouze procesy s komunistickými funkcionáři a záměrně opominula monstrprocesy, církevní procesy a procesy se sociálními demokraty. Celkem bylo projednáno 6 978 žádostí o přezkoumání rozsudků, v 263 případech bylo navrženo nové soudní řízení, 50 rozsudků bylo prohlášeno za neodůvodněné, ve 213 případech byly uznány rozsudky za neúměrně vysoké a u 6 715 obětí byla potvrzena správnost obvinění i rozsudků.⁴⁵ Několika odsouzeným komunistickým činitelům byl přerušen výkon trestu nebo jim byl zbytek prominut.

Rehabilitace komunistických a zvláště nekomunistických obětí představovala pro režim po celou dobu jeho vlády problém a ohrožení tvrdě vybudované autority. Z toho důvodu se jako příhodný zdál prostředek určité nápravy v podobě hromadně uložené milosti, která umožnila propustit též řadu politických vězňů bez obnovy řízení. První *amnestie* z roku 1955 kromě toho slibovala beztrestnost pro občany, kteří emigrovali do zahraničí. V roce 1965 byla po vyhlášení celkem čtyř amnestií (2. a největší v roce 1960, 3. v roce 1962) propuštěna většina osob odsouzených z politických důvodů v první polovině padesátých let. Toto osvobození politických obětí však neznamenalo plnohodnotný návrat do společnosti a kompenzaci nezákonného odsouzení, jelikož se na ně hledělo jako na pachatele trestné činnosti a jejich život byl nadále přímo i nepřímo ovlivňován a kontrolován Státní bezpečností.

Druhé vlně revizí napomohlo vedle odhalení dalších Stalinových zločinů během XXII. sjezdu sovětských komunistů v roce 1961 také vzrůstající úsilí o obnovu řízení ze strany amnestovaných a propuštěných obětí politických procesů z 50. let a žádosti o provedení nápravy revize první. Počátkem roku 1962 došlo k zatčení a ve vykonstruovaném procesu k následnému odsouzení na 15 let vězení Rudolfa Baráka, jemuž byla vytýkána nedůslednost v první revizi způsobená snahou chránit viníky nezákonností. V následujícím roce byla ustavena zvláštní revizní komise složená z mladých komunistů, kteří nebyli zatíženi osobní účastí na procesech. Podle předsedy a tajemníka ÚV KSČ, jenž stál v jejím čele, byla nazvána Kolderova. Na seznamu procesů, které byly zadány k projednání a přezkoumání, se konečně

---

⁴⁵ KAPLAN, K. – PALEČEK, P. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno: Barrister & Principal, 2001, s. 218.

objevilo i několik případů s nekomunisty, např. s Miladou Horákovou nebo Zelenou internacionálou. I přes to byl v činnosti komise dodržován směr, který neměl ve své podstatě vést ke skutečné rehabilitaci, protože i nadále vycházela z pojetí oprávněnosti politických procesů a hlavními viníky spatřovala příslušníky StB a úzkou skupinu osob z ministerstva spravedlnosti (zejm. Alexeje Čepičky, Karla Kose, Štefana Raise, Stanislava Zieglera, Hugo Richtera, Stanislava Bartoše aj.).

V dubnu 1968, v době liberalizace československých poměrů a nástupu Pražského jara, byl vedením KSČ přijat tzv. Akční program, který požadoval reformu stávajících poměrů v Československu. V tomto politickém programovém dokumentu zazněla mimo jiné také kritika dosavadní nedostatečnosti rehabilitace komunistických i nekomunistických obětí politických procesů. V reakci na to přijalo Národní shromáždění v červnu 1968 ***zákon s č. 82/1968 Sb., o soudní rehabilitaci***, jenž nabyl účinnosti 1. srpna 1968. Tento zákon byl prvním větším nakročením k navrácení občanské cti a trestní bezúhonnosti, jelikož se mimo jiné již netýkal pouze bývalých komunistických funkcionářů, ale na jeho podkladě byly zřízeny zvláštní nezávislé rehabilitační útvary a o rehabilitacích bylo rozhodováno bez vlivu Státní bezpečnosti a revizních komisí. V této vlně rehabilitací bylo očištěno i jméno Jana Zahradníčka, ovšem až osm let po jeho smrti.

U mnoha postižených, tak jako u Václava Renče, došlo v našich zemích ke skutečné rehabilitaci až s nástupem demokracie na počátku devadesátých let v souvislosti s přijetím ***zákona č. 119/1990 Sb., o soudní rehabilitaci***, a pozdějšího ***zákona č. 198/1993 Sb., o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu***. V jeho úvodním ustanovení je možno se dočíst, že Komunistická strana Československa, její vedení i členové jsou odpovědní za způsob vlády v naší zemi v letech 1948–1989, zejména za vědomé porušování lidských práv a svobod, za morální a hospodářský úpadek provázený justičními zločiny a terorem proti nositelům odlišných názorů. Politický režim v Československu od 25. února 1948 do 17. listopadu 1989 a Komunistickou stranu Československa označuje za zločinné, nelegitimní a zavrženíhodné. Naopak odpor občanů proti nim posuzuje jako legitimní, spravedlivý, morálně oprávněný a úctyhodný.

Z praktického hlediska je v rámci tohoto zákona významný zejména § 5, který stanovuje, že se do promlčecí lhůty trestních činů nepočítá období komunistického režimu, pokud ten bránil jejich prošetření, a dále § 6, jenž soudu ukládá zrušit či zmírnit tresty nepodléhající rehabilitacím podle zákona č. 119/1990 Sb., o soudní rehabilitaci, ale pouze při

splnění podmínky, že jednání odsouzeného směřovalo k ochraně základních lidských a občanských práv a svobod ne zjevně nepřiměřenými prostředky.⁴⁶

Po pádu komunistického režimu bylo k 30. červnu 1996 podle údajů Ministerstva vnitra ČR a Policejního prezidia ČR rehabilitováno zhruba 207 697 osob, mnozí se ale tohoto rozhodnutí už nedožili.

---

⁴⁶ Zákon č. 198/1993 Sb., o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu. Dostupné na: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1993-198> [citováno 20.02.2016].

2. Politické procesy s Václavem Renčem a Janem Zahradníčkem

Zahradníčkova a Renčova poezie vznikající zhruba mezi začátky padesátých a šedesátých let se rodí již v období neomezené vlády komunistické strany, v její nejrepresivnější fázi, kdy dochází k markantní ideologizaci zasahující téměř všechny oblasti společenského života a kdy dosahuje vrcholného vlivu kult osobnosti Stalina a Gottwalda. Do nových plánů komunistické strany samozřejmě nezapadalo smýšlení katolické inteligence, která vytušila, že místo nové svobody čeká český národ cesta do propasti. V dopise z 6. dubna Miloslavu Skácelovi Zahradníček píše: *„Nevím, co nám přinesou příští týdny a měsíce, ale budou to jistě věci vážné. Připadá mi někdy, že to, co vidím kolem sebe, není už život opravdový, ale jenom rej loutek postrkovaných neviditelnou rukou. Život se ze všeho horempádem vyprazdňuje, zbývá jen posunčina stínů, a mám hrůzu, že se všechno jednou rozpadne i bez atomové bomby.“*⁴⁷

Nepohodlní spisovatelé jako Zahradníček, Renč, Kostohryz, Čep a další byli určeni k zavržení, které bylo připravováno již za války a odůvodňováno jejich činnostmi a chováním během válečných let. Cílem bylo odstranit tyto spisovatele z veřejného života, jelikož ve svých dílech a na stránkách periodik (jako např. Akord, Obnova, Řád) nemlčeli o svém rozčarování z pokvětnového vývoje a neskrývali pocity nejistoty i tušení příchodu něčeho horšího.

Brzy po skončení války bylo na stránkách dobových novin a časopisů, zejména Kulturní politiky, možno číst o těchto českých katolických spisovatelích jako o nežádoucích pro českou kulturu, jež nepotřebuje „věrné žáky Goebbelsovy“, „české hitlerčíky“ a ani „věrozvěsty fašismu“. Útoky byly skrze tyto osobnosti vedeny též na Vatikán, na papeže, církve a katolické náboženství, jež dohromady představovaly nebezpečného konkurenta pro levici. Protože chtěly napravit a obnovit společnost zcela jinými prostředky a ústy katolických autorů využívaly svého práva mravní kritiky, bylo třeba je znemožnit, pošpinit a zdiskreditovat v očích veřejnosti. Dokladem těchto útoků může být článek Václava Běhounka *Kolaborant před kolaboranty* z Kulturní politiky z 5. ledna 1946, v němž autor obviňuje Zahradníčka, že *„za druhé republiky, v dobách kdy ho nikdo k ničemu nenutil, napadal zavile všechno, z čeho naše republika vznikla, její základní ideje a její demokratické představitele, že nadšeně tleskal hranicím, na kterých hořely knihy svobodného ducha, a že z této své činnosti nic neodvolal, ale že naopak zase dneska vystupuje jako redaktor Akordu a opět tam projevuje nezakrytou chuť spojovat se s reakcí za hranicemi, jako to dělal za druhé republiky.“* Spolu s Durychem a dalšími prý *„svorně tupili a napadali největší morální*

⁴⁷ ZEJDA, R. *Byl básníkem!* Tišnov: Sursum, 2004, s. 116.

hodnoty, jaké národ ve svých novodobých dějinách měl“ a nakonec vyhláší Jana Zahradníčka za „kolaboranta nad kolaboranty“.⁴⁸

Kromě Jana Čepa, který emigroval, Jakuba Demla a Jaroslava Durycha, kteří nebyli zahrnuti do žádného procesu, protože se stáhli do ústraní, byli katoličtí intelektuálové systematicky od roku 1948 umlčovani a odřezáváni od veřejného života. 26. února 1948 došlo na základě vydaného dekretu k vyloučení řady spisovatelů, kritiků a literárních vědců včetně Jana Zahradníčka, Bedřicha Fučíka, Josefa Knapa, Zdeňka Rotrekla, Václava Černého atd. ze Syndikátu českých spisovatelů a bylo jim zároveň zapovězeno publikování v časopisech i nakladatelstvích. Ani to ale komunistické totalitě nestačilo a bylo nutné mít tyto intelektuály pod absolutním dohledem.

Padesátá léta znamenala bezesporu u mnohých autorů přelom v životě tvůrčím a hlavně osobním. Avšak komunistická moc „zapracovala“ již v letech předcházejících a ani v dalších letech nepřestala produkovat politické procesy, pravda, již ne v tak široké míře. Na počátku padesátých let se ocitl v nemilosti za levicové intelektuály v roce 1950 popravený Závaš Kalandra, Eduard Goldstücker, Laco Novomeský, Daniel Okáli. Ze spisovatelek se uvěznění, dokonce opakovanému, nevyhnula Nina Svobodová či historička umění Růžena Vacková. V roce 1949 byl zatčen Ota Rambousek, Pavel Jánský, Zdeněk Bár, Petr Pujman, Josef Suchý, Vladimír Sís. Začátkem padesátých let v roce 1951 Jiří Mucha, Stanislav Zedníček, o rok později Václav Černý, Jiří Kolář, Petr Kopta. V roce 1953 dochází k zatčení Jiřího Stránského a dalších. Ještě v roce 1957 byl zatčen a na dvanáct let odsouzen Jan Dokulil, švagr Jana Zahradníčka, o rok později byl zatčen a s šestiletou přestávkou do roku 1968 vězněn spisovatel Jan Beneš. A za oběti komunistické zvěle můžeme považovat i Konstantina Biebla a Jiřího Frejku, kteří spáchali sebevraždu, či Karla Teiga, jenž uštván režimem zemřel na infarkt. Výčet zde zmíněných ani zdaleka nevyjmenovává všechny zástupce české a slovenské kultury, kteří byli násilně umlčeni a o kterých se můžeme dočíst i v textu Rudolfa Vévody *Prozaická skutečnost lyrického věku: K osudům českých spisovatelů v době nástupu komunistů k moci*⁴⁹.

---

⁴⁸ Citováno z článku Timothea Vodičky z roku 1946 *Tažení proti katolickým spisovatelům*. In PŘIBÁŇ, M. (Ed.) *Z dějin českého myšlení o literatuře I (1945–1948)*. Antologie k Dějinám české literatury 1945–1990. Praha: ÚČL AV ČR, 2001, s. 26.

⁴⁹ VÉVODA, R. *Prozaická skutečnost lyrického věku: K osudům českých spisovatelů v době nástupu komunistů k moci*. In *Paměť a dějiny*, 2008, roč. II., č. 4, s. 23.

2.1., „Případ Václav Renč“

O životních osudech Václava Renče dosud chybí ucelenější monografie podobná té, kterou sepsal R. Zejda o Janu Zahradníčkovi, proto v této kapitole musíme vycházet pouze z informací, které jsou různě rozesety v příležitostných článcích, předmluvách či doslovecích. Sám básník o svých vzpomínkách na dobu strávenou ve vězení podle slov většiny jeho přátel příliš nemluvil. Například bývalý fryštácký učitel a Renčův blízký přítel Vojtěch Gaja ve svém vyprávění řekl: „*Měli jsme se s Václavem rádi a byla mezi námi i vzájemná úcta. Prožili jsme spolu nezapomenutelná setkání a krásné vzpomínky, ale vlastně ani nepamatují, že by někdy mluvil o svých zážitcích ‚z mrtvého domu‘.*“⁵⁰ Na druhou stranu se ale dochovala vzpomínka Renčova jiného blízkého přítele a spolupracovníka z Městského divadla v Olomouci Karla Nováka, která svědčí o opaku: „*Z toho setkání si po tolika letech pamatují především, že jsme proseděli celé slunné odpoledne v jejich malé zahrádce a dlouze povídali. Renč mi vyprávěl, co všechno prožil, jak byl souzen, jak si pod vlivem drog, které mu podávali, vůbec neuvědomoval nebezpečí, které mu hrozilo. Vše mu připadalo jako opereta, zejména jak ho učili, co má říkat u soudu. Popisoval, jak jeho ‚učitel‘ byl hodný a jak si zoufal, když Václav u soudu řekl něco jiného, než ho učil. Tvářil se tak nešťastně, že ho bylo líto i Renčovi. Prostě hnusná šaškárna.*

Proměny doby byly cítit i ve vězení. Bachař, který odmítl Renčovi půjčit tužku s poukazem, že psát nemá cenu, že ve vězení beztoho zhebne, se v době kritiky kultu osobnosti stal ochotným, usměvavým a vůči vězňům vstřícným dozorcem.

A pak ho jednou vyvedli z vězení, odešli a nechali ho beze slova vysvětlení na ulici. Pak nastaly denní starosti: například nevěděl, jestli si musí, nebo nesmí nebo může najít zaměstnání, jestli může psát, užívat svého jména...“⁵¹

Václav Renč neunikl vlně **zatykáání** podobně jako Jan Zahradníček a ostatní katoličtí básníci, takže 21. května 1951 byl odveden příslušníky Státní bezpečnosti ze svého bytu⁵².

Přibližně rok poté byl **v procesu** ve dnech 23. až 26. dubna 1952 soudem odehrávajícím se na Pankráci pro velezradu odsouzen k trestu 25 let vězení (původně k trestu smrti), který mu byl později zkrácen na jedenáct roků. Antonín Kratochvil hovoří o poněkud zvláštní okolnosti, že těsně před procesem byl Renč se svým přítelem Josefem Kostohryzem

---

⁵⁰ KOLÁŘ, B. (ed.) *Z paměti literární Olomouce 2. Sborník memoárů, statí a příležitostných textů*. Olomouc: Vlastivědná společnost muzejní v Olomouci, 2006, s. 139.

⁵¹ *Tamtéž*, s. 143.

⁵² Vycházíme z informace, uvedené v komentáři Vybraných spisů Václava Renče. *Vrstvení achátu*. Svitavy: Trinitas, 2000, s. 532. Někdy je uváděno, že k Renčovu zatčení došlo v brněnském Mahenově divadle, kde působil jako šéfdramaturg a šéfrežisér činohry.

ze skupiny kolem Zahradníčka uměle vyčleněn a souzen v procesu s tzv. Zelenou internacionálou, se kterou oba neměli žádnou souvislost věcnou ani osobní. To zapříčinilo, že ani po obnově a rehabilitaci skupiny katolických spisovatelů nedošlo k rehabilitaci Renčově a Kostohryzově.⁵³

Aby bylo možno si uvědomit konsekvence vztahující se k uměle vytvořenému spojení Renčovy a Zahradníčkovy osoby se Zelenou internacionálou, je vhodné si na tomto místě alespoň v základní charakteristice vysvětlit, co pojem „Zelená internacionála“ vlastně znamená.⁵⁴

Zelená internacionála byl název pro mezinárodní zemědělskou odbornou organizaci založenou v roce 1921 v Praze za velkého přispění Antonína Švehly a její oficiální název byl Mezinárodní agrární bureau (MAB). Až do roku 1925 představoval její ideovou základnu panslavismus stmelující zakládající členy: Polskou rolnickou stranu Piast, Republikánskou stranu československou, Bulharský národní zemědělský svaz a jihoslovanský Savez zemljoradnika, jejichž postupné směřování nabývalo podobu koordinace ke společné zemědělské politice. Hlavní orientace zahraniční politiky na Francii za vlády Eduarda Beneše, však byla v rozporu s cíly tehdejší hospodářské politiky agrárních stran. Do konce první republiky se díky hospodářské krizi a neúspěchům československých agrárníků v prosazování vlastních představ význam a smysl ZI natolik oslabil, že přežívala pouze jako nenaplněný sen. Po druhé světové válce se objevilo nové úsilí o obnovení agrárního hnutí, což souviselo s obnovením Republikánské strany v exilu (zejména v USA, Velké Británii a Francii) v roce 1948, jelikož její působení bylo na konci 2. světové války na domácí půdě zakázáno. Poválečná, nově vzniklá ZI, která byla přejmenována na Mezinárodní selskou unii, se v nově rozdělené Evropě ocitá ve složité situaci. Východní a střední Evropa spadla do sféry vlivu Sovětského svazu, kde nebylo místo pro nezávislé agrární organizace usilující o sjednocení na základě příslušnosti k agrárnímu hnutí a o zachování nezávislosti zúčastněných států. K odvrácení zániku ZI bylo učiněno několik pokusů, z nichž nejvýznamnější se stal v roce 1951 v Philadelphii, kde byla uspořádána konference s cílem přitáhnout pozornost svobodného světa k problému střední a východní Evropy. Ve společném prohlášení byl vysloven požadavek, aby se národy po svém osvobození od „sovětského jha“ staly součástí Spojených národů evropských a aby došlo ke sjednocení všech stran sledujících stejný cíl, tedy strany agrární, křesťanskodemokratické a sociálnědemokratické. V Československu byl

---

⁵³ KRATOCHVIL, A. *Žaluji 2. Vrátit slovo umučeným*. Praha: Česká expedice – Dolmen, 1990, s. 153.

⁵⁴ V této části vycházíme zejména z diplomové práce *Tzv. Zelená internacionála a politické procesy v Československu po druhé světové válce* autora Zdeňka Smutného, která byla obhájena v roce 2011. Dostupné na: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/67326/> [citováno: 01.05.2016].

odpor komunistické strany k funkcionářům bývalé republikánské strany, kteří se po jejím zákazu přesunuli hlavně k národním socialistům, veden především ideovými důvody a snahou využít rolníky v boji o moc ve státě. Díky vstřícnému postoji KSČ k nejnižším vrstvám venkova při přerozdělování uvolněné půdy v Sudetech a chystané pozemkové reformě se skutečně původní přívrženci republikánské strany ve volbách 1946 přiklonili ke komunistické straně. Vzrůstající vliv KSČ se v únoru 1948 projevil v zatýkání a pravidelném sledování vysokých bývalých činitelů republikánské strany, kterým se nepodařilo včas emigrovat. Od roku 1948 stupňuje KSČ zápas o jednotné družstevnictví a zaměřuje se mimo jiné na skupinu majetných zemědělců, kteří byli před válkou největší oporou agrárního hnutí představující určitou výlučnost venkovského způsobu života. Jedním z nástrojů, jak zbavit tuto skupinu vlivu se stal proces se „Zelenou internacionálou“.

Cílem procesu bylo ukázat obžalované jako agenty západních velmocí, přičemž bylo využito mezinárodních kontaktů obviněných katolických spisovatelů. Například Josef Kostohryz, který mezi lety 1934 až 1936 přednášel Český jazyk na Ústavu východní Evropy v Římě a v Orientálním ústavu v Neapoli, měl přirozeně kontakty v Itálii i na italském vyslanectví v Praze.

Zařazení mnoha katolických spisovatelů propagujících tradiční hodnoty venkova do procesu bylo důsledkem snahy komunistů zdiskreditovat republikánskou stranu v zahraničí a její stoupence doma. Neúspěchy hospodaření jednotných zemědělských družstev (JZD) a neochota zemědělců do nich vstupovat byly vysvětlovány a omlouvány cíleným poškozováním ze strany obviněných, zejména velkých statkářů.

V teoretickém úvodu této práce bylo uvedeno, že se konstrukce politických procesů v 50. letech vytvářela během vyšetřování již zatčených osob, jejichž vynucená přiznání byla směřována k zatýkání dalších, kteří zapadali do předem vytvořeného schématu. Touto cestou byli katolicky orientovaní autoři uměle zapojeni do procesu pouze na základě známosti (v mnoha případech jen letmé). Postačovala tedy pouze skutečnost, že jednotliví členové uměle vykonstruované skupiny náleželi do okruhu známých vyšetřovaného bez ohledu na to, zda byli taktéž osobami spolupracujícími, nebo ne. Tento postup vedl k tomu, že i málo politicky angažované osoby jako Renč či osoby apolitické, jako byl Jan Zahradníček, se dostali mezi čelní představitele těchto uměle sestavených skupin, což se samozřejmě odrazilo i ve výši trestu. Takto byly uměle vytvořeny celkem 4 hlavní skupiny, jež byly souzeny v Ústí nad Labem, v Praze, v Brně a Olomouci.

Podobně jako v Zahradníčkově případě důvodem k zatčení Renčovy osoby měla být účast na schůzce ve Starovičkách u Brna, kam Zahradníčka pozval na vinobraní Václav

Prokůpek a Renče V. Hovězák pracující v nakladatelství Vyšehrad. Ve Starovičkách se měla podle obžaloby probírat možnost vybudování nové křesťansko-demokratické strany, ze které se stal během procesu tzv. program Agro-lido. Na sepsání programu této strany se měl podílet i Václav Renč. Navíc byl Josef Kostohryz usvědčován z toho, že zasílal do zahraničí špionážní zprávy (svědkem v jeho neprospěch byl ředitel Ústavu italské kultury v Praze a zároveň agent Giorgio Albertti) a dále že do zahraničí zaslal Spisovatelské memorandum, adresované papeži Piu XII., premiéru Churchillovi a prezidentu Trumanovi, čímž usiloval spolu s ostatními záškodníky „o rozpoutání útočné války proti vlastní zemi“. Kostohryzovi i Renčovi byla vytýkána též spolupráce a publikování v revui Řád, Obnova a týdeníku Brázda. Během procesu bylo navíc uvedeno, že z výsledku vedeného v souvislosti s případem Václava Renče, vyplynulo navázání jeho skupiny na agenta Zelené internacionály Martina Hrabíka a klerikálně-fašistického ideologa Pavla Tigrida.

Všichni obžalovaní včetně Renče byli dotazováni na okolnosti vytvoření programu jejich nové strany a z toho důvodu se v jejich výpovědích objevují obdobné popisy schůzek a zejména pasáže o setkání ve Starovičkách u Brna. V tomto bodě se ale jejich popisy rozcházejí, protože podle některých bylo na programu pracováno a podle jiných se jednalo jen o přípravy. Významná část obžaloby spisovatelů včetně Václava Renče vycházela z jejich domnělé spolupráce s fašistickými organizacemi, což bylo opíráno o publikační činnost obviněných zejména v době jejich působení v redakci týdeníku Národní Obnova a revue Řád, které měly pro své publikované názory nekorespondující s demokratickým politickým systémem Československa velké problémy s úřady již v průběhu roku 1938.⁵⁵ Státní orgány v tomto roce několik čísel Národní obnovy zabavily pro nenávistné útoky redakce směřující proti židovské komunitě, proti první republice spolu s jejími čelními politickými a kulturními představiteli (např. Karlu Čapkovi, Edvardu Benešovi). K této sporné publikační činnosti bylo přičítáno i členství některých obviněných v řadě fašistických organizací, jako byla např. Vlajka, jejímž členem měl být i V. Renč, Národní souručenství či Liga proti bolševismu.

Proces s tzv. Zelenou internacionálou byl strukturně rozdělen na dva hlavní procesy a několik menších. Důvodem bylo jednak zohlednění členské příslušnosti obviněných k jednotlivým skupinám a jednak charakter obvinění. Pražská část procesu byla tedy více zaměřena na špionáž a práci proti socializaci vesnice, zatímco proces v Brně měl spíše poukázat na katolickou kulturní sabotáž obnovy venkova a špionáž ve prospěch Vatikánu a Itálie. Je pravdou, že zásahem státního prokurátora JUDr. Bohumila Zieglera byl proces

---

⁵⁵ Václav Renč používal pod články pseudonymy a zkratky: „Václav Ryneš“, „Dr. Václav Ryneš“, „V.R.“, „VRŠ“, „RČ“ či „Rn“, takže možnost identifikovat a jednoznačně připsat některé články právě jemu je tím značně ztížena. Viz heslo autora uvedené v Lexikonu české literatury. Praha: Academia, 2000.

nakonec poskládán bez ohledu na skutečné vzájemné propojení jednotlivých obžalovaných, takže výsledná konstrukce vyzněla nepřirozeně a nelogicky. Protože nebylo zjištěno celkové zastřešení všech skupin, byla přikládána hlavní role „Zelené internacionále“, která se tak stala řídicím prvkem všech zúčastněných skupin.

Proces s tzv. Zelenou internacionálou se vzhledem ke své konstrukci držel zavedených pravidel, o nichž jsme se podrobněji rozepsali v úvodu této práce. Prvním rysem příznačným pro procesy 50. let včetně tohoto byla skutečnost, že se obžalovaní museli učit své výpovědi nazpaměť. Přitom přebírali slovník vyšetřovatelů Státní bezpečnosti, takže v důsledku působily nevěrohodně a strojeně, a navíc se obžalovaní přiznávali i k trestním činům, které nespáchali, což nutně vedlo k zásadnímu zvýšení trestů. Druhou charakteristikou odpovídající tehdejšímu procesnímu zvyklostem byla vynucená spolupráce s prokurátorem během soudního přelíčení, kde měli souzení vypovídat dle předem připraveného scénáře, k čemuž byli fyzickým a psychickým nátlakem „předpřipraveni“ již během výslechů. Toto tvrzení nelze však paušalizovat a hovořit o použití těchto nezákonných metod u všech a ve všech případech. Podle pozdějších vyjádření Václava Renče i Jana Zahradníčka, kteří popřeli, že by u nich vyšetřovatelé používali fyzické násilí, lze soudit, že záleželo na typu věznice či že šlo v ostatních případech o jednotlivá selhání konkrétních vyšetřovatelů.

Spolu s Renčem bylo v tomto hlavním procesu odsouzeno dalších 7 osob. K trestu smrti byl odsouzen a následně popraven prof. dr. Josef Kepka, na doživotí Antonín Chloupek, František Topol, Otakar Čapek, Vilém Knebort, Vlastimil Klíma a Josef Kostohryz. Všichni byli zároveň odsouzeni i ke ztrátě veškerého majetku. **Renč byl odsouzen na 25 let žaláře** za domnělou „špionáž ve prospěch USA a v rámci Američany organizované Zelené internacionály“. Všem bylo též kladeno za vinu, že vypracovali první spisovatelský manifest určený představitelům západního světa o současné situaci v ČSR. Jak se později ukázalo, byl celý proces provokací Státní bezpečnosti, obžalovaní o Zelené Internacionále až do výslechu neměli tušení a ve skutečnosti byli spíše odsouzeni za nevhodnou literární činnost.

Bez zajímavosti není skutečnost, kterou uvádí ve své práci Zdeněk Smutný, že někteří odsouzení jako například Václav Prokůpek ještě v roce 1967 prohlásil, že hlavními viníky jejich odsouzení byl především Josef Jehlička, Josef Kostohryz a Václav Renč, kterému vytýkal, že si během výslechů vymýšlel a z nevinného posezení u vína v roce 1950, v bytě bývalého protektorátního ministra Kratochvíla, udělal při vyšetřování bez většího nátlaku

protistátní schůzku, což Renčovi ani po propuštění neodpustil a nestýkal se s ním, přestože bydleli v Brně v 60. letech nedaleko.⁵⁶

K pražskému procesu, kterému předsedal Otakar Baláš a státním prokurátorem byl Miroslav Kolaja, deník Rudé právo napsalo: „*Osmičlenná skupina špiónů a záškodníků... připravovala spiknutí proti republice za řízení agentury Wall Streetu tzv. Zelené internacionály. Nepřátelské úsilí této skupiny bylo zaměřeno především proti budování socialismu na naší vesnici... Cílem záškodnické skupiny bylo zničení samostatnosti a nezávislosti ČSR a její zapojení do amerického protektorátu tzv. „Evropské federace“. Tohoto zločinného cíle se mělo dosáhnout pomocí nové světové války, vyprovokované Američany. Pro tento případ připravovali obvinění ozbrojený protistátní puč a pokoušeli se vytvářet k tomuto účelu teroristické bandy. Obvinění se dříve hlásili k různým politicky reakčním skupinám a směrům, avšak nakonec se ve své nenávisti k lidu sešli na jedné platformě...“.⁵⁷ Kromě Rudého práva se komentování průběhu procesu věnovaly deníky Lidová demokracie a Zemědělské noviny. Brněnské části procesu se zmíněný tisk věnoval podstatně méně. Propagační kampaň doplnily dvě brožury vydané po skončení procesu, které měly v první řadě zdůraznit mezinárodní přesah celého procesu. První z brožur vznikla příčiněním Ministerstva spravedlnosti a je známa pod názvem *Agenti Zelené internacionály, nepřátelé naší vesnice* (Praha: Orbis 1952) a druhou napsal předseda Státního soudu v Praze Otakar Baláš pod názvem *Zelená internacionála – prodloužená ruka imperialistických nepřátel našeho lidu* (Praha: Svoboda 1952).*

Pro úplnost dodejme, že Renčův proces v Praze podobně jako Zahradníčkův v Brně nebyly jediné a měly pokračování v dalším pražském procesu ve dnech 21. až 22. července 1952, v němž bylo odsouzeno 16 osob, v procesu v Ústí nad Labem probíhajícím mezi 25. a 27. červnem, při němž bylo odsouzeno 10 osob, zejména zemědělců. Další menší proces v Praze konaný dne 2. září byl veden se dvěma osobami obviněnými z napomáhání překročení státní hranice, brněnský probíhající ve dnech 5. a 6. června 1953, v němž bylo souzeno 6 osob, a konečně proces vedený soudem v Olomouci 29. října 1954 se skupinou dalších 4 zemědělců.

Během vyšetřování a po vynesení rozsudku prochází Václav Renč tak jako Zahradníček (až na vazební věznici v Příční ulici v Brně) stejnými věznicemi i pracovními tábory. Postupně je vězněn *ve Znojmě, na brněnském Cejlu, v Litoměřicích* (zde

---

⁵⁶ SMUTNÝ, Z. *Tzv. Zelená internacionála a politické procesy v Československu po druhé světové válce*. DP obhájená v roce 2011, s. 95. Dostupné na: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/67326/> [citováno: 01.05.2016].

⁵⁷ Převzato z KRATOCHVIL, A. *40 let procesů s českými spisovateli*. Dostupné na <http://www.katolicka-dekadence.deml.cz/?p=52> [citováno 20.03.2016].

Zahradníček vězněn nebyl) a *na Pankráci v Praze*. V roce 1952 je eskortován do věznice *v leopoldovské pevnosti*, kde je nucen setrvat do června 1960. Během téhož roku je přemístěn *do Valdic* a opět *do pankrácké věznice*, odkud se na tzv. druhou amnestii pro politické vězně 11. května vrací domů.

Na základě informace, která je uvedena v doslovu druhého svazku Renčových vybraných spisů s názvem *S anděly si nelze připíjet*⁵⁸, je téměř jisté, že před procesem byl *ve vyšetřovací vazbě*, tak jako Zahradníček, příslušníky StB nucen memorovat připravené svědectví. Důkazem je zmínka, že v nějakém rehabilitačním řízení začal nečekaně vypovídat naučené věty ze soudního procesu se „Zelenou internacionálou“. Je též známo, že podobně jako Zahradníček byl během vyšetřování ušetřen bití a fyzického násilí. Vyšetřovatelé zvolili rafinovanější donucovací prostředky ve formě výhrůžek zatčením manželky a umístěním dětí na převýchovu do dětského domova. Podobně jako Zahradníček opouštěl Renč svou rodinu v době, kdy měl všechny tři děti malé (nejmenšímu byly tři měsíce), takže oba měli i vzhledem ke svému rodinnému založení asi největší starost o své blízké.

Václav Renč byl *amnestován* a podmíněčně propuštěn 10. května 1962 s povinností několik let splácet neuhrazené náklady na výkon trestu. Sám básník počítal se svým propuštěním již v roce 1960 (v témže roce, kdy byl propuštěn Zahradníček). Místo toho si podle svědectví jeho spoluvězně Josefa Hoška s Renčem jeho věznitelé zahráli škodolibé divadlo, když mu po několikadenním propouštěcím protokolu na poslední chvíli oznámili, že jeho trest trvá. Důvodem prý bylo básníkovo potvrzení stále trvajících a nezlomené víry v Boha, což posloužilo jako důkaz, že je nutné pokračovat v převýchově. V rozhovoru Ludvíka Štěpána *S Václavem Renčem o umění, ale hlavně o životě* z roku 1968 uvedeném v Kratochvilově knize *Žaluji 2* básník na otázku „*Jak to, že jste se nevrátil domů v roce 1960 při velké amnestii prezidenta republiky, jako většina vašich přátel?*“ odpovídá: „*To nevím. Bohužel vím jen to, že moje rodina byla o mém návratu zpravena úředně, že mně bylo úředně přiděleno místo pomocného dělníka, a že v poslední chvíli, takřka od brány věznice, z níž odcházelo tehdy přes 1200 vězňů, jsem byl odvolán zpět k pokračování výkonu trestu. Propuštěn jsem byl až při druhé amnestii, v květnu 1962.*“⁵⁹

Renč se domů vrací s jedenáctiletou zkušeností pobytu ve vězení, z čehož asi nejtěžší byla doba strávená v Leopoldově v samovazbě, v izolaci. Do korekce byl Renč umisťován opakovaně a dlouhodobě. V komentáři *Vybraných spisů Václava Renče* se lze dočíst, že jeho nejdelší souvislý trest v samovazbě trval od 19. června 1955 do 16. března 1956.

⁵⁸ Novák, J. (red.) *Václav Renč. S anděly si nelze připíjet. Vybrané spisy Václava Renče*. Svitavy: Trinitas, 2000, s. 616.

⁵⁹ KRATOCHVIL, A. *Žaluji 2. Vrátit slovo umučeným*. Praha: Česká expedice – Dolmen, 1990, s. 154.

Soudní rehabilitace, která se uskutečnila 26. listopadu, se básník již nedožil. Zemřel na rakovinu střev v podvečer 30. dubna 1973. Pohřbu se zádušní mší v kostele Nejsvětější Trojice v Brně-Králově poli se v úterý 8. května z oficiálních kulturních institucí zúčastnili jen ti nejvěrnější, pouze brněnské Divadlo bratří Mrštíků. Zato obyčejných lidí, přátel, známých a hlavně spoluvězňů přišlo mnoho. Zdeněk Rotrekl v dopise s datem 9. května 1973 Renčově manželce píše: „[...] *kromě pohřbu Josefa Hory neviděl jsem důstojnější rozloučení a Vy jste nemohla vidět ty nespočetné zástupy, z nichž mnozí se ani do kostela nedostali, a byli to přátelé Václava v nejobtížnějších dobách, prostí lidé, kteří ho měli rádi v Leopoldově a po ostatních koncentracích, kteří mu tam pomáhali, a v ten den si vybrali den dovolené a sjížděli se z Prahy, Ostravy, jižní Moravy, prostě odevšad jenom kvůli němu. Většinu z nich neznáte, a nemělo by smyslu je jmenovat, ale já je znám [...] Nebyl sám. Nebyl sám ani při té smrti, ani při svém pohřbu, a více snad nemůže člověk na tomto světě žádat. [...]*“

Byl by přišel i Jan Zahradníček se všemi svými dětmi a některé místo kytice by nesly tu houbu, byl by přišel Jan Čep, možná by ho vezli na nějakém lůžku, přišel by Durych, a Otokar Březina by tiše postál, neviděn, v koutku, a říkal by si, vida, člověk, který prošel vším, i tím, o čem jsme my nic netušili. [...]“

2.2.,,Případ Jan Zahradníček“

Jan Zahradníček byl **zatčen** 14. června⁶⁰ 1951 o půl osmé ráno ve svém brněnském bytě, v době kdy bylo jeho dětem tři, rok a čtrnáct dní. Zatýkání bylo spojeno s důkladnou domovní prohlídkou s cílem nalézt protistátní materiály, což se nezdařilo. Ve skutečnosti mělo podle rozkazu k zatčení dojít již o den dříve, toho dne byl však na cestě z Tasova a příslušníci StB byli tudíž nuceni zatčení odložit. Záminkou k zatčení se stala Zahradníčkova účast na schůzce při vinobraní ve Starovičkách, na které v roce 1948 Václav Prokůpek pozval všechny svoje přátele, o nichž věděl, že mají rádi dobré víno. Přátelské setkání bylo Státní policií vyloženo jako tajné a konspirativní a víceméně akademické hovory zúčastněných jako politické.

Ze svého bydliště v Černopolní ulici, č. 50, byl Zahradníček eskortován do **brněnské vazební věznice** v Příční ulici 31. Zde byl vyslýchán a držen na cele s číslem 16 až do 1. října

---

⁶⁰ Je třeba poukázat na to, že například ve vzpomínce na otce uvádí Jan J. Zahradníček datum 13. června. Viz. Zahradníček, J. J. *Moje vzpomínka na otce a básníka*. In Víra a výraz. Brno: Host, 2005, s. 16. Stejně datum zatčení uvádí též J. Wiendl ve své knize *Vizionáři a vyznavači* z roku 2007. My budeme vycházet z údaje, který uvádí R. Zejda ve zpracování Zahradníčkova životopisu s názvem *Byl básníkem!* z roku 2004.

téhož roku. Následoval převoz *do vazební věznice ve Znojmě*, kde byl systematicky připravován na soudní líčení až do 1. nebo 2. července 1952. Není třeba zde znovu opakovat a popisovat praktiky příslušníků StB, jelikož o nich bylo blíže pojednáno v souvislosti s obecným přiblížením politického procesu v první části této práce. Pouze uveďme, že vzhledem k jeho zdravotnímu stavu a celoživotním následkům po pádu z pudy vedoucímu ke kyfoskolióze páteře se dalo předpokládat, že by patrně mučení u výslechu nepřežil, což bylo nežádoucí vzhledem k připravovanému procesu, takže v případě Zahradníčka, tak jako u Renče, byl nátlak ze strany vyšetřovatelů veden spíše psychicky, čemuž napomáhaly i podmínky ve vazebních věznicích.

Ze Znojma byl Zahradníček téměř po třinácti měsících převezen do Brna, kde měl začít *proces s tzv. Zelenou internacionálou*⁶¹. O *brněnském procesu* jsme se částečně zmínili již v předchozí kapitole, takže zde pouze doplníme a upřesníme některá další fakta relevantní v souvislosti s případem Jana Zahradníčka.

K. Kaplan a P. Paleček ve své knize k procesu se spisovateli uvádí: *„Zvláštní motiv, politickou koncepci a nakonec i konstrukci měl největší politický proces s katolicky orientovanými spisovateli a příznivci literárního ruralismu. Původní konstrukce Státní bezpečnosti počítala s rozsáhlou sítí ilegálních organizací na různých místech Čech a s významným podílem na Moravě. Pospojovala do ní ilegální skupiny různých politických a ideových směrů a do čela jako vedoucího ústředí postavila Josefa Kostohryze. Nakonec je zúžila na dva procesy – brněnský a pražský.“*⁶² O procesu s Josefem Kostohryzem a spol. hovořila státní prokuratura jako o procesu s nejméně třemi skupinami s několika dílčími podskupinami, jehož motivací pravděpodobně bylo uspořádat proces s představiteli protirežimní kultury, který měl být využit v tažení proti Vatikánu (katolické církvi) a nepřátelům kolektivizace v zemědělství. V padesátých letech byla tendence vyšetřovacích i justičních orgánů spojovat obviněné do větších organizovaných skupin a zvyšovat tak efekt masovosti politického procesu. Za vůdčí organizaci byla považována skupina kolem Josefa Kostohryze, na Moravě měl být vedoucím Václav Prokůpek. Spolu s nimi bylo buď k nejvyšším, nebo dlouholetým trestům vězení za protistátní činnost odsouzeno dalších 23 intelektuálů. Podle slov výše uvedených autorů, bylo iniciátory původně předpokládáno, že proces bude konstruován jako případ střed (Horáková a spol., její jméno také několikrát zaznělo v pražském procesu) a že po celostátním procesu dojde k několika procesům

---

⁶¹ Někdy byl proces nazýván jako proces s tzv. Černozelenou internacionálou.

⁶² KAPLAN, K. – PALEČEK, P. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno: Barrister & Principal, 2001, s. 158–159.

krajským, např. v Ústí nad Labem, Olomouci, Jihlavě. Politické procesy s podskupinami sice proběhly, avšak již jako neveřejné samostatné procesy.

Antonín Kratochvíl se ve svém článku *40 let procesů s českými spisovateli*⁶³, jenž byl napsán v roce 1992 k výročí těchto dvou monstrprocesů (v dubnu a červenci v Praze a v Brně) vyslovuje: „Už v dubnu 1952, kdy se konal první proces, bylo každému zřejmé, že běží o obdobné inscenované divadelní monstr-procesy, jaké se konaly v Moskvě na konci třicátých let. Také údajné ‚zločiny‘ z nichž byli spisovatelé a intelektuálové obviněni, byly namnoze analogické a argumentace státních prokurátorů Miroslava Kolaje a Karla Čížka se lišila od moskevských procesů jen českým komunistickým právním amatérismem, antisemitismem a vulgarismem. Zde se totiž prokurátoři Kolaja i Čížek přiučili něco i z vulgarity nacistických prokurátorů z doby války a válečných rozsudků. Dokladů je dosti.“

První proces inscenovaný 23. až 26. dubna 1952 v Praze byl oficiálně označen jako „Proces proti spiklenecké a diversantské činnosti agentů Vatikánu v rámci Američany organizované Zelené internacionály“ jeho pokračováním byl tento druhý proces, který se konal začátkem července, 2. až 4. roku 1952, tentokrát v Brně. Během téměř roku byli představitelé opoziční inteligence vyslýcháni a připravováni na proces. Ti, kteří se podle slov A. Kratochvíla, nedali zlomit fyzickým nebo psychickým nátlakem, byli před procesem narkotizováni.

V brněnském procesu bylo odsouzeno 15 lidí, mezi nimiž převažovali v počtu 13 přední představitelé české literatury a literární kritiky, jakými byli spolu s **Janem Zahradníčkem odsouzeným na 13 let** také Václav Prokúpek (22 let), Stanislav Berounský (20 let), Oldřich Albrecht (20 let), Ladislav Karhan (18 let), Václav Hovězák (17 let), Miroslav Skácel (17 let), Bedřich Fučík (15 let), Zdeněk Kalista (15 let), Ladislav Jehlička (14 let), František Křelina (12 let), Josef Knap (11 let), Ladislav Kuncíř (10 let), Jan Langar (7 let) a František Kadrnka (5 let). Je příznačné, že mnozí z těchto „vyvrhelů“ se viděli poprvé naživo až v soudní síni při přelíčení.

Senátu Státního soudu v Brně předsedal Vladimír Podčepický, soudci z povolání dr. Miloš Mühlstein a Jaroslav Demczak, jako soudci z lidu byli určeni Bedřich Blažek a Bohumil Kadlec, ve funkci prokurátora byl k tomuto přelíčení přiřazen Karel Čížek a jako zapisovatel se procesu účastnil Josef Kroupa. Jejich společný postoj k obžalovaným mohou demonstrovat slova uveřejněná v Rudém právu z 5. 7. 1952 znějící podle Kratochvílova uvedení takto: „Mnozí z těch, kteří v tomto procesu zasedli na lavici obviněných, byli za první republiky typickými představiteli kulturní reakce. Knap, Křelina a Prokúpek ve svých

⁶³ Dostupné na <http://www.katolicka-dekadence.deml.cz/?p=52> [citováno 20.03.2016].

literárních pracích a na stránkách agrárních časopisů hlásali ve službách kapitálu falešná hesla o věčnosti majetkových rozdílů mezi lidmi a o ‚venkovu jako jedné rodině‘. Klamali tak pracující rolníky a snažili se je izolovat od stejně vykořisťovaných dělnických mas, aby je ideově odzbrojili a odváděli od boje proti jejich vykořisťovatelům... Bedřich Fučík, Zahradníček, Albrecht, Jehlička a Berounský přispívali do časopisu Akord, Řád a Obnova, kde hlásali ideologii tzv. stavovského státu a špinili revoluční tradice našeho lidu a naší kultury. V tomto duchu falšoval také docent historie Zdeněk Kalista naše dějiny... Vítězství lidu v únoru 1948, dosažené díky spojenectví pracujících rolnických mas s dělnickou třídou, vystupňovalo jen nenávist těchto věrných služebníků agrární kliky a vatikánské reakce k našemu lidu. Proto v roce 1948 přecházejí od otravování našeho kulturního a uměleckého života k přímé záškodnické protistátní činnosti. V září 1948 založili obvinění protistátní skupinu, která ve spojení se zrádnou emigrací v zahraničí a za podpory Vatikánu a amerických imperialistů sledovala cíl násilného zvratu politických poměrů u nás. Tato skupina byla vedena již odsouzenými zrádci Renčem a Kostohryzem... V plánu této skupiny bylo, v případě zvratu, začlenění našich zemí do tzv. Středoevropské federace. Všichni se ocitli na lavici obviněných, neboť se ukázali být sprostými zločinci...“⁶⁴.

Tohoto procesu, k němuž překvapivě nebyla přizvána širší veřejnost, se kromě soudců z lidu, soudců z povolání, znalců a pracujících veřejnosti účastnili mladí spisovatelé. Mezi nimi i Ludvík Kundera, jehož dodnes na 23 malých stránkách zachované zápisky tajně pořízené přes přímý zákaz alespoň telegraficky dokumentují povahu a průběh procesu. Výhradně Zahradníčkovi se věnuje na zhruba třech a půl stránkách (nedobře čitelných) většinou v podobě zapsaných otázek soudců a prokurátora, jež byly cíleny na básníkovu činnost prvorepublikovou, během okupace a poválečnou. Záznam průběhu dotazování obsahuje samozřejmě i Zahradníčkovy odpovědi, jejichž podobu si lze vzhledem k jejich připravenosti a nácvičku představit. Jako klíčovou uvádí R. Zejda tuto část výpovědi: „*Já jsem nechtěl jít cestou socialismu a nevěřil jsem stávajícím poměrům u nás. Odpor tento byl už vyjádřen v roce 1945 v mých dílech zaměřených proti socializaci. Odpůrcem SSSR jsem byl již před druhou světovou válkou a v roce 1937 jsem psal články o nebezpečí komunismu.*“⁶⁵

Zahradníček byl spolu s ostatními obviněn z velezrady a vyzvědačství, „*z přispívání do ‚fašistických‘ časopisů Akord, Obnova a Řád, v nichž se hlásili k vatikánské fašistické ideologii. V období Mnichova a tzv. druhé republiky pak vyjadřovali odpor ke komunistům*

---

⁶⁴ Převzato *tamtéž*.

⁶⁵ Citováno z: ZEJDA, R. *Byl básníkem!* Tišnov: Sursum, 2004, s. 132.

a Sovětskému svazu.“⁶⁶ Pouze pro úplnost dodejme, že při vynesení rozsudku nebyla zohledněna ani Zahradníčkova odbojová činnost při ukrývání rodiny generála L. Svobody.

Procesu se podle dochovaných vzpomínek Marie Zahradníčkové zúčastnil i Vítězslav Nezval, který, ačkoli se se Zahradníčkem příliš neměl v lásce, intervenoval za něj i za ostatní obviněné. Přímo do jednání prý nezasáhl, přičinil se ale údajně o snížení délky Zahradníčkova trestu.

Ze vzpomínek spoluodsouzeného Josefa Knapa, vtělených do neobsáhlého medailonu *K životopisu Jana Zahradníčka*⁶⁷, a z o mnoho více ucelených vyprávění Zdeňka Kalisty v knize *Vzpomínání na Jana Zahradníčka*, je možné se dočíst: „*Spatřil jsem jej teprve při zahájení našeho procesu v budově bývalého zemského sněmu moravského 2. července 1952. Byl krajně zdemolován. Působil dojmem chvějícího se listu, který každou chvíli nějaký závan větru může snést se stromu na zem. I drsní dozorcí, kteří nás každého doprovázeli, byli zuboženým vzezřením básníkovým dotčeni a přistrčili mu židli, aby mohl na otázky tlustého, vypaseného předsedy a ostatních přisedících odpovídat v sedě. Odpovídal celkem klidně, ale hlasem značně vyslabeným, takže předseda mu několikrát musil připomenout, aby mluvil hlasitěji.*“⁶⁸

Po soudu byl Zahradníček s ostatními převezen *do brněnské věznice Na Cejlu*. Zde byl kvůli svému zdravotnímu stavu umístěn do vězeňské nemocnice, kde čekal na výsledek odvolání proti rozsudku a setrval až do října 1952. K úspěšnosti odvolání se Zahradníček stavěl podobně skepticky jako k předešlému procesu. Z. Kalista o tom píše: „*Ale z toho dotyku očima jsem pochopil, že Zahradníček pokládá celý proces za věc pouze formální, rozhodnutou kdesi mimo soud a že je připraven na krutý konec. A opravdu se nemýlil.*“⁶⁹

Z Brna byl transportován do Prahy, kde pobýval nejprve *na Pankráci* (do 11. listopadu 1952), poté v souvislosti s odvoláním *ve vyšetřovací vazbě v Bartolomějské ulici č. 7* a na přelomu dubna a května byl Zahradníček přeložen na pár dní kvůli odvolacímu řízení zpět *do Brna Na Cejl*. Odtud se 29. května 1953 vrátil *opět do pankrácké věznice*, kde byl vězněn do 12. dubna 1956. V pražské věznici zařadili Jana Zahradníčka pracovníčně do pankrácké tiskárny, kterou využívaly různé státní instituce, včetně tamějšího „ústavu nápravných zařízení“, jemuž dodávala různé tištěné formuláře nutné pro provoz. Zahradníček tu vykonával funkci příručího vedoucího tiskárny, kterému vedl účetnictví až do doby, kdy byl na základě jakéhosi upozornění, že jeho místo je protekční a na to, že v tiskárně je

⁶⁶ Citováno *tamtéž*, s. 132.

⁶⁷ KNAP, J. *Bez poslední kapitoly*. Praha: Torst, 1997, s. 175.

⁶⁸ KALISTA, Z. *Vzpomínání na Jana Zahradníčka*. Mnichov: Obrys/Kontur – PmD, 1988, s. 25–26.

⁶⁹ *Tamtéž*, s. 26.

soustředěn velký počet „živlů“ odsouzených v témže případě (Knap, Křelina), přeložen nejprve do skladu a poté do vězeňské knihovny. Zasloužil se o to zejména Z. Kalista, který navrhl „veliteli“ knihovny, aby Zahradníček přijal. Z. Kalista o tom ve *Vzpomínkách* píše: „Nemohu říci, že by Zahradníček byl, když ho Pivoňka přivedl, novým prostředím nějak nadšen. Věděl už z dřívějšíka, že pankrácká knihovna, kam někdy přicházel se svým ‚velitelem‘ System vypůjčovat knihy pro svoje spoluzaměstnané, je zaměřena ‚výchovně‘, tj. že má především spisy politického dosahu (spisů Stalinových bylo v nevelké knihovně přes sto kusů, stejně spisů Marxových, Engelsových, Gottwaldových apod.) anebo alespoň politicky zaměřené, tendenční ve smyslu komunistickém. To byla literatura, kterou z celé duše nenáviděl a vnucovat ji v dávkách, jež pravidelně každý měsíc byly vydávány na jednotlivá oddělení, ubohým vězňům, žíznícím v prázdnotě vězeňských cel po nějaké četbě, připadalo mu jako těžký hřích.“⁷⁰ Díky tomuto zaměstnání byl ubytován ve třetím patře věznice, které představovalo do jisté míry privilegované oddělení. Protože zde pobývali i malíři a architekti pracující v tzv. basoprojektu⁷¹, zamykaly se jen dveře uzavírající celé oddělení a dveře cel mohly být až do večerky zavřeny jen na kliku, což umožňovalo volný pohyb po chodbě a navštěvování ostatních cel. Ovšem ani tady Zahradníček nesetřval příliš dlouho. Ani ne po dvou měsících díky udání jednoho donašeče z řad vězňů byl opět odvelen a byla mu snížena „výhodnostní skupina“ na druhý stupeň, což omezilo dostávání pošty a možnost návštěv.

12. dubna 1956 byl Jan Zahradníček převezen *do severomoravského Mírova*, kde opět nastupuje do knihovny a kde byl též 21. srpna obeznámen o snížení trestu z 13 na 9 let na základě milosti udělené prezidentem republiky. Tuto radostnou zprávu však zanedlouho zcela převážila tragédie, která se udála v Zahradníčkově rodině. 7. září došlo k otravě jeho dvou dcer a přiotrávení syna a manželky Marie. Zdislava a Klára otravu nepřežily. Zahradníček byl kvůli této tragické rodinné události na patnáct dní propuštěn (od 10. do 25. září), aby se mohl mimo jiné zúčastnit pohřbu děvčat stanoveného na 12. září. Vzhledem k situaci v rodině a s ohledem na Zahradníčkovu dobré chování byl krajské prokuratuře v Olomouci z Mírova zaslán dopis s návrhem na podmíněné propuštění. Jelikož rozhodnutí o definitivním propuštění před skončením dovolené nepřišlo, nastoupil Zahradníček opět jako vězeň s číslem 1870 do výkonu trestu.

V roce 1957 Zahradníček obdržel zamítavé rozhodnutí žádosti o prominutí zbytku trestu a 10. září téhož roku mu byl navíc prodloužen trest o 15 dnů, během nichž byl z rodinných důvodů propuštěn a které strávil částečně v třebešské nemocnici na ženském

---

⁷⁰ *Tamtéž*, s. 43.

⁷¹ Šlo o oddělení, kde se zhotovovaly různé projekty ke stavbám a úpravám vězeňských objektů.

oddělení se svou ženou v jednom pokoji a částečně doma v Uhřínově. V posudku z mírovské věznice s datem 13. prosince roku 1956, je možno se dočíst o důvodech zamítnutí žádosti a doporučení „náčelníka vězení“: „*I když v měsíci září t.r. byl jmenovaný zdejším NPT doporučen na podmíněné propuštění, stalo se tak proto, že tento se celkem jevil jako člověk neškodný. Vzhledem však k zjištěným skutečnostem za dobu po nástupu trestu po přerušení a v důsledku vnitřních a mezinárodních událostí [pozn. autora: v důsledku vyostření situace v Polsku a zvláště protikomunistického povstání v Maďarsku], projevuje se odsouzený Zahradníček jako člověk nanejvýš reakčně zaměřen vůči našemu zřízení a proto je nutno návrh na podmíněné propuštění zamítnout.*“⁷² Posudek, který byl vyhotoven na pražském Pankráci k žádosti o milost již 8. listopadu 1953, vyznívá v mnoha částech velmi podobně: „*Uložené úkoly plní dobře. Povahy je uzavřené a stýká se většinou jen s těmi odsouzenými, pro protistátní trestný čin. Jest silně věřící. Vinen se necítí, a uvádí, že trest, který mu byl uložen, neodpovídá jeho provinění. ...Z tisku odebírá Literární noviny a čte Práci. Rodinu mimo pravidelného příspěvku na rodinu, podporuje ještě ušetřenými částkami z kapesného.*

Odsouzený působí dojem intelektuální nadřazenosti. S dnešním režimem jako katolík a silně věřící a představitel pravého lit. básníka nesympatizuje. Odsouzený se o současné dění vůbec nezajímá a podléhá vlivu církve. Jeho zdravotní stav velmi dobrý. Má deformovaný hrudník, je slabý. Trpí srdeční nemocí takže není schopen nějaké manuální práce. U jmenovaného dosud odpýkaná část trestu nezapůsobila převýchovně, a nejsme přesvědčeni, že čin za který byl odsouzen, nedopustil by se znovu, a proto nedoporučujeme, aby byl propuštěn cestou milosti.“⁷³

Jednou z mála radostných událostí bylo v tomto roce narození dcery Marie 1. června, které bylo pro Zahradníčka zároveň bolestným připomenutím zklamání nadějí na propuštění a dlouhého odloučení od rodiny.

Roky 1956 a 1957 znamenají určitý přelom v Zahradníčkově životě i věznění. Rodinná tragédie a návrat do vězení způsobují úbytek psychických i fyzických sil, který se ještě více vystupňoval během následujících čtyř let zejména v místě posledního Zahradníčkova věznění, v **Leopoldově**. Tato původně vojenská pevnost vystavěná proti Turkům představovala nejtěžší typ věznice určený k likvidaci třídních nepřátel. Byla pověstná svou přeplněností, šikanováním a brutalitou ze strany dozorců a těžkou prací v nelidských podmínkách. R. Zejda se ve své knize zmiňuje o nepříjemném zážitku a osobní zkušenosti

⁷² Citováno z: ZEJDA, R. *Byl básníkem!* Tišnov: Sursum, 2004, s. 157.

⁷³ ZEJDA, R. *Byl básníkem! život a dílo Jana Zahradníčka*. Tišnov: Sursum, 2004, s. 134.

Zahradníčka se škodolibostí jednoho z dozorců, když mu podtrhl žebřík ve chvíli, kdy ve výšce tři a půl metru zatemňoval okno.

Na Slovensko byl Zahradníček přemístěn 18. září 1958, o rok později se zde opět setkává se Zdeňkem Kalistou, který popsal jejich shledání v Leopoldově takto: *„Při jednom plení v pásmu mezi ostnatými dráty jsem zahlédl procházku muklů z tzv. ‚muklheimu‘, což byl název pro budovu ve východní části vězeňského areálu, kde byli věznění muklové definitivně neschopní práce (z našeho ‚malého muklheimu‘ čas od času zase odváděli na různá pracoviště). A v tomto zvolna se otáčejícím okruhu jsem zahlédl vedle dra Skácela i Jana Zahradníčka. Nezpozoroval mne hned, ale když se zase přiblížil k přehradě ostnatého drátu, rozkašlal jsem se zuřivě a podařilo se mi tímto kašlem Zahradníčka na sebe upozornit. Usmál se, pokynul mi rukou a přes proud ostnatého drátu poslal jakási slova, kterým jsem nerozuměl.“*⁷⁴

Rok 1960 je rokem, kdy byl Jan Zahradníček jako amnestovaný 9. května propuštěn. Stalo se tak na základě rozhodnutí Ústřední komise v Praze, jež Zahradníčkovi fakticky prominula 5 dnů vězení a vedlejší tresty, jako byla např. ztráta občanských práv apod.

Radost z propuštění však trvala bez dvou dnů pouhých pět měsíců, jelikož v pátek 7. října při převozu do nemocnice v sanitním voze umírá.

---

⁷⁴ KALISTA, Z. *Vzpomínání na Jana Zahradníčka*. Mnichov: Obrys/Kontur – PmD, 1988, s. 51.

3. Vězeňská lyrika Václava Renče a Jana Zahradníčka

Abychom mohli alespoň částečně proniknout k psychice těchto básníků-vězňů, domníváme se, že je třeba se zastavit u charakteristiky vnějších okolností a existenciálních podmínek v průběhu doby jejich věznění, za nichž vznikaly jednotlivé básně. V návaznosti na tuto charakteristiku se též pokusíme o formulování některých aspektů vzhledem k psychickému a duševnímu stavu obou básníků a toho, jak se pobyt ve vězení mohl odrazit v jejich jednání a tvorbě.

3.1. Československé vězeňství počátkem 50. let 20. století

V obecné rovině české, potažmo slovenské vězeňství v rozmezí těchto let s vrcholem v roce 1953 směřovalo k celkové sovětizaci systému. To spočívalo v plném přizpůsobení té části vězeňského aparátu, která ještě spadala do resortu justice, potřebám komunistického režimu. Nově přijaté právní normy zaměřené na reorganizaci justice a vězeňství přinesly organizační změny mimo jiné i vzhledem k vězeňskému personálu, jehož příslušníci získali pravomoci jako příslušníci Sboru národní bezpečnosti (SNB).

Zároveň došlo k oddělení vězeňství jako celku od vlivu justice, takže velitelé věznic v praxi představovali protiváhu k vedoucím pracovníkům soudů a z hlediska svých služebních povinností podléhali pouze pražskému ústředí.

Do vězeňství byla zavedena nová kategorie vězňů nazývaná „třídní nepřítel“, k níž bylo přistupováno zvláště neadekvátním způsobem. Oproti běžným delikventům se odsouzení z této skupiny ocitli ve zcela bezprávném postavení a byli vystaveni ve zvýšené míře a častěji nelidskému zacházení ba týrání. Vedle oficiální kategorie „třídního nepřítele“ vzniká i kategorie nazývaná „mukl“ (muž určený k likvidaci), jež zahrnovala jednak skutečné odpůrce režimu a jednak i nevinně odsouzené oběti perzekucí. V rámci vězeňské hierarchie se na privilegovaná místa dostávají vězni kriminální a retribuční, jimž náleží dohled nad perzekuovanými odpůrci komunistického režimu.

Období zejména první poloviny padesátých let minulého století se vyznačovalo úpadkem odbornosti personálu, celkového ústupu od humánního výkonu trestu a nedodržování penitenciárního přístupu k odsouzeným, což zahrnovalo rovněž využívání agentů ve vězeňském prostředí. Dalším průvodním jevem, který se během směřování vězeňství k sovětizaci projevil, bylo též odstranění učitelů a samozřejmě duchovních z řad odborného personálu. Tito byli nahrazeni „osvětovými instruktory“ („osvětáři“), kteří ze

služebního hlediska stáli na pozici zástupců velitelů oddílů Státní vězeňské služby (SVS) a jejichž činnost směřovala k vypěstování a udržení lidově demokratického ducha mezi příslušníky SVS. Na úkor kontroly poměrů ve vězeňských zařízeních došlo za všech okolností k prosazování ideologického hlediska.

Na počátku roku 1952 započal též proces zacílený na sloučení vězeňství a na předání SVS do kompetence nově zřízeného ministerstva národní bezpečnosti, k čemuž došlo k 1. září toho roku.

Změněna byla celá struktura vězeňství, což přineslo nejen vytvoření nových oficiálních názvů, ale současně i novou typologii dle velikosti věznic (A – krajské věznice, B – větší okresní věznice, C – zbývající věznice ve všech okresních městech). Vedle toho vznikl nově Zvláštní útvar nápravných zařízení (ZÚNZ) podléhající přímo SNZ, kam spadala zařízení Mírov, Valdice, Opava, Praha-Ruzyň, Leopoldov, Pardubice, Olomouc a Ilava.

Reorganizace systému výkonu trestu měla vyřešit též vnitřní strukturu vyšetřovacích věznic, které se nově oddělily od Krajských správ StB. Usilovalo se o to, aby byl výkon trestu z důvodu nedostatku prostor z bývalých soudních věznic přesunut do pracovních útvarů, zejména na Jáchymovsko, kde počet odsouzených na konci února 1953 přesahoval počet 16 tisíc osob.⁷⁵ Tyto vysoké počty odsouzených v pracovních táborech doprovázené jejich velkými přesuny podmiňovalo akcentování tzv. „pracovní výchovy“, tedy spíše maximální využívání levné pracovní síly. Do pracovních táborů zaměřených na těžbu uranu, což představovalo to nejhorší pracovní zařazení, byli umísťováni zejména političtí vězni, s výjimkou odsouzených se sníženou pracovní schopností. Právě pro ně se od počátku roku 1953 počítalo se stavbou výrobních hal v Plzni, na Borech a v Leopoldově, protože do té doby vykonávali ekonomicky nerentabilní práce jako draní peří či loupání slídy.

Aleš Kýr vymezuje pět základních bodů, jimiž je možno stručně shrnout důsledky popisované restrukturalizace a reorganizace československého vězeňství počátkem padesátých let:

- 1) hrubé porušování presumpce nevinu u obviněných ve výkonu vazby,
- 2) ideologizace principů klasifikace a diferenciací odsouzených ve výkonu trestu,
- 3) uplatňování militantních a agenturně operativních prvků k zajišťování kázně vězňů,
- 4) z ekonomického hlediska účelové a represivní pojetí pracovní činnosti vězňů,

---

⁷⁵ HLADÍK, O. *Rok 1953 jako vrchol sovětizace vězeňství*. Dostupné na: http://www.vscr.cz/client_data/1/user_files/19/file/PDF/Historicka%20penologie/2015/HP_1_2015.pdf [citováno 20.03.2016].

5) zneužívání výchovných a vzdělávacích prostředků k politické indoktrinaci a diskriminaci vězňů.⁷⁶

Komunistické trestní právo založené na represii udělovalo dlouhé iracionální a asociální tresty, které v případě politických vězňů samovytvářely problém a tragické následky v životě vězňů i jejich potomků. Trest v první řadě plnil roli izolace a odplaty se zesilujícím se tlakem používání legálního násilí. Komunismus si vybral nejjednodušší, ale zároveň nejdestruktivnější cestu k zastrášení jednotlivce i celé společnosti, protože nespravedlnost se vždy dotkne všech zúčastněných a přenáší se daleko do budoucnosti. Na druhou stranu je třeba poukázat na fakt, že v případě politických vězňů neplatí pravidlo institucionalizace či prisonizace vězňů, která vytváří předpoklad pro recidivu a zvyšuje pravděpodobnost návratu do vězení. Neplatí zde tedy obecně rozšířený názor, že dlouhý pobyt ve vězení z něj vytváří domov a z nesvobody zvyk.

Je jasné, že diktát strachu a násilí deformuje, stísňuje a zbavuje pozitivních možností. Trestání vězňů ze strany dozorců bylo v 50. letech součástí „výchovného působení“ a vycházely z mnoha neformálních předpisů. Ke způsobům trestání patřilo kromě tělesných výpadů též kladení nesplnitelných požadavků, šikana a vytváření nových záminek k trestu. Není třeba dodávat, že se tak dělo i bezdůvodně. Z násilného chování se ve vězeňských zařízeních stala norma chování a rutina, která měla působit také jako veřejný exemplární trest (sofistikovanější metody byly prováděny při výsleších ze strany Státní policie, jež pracovala převážně skrytě).

3.2 Prostředí a podmínky vzniku Zahradníčkovy a Renčovy vězeňské poezie

3.2.1 Vazební věznice

Uvádí se, že v letech 1948–1954 v bylo Československu funkčních více než 420 věznic a pracovních táborů.⁷⁷ Mezi hlavní vězeňská zařízení jsou řazeny věznice v Praze (Bartolomějská, Ruzyně, Hradčany /Domeček/, Pankrác), v Plzni (Bory, Hrádek), v Brně (Špilberk, Cejl, Bohunice, Pisárky, Příční, Orlí) a další po celé republice (Mírov, Valdice-Kartouzy, Libkovic, Minkovic, Uherské Hradiště, Ostrov nad Ohří, Litoměřice, Stráž pod Ralskem aj.). Na Slovensku to byly věznice v Bratislavě, Ilavě a Leopoldově, kam byli dle

⁷⁶ KÝR, A. *Zacházení s vězni na území ČSR v letech 1945–1955*. In *Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945–1955*. Praha: 2001, s. 52.

⁷⁷ DRDA, A., KROUPA, M. *Kruté století*. Praha: Radioservis, 2008, s. 130.

nařízení ministerstva národní bezpečnosti od roku 1952 soustředování všichni důležití političtí vězni. Hlavní věznice pro ženy byla v Pardubicích a ve slovenských Želiezovcích. Nápravně pracovní tábory (respektive od roku 1951 pracovní útvary vězňů, odsouzených a potrestaných) vzniknuvší jednak z bývalých trestaneckých táborů, jednak z táborů nucené práce či nově vybudované byly Vykmanov I, Mariánská, Prokop, Eliáš I, Rovnost, Svornost, Ležnice, Ústřední, Bratrství, Eliáš II, Vykmanov II, Svatopluk, Vršek, Vojna, XII, Nikolaj a Bytíz. Oba, Jan Zahradníček i Václav Renč, prošli postupně vazební věznicí ve Znojmě, Cejl v Brně, Pankrác a Bartolomějskou v Praze, Mírov v Šumperku a Leopoldov na Slovensku. Zahradníček navíc krátce pobýval ve vazební věznicí v brněnské Příční ulici a Renč v Litoměřicích a ve Valdicích.

K bližšímu seznámení s tehdejšími vazebními podmínkami nám může posloužit například věznice ve Znojmě, v níž je od roku 2012 umístěna Zahradníčkova pamětní deska. Je známo, že sloužila jako místo výkonu vyšetřovací vazby pro Krajské velitelství Státní bezpečnosti v letech 1948–1952. Pro brněnský kraj mělo Krajské velitelství StB zřízeno dvě věznice. První byla v Orlí ulici č. 30 a čítala 20 cel pro cca 80 vězňů. Druhá byla umístěna v budově KV StB v Příční ulici č. 31 a byla dána s 26 celami pro zhruba 80 vězňů do provozu v létě 1950. Obě brněnské věznice nevyhovovaly jak kapacitou tak hygienicky. KV StB Brno proto užívalo i zvláštního oddělení okresní soudní věznice ve Znojmě. Z třetího dílu Sešitů nazvaného *Dvě studie o československém vězeňství 1948–1989* citujme slova Prokopa Tomka⁷⁸, jež vychází z informací archivu ministerstva vnitra o shrnující zprávě o stavu věznic StB velitele VI. samostatného sektoru MNB škpt. V. Jirase: „*Tak například v Brně mělo KV StB sice dvě věznice (v Orlí a Příčné ulici), ale ani jedna nebyla vyhovující: v celách věznice v Orlí ulici chyběla pitná voda, větrání bylo nedostatečné, špatná byla zvuková izolace cel, v patře nad celami se dokonce nacházel učňovský internát (!) a samovazebních cel byl naprostý nedostatek. Cely věznice v Příční ulici byly rovněž špatně větratelné, vlhké (pod úroveň chodníku, takže při deštích je zaplavovala voda), vězni měli možnost spojení s vnějším světem a z hlediska vyšetřování trpěly cely dalším nedostatkem: pro hluk z ulice nebylo možno používat operativní techniku.*“

Dále víme, že ve znojenské vazbě sdílel Jan Zahradníček postupně celu s Michalem Popovičem, synovcem ministra Hály P. Malíkem a Jozefem Reznerem. Sám básník na tuto dobu vzpomíná: „*Bitý jsem nebyl nikdy, ale co jsem jednu dobu zakusil, to byl hlad, strašný hlad. O tom bych chtěl jednou něco říci. Bylo to ve věznicí znojenské. Dostávali jsme tam tak*

---

⁷⁸ TOMEK, P. *Dvě studie o československém vězeňství 1948–1989*. Sešity Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu č. 3. Praha: 2000, s. 65.

malé porce jídla, že se nám útroby svíjely bolestí. Byl se mnou v cele jeden mladík, který to snášel hůř než já, i poprosil jsem jednou dozorce, aby alespoň jemu dal trochu víc jídla. Dozorce se napřímil a prohlásil s jakýmsi slavnostním patosem: já...já...se najím dost.“⁷⁹

Nejen ve znojenské věznici, ale také v ostatních vazebních zařízeních jako například Pankrác představovaly v té době podle výpovědí vězňů přiděly jídla kolem 15–20 dkg chleba na den.⁸⁰ Někdy byl chléb, který představoval základní potravinu, obměněn za ovesné vločky či kroupy, řídkou zeleninovou polévku apod. Porce byly tak malé jako pro dítě. V sobotu a neděli bývala k večeři lžička marmelády na osobu, jindy asi 4 mm silné kolečko vodnatého salámu či trojúhelníček taveného sýra. Jídelníček vypadal tedy tak, že na snídani a svačinu se zpravidla nedostávalo nic, v poledne každý z vězňů dostal cca pět lžic teplé nemastné vody, v níž plavala hrstka nabobtnalé sušené zeleniny a pak asi tak pět lžiček někdy rozvařeného, někdy nedovařeného hrachu. Večeře měla podobu jedné polévkové lžice rozředěné marmelády, která byla spíše než z ovoce z červené řepy. S malými obměnami toto dostávali vězni dvakrát do týdne, vždy ve stejném množství. Brambory, pro věznice té nejpodřadnější kvality (černé a namrzlé, shnilé...), se vařily zásadně ve slupce kvůli ušetření práce a suroviny samotné. Vězni měli dokonce odevzdávat slupky, zřejmě pro prasata, ale protože byl takový hlad, samozřejmě se tak nedělo. V pankrácké věznici měli jídlo, na které se všichni patřičně těšili, tzv. pankráckou cihlu. Byla to buchta ve tvaru menší cihly asi 3–5 cm vysoká, cca 5 cm široká a zhruba 20 cm dlouhá, takže mohla podvyživené vězně alespoň trochu někdy zasytit.

Vydávání jídla probíhalo tak, že tzv. chodbaři⁸¹ nejprve roznesli ešusy se lžičkami, postavili je před dveře cel a odešli. Pak strážní všem vězňům najednou podali oběd a za pár minut si oboje vyzvedli.⁸² Během těchto pár minut, když se dveře cely za dozorce zavřely, začala velká procedura rozdělování brambor. Zpravidla jím byla v přeplněné cele pověřena osoba mezi ostatními vážená a spravedlivá. Každý dostal oběd v ešusu, třeba dvě lžičky omáčky a asi pětidekový kousek masa a brambory, které chodbaři podávali zvlášť. Pitná voda byla k dispozici přes den v plechovém džbánu v nedostačujícím množství, takže vězni byli

---

⁷⁹ KNAP, J. *Bez poslední kapitoly*. Praha: Torst, 1997, s. 175.

⁸⁰ ANDREE, L. *JUDr. Jan Pospíšil, politický vězeň*. Brno: 2006, Sborník Securitas Imperii, čísla 1–14. Judr. Jan Pospíšil byl žalářován zhruba ve stejných letech jako J. Zahradníček. Ze vzpomínek jeho a dalších deseti politických vězňů byl sestaven „přibližný jídelníček“ vězně komunistických vyšetřovacích vazeb.

⁸¹ „Chodbaři“ byl název pro již odsouzené (mukly) za trestní delikty, nebo podle retribučního dekretu, kteří byli většinou po dvou k ruce dozorce na určitém oddělení. Měli hodně výhod včetně toho, že netrpěli hladem a mohli si při přidělech přilepšovat, a také měli možnost styku s řadou jiných vězňů. Zodpovídali za pořádek na chodbě, roznášeli vodu na pití, chodili do kuchyně pro jídlo, které pak na celách rozdávali. Často, ti slušní, pomáhali předávat zprávy rodinám nebo naopak vězňům cigarety aj.

⁸² *Tamtéž*, s. 72–81.

nuceni zahánět žízeň vodou ze záchodu. Při výdeji jídla se muselo stát pod oknem a velitel cely vždy ohlásil stav.

Kromě hladu měla spolupůsobit na věžňovu psychiku též velikost a zařízení cely. Plošně odpovídala cela pro dva vězně zhruba šesti metrům čtverečním. Je zřejmé, že vzhledem k počtu lidí, kteří prošli v tomto období komunistickými kriminály, byli vězni namačkáni v těchto malých prostorech často až v osmičlenných skupinách. Nápor na psychiku z pobytu v malém prostoru byl stupňován skutečností, že vězni se po dlouhý čas nedostali ani na vězeňský dvůr, přitom v některých případech trvala vazba několik měsíců až let (v případě Zahradníčkově a Renčově to bylo s rozdílem několika dní třináct měsíců). Obdobná vzpomínka Jana Zahradníčka a Zdeňka Kalisty sugestivně vypovídá o okouzlení ze „světa tam venku“, který si mohli shodou šťastných náhod připomenout při převozu z jedné věznice do druhé: *„Jedenkrát nás převáželi z jedné věznice do druhé. Jako obvykle v krytém autu, z něhož nebylo výhledu. Ale auto mělo po cestě nějaký defekt, museli jsme zastavit a museli je opravovat. Bylo to prý někde u Jihlavy. Nám bylo na tu chvíli dovoleno vylézt z auta ven, a usednout na mezi u silnice. Jaká to byla šílená krása po tak dlouhé době – jakoby se díval člověk odněkud ze záhrobí.“*⁸³

*„Napjatě jsme čekali, kam naše autobusy zamíří. Konečně jsme se ocitli na státní silnici do Prahy, kterou jsme přijeli skoro před měsícem na Cejl. Autobus, ve kterém jsme jeli, měl však nějakou závadu. Kdesi za Havlíčkovým Brodem, kde silnice stoupá mezi stromořadím bříz a nevelkým lesíkem, vůz zastavil, musili jsme všichni vystoupit a šofér začal vadu opravovat. Byla to blažená chvíle. Směli jsme si sednout, abychom nepřekáželi v prostoru silnice, na zvednutý břeh silnice po její pravé straně a tam bylo plno rozrazilů, sedmikrásek, zběhovců, chrp a jiného kvítí našich mezí. Působilo to jistým okouzlením, když jsme mohli – po tak dlouhém čase – rukama hladit toto prosté kvítí a dokonce si utrhnout pár květů a schovat si je do kapsy. Podíval jsem se na Zahradníčka a v jeho očích, které byly po selhání očekávané amnestie naplněny jakousi hlubší melancholií, svítilo něco jako pocit radosti. Hladil květinu na silničním břehu jednu po druhé, usmíval se, nemluvil. Oprava na našem voze se musila během cesty ještě několikrát opakovat, asi kilometr od prvního zastavení, pak na silnici nad Golčovým Jeníkovem, odkud byl krásný pohled na Železné hory a na Lichtenburk a naposled u velkého jeteliště nad Plaňany v Kolínsku.“*⁸⁴

Co se týče vybavení cel, standardně představovalo dvě ze zdi vyklápěcí lůžka v podobě plechových desek pokrytých tenkou matrací, dvou také do zdi zapuštěných sedaček

⁸³ DVOŘÁK, M. *K životopisu Jana Zahradníčka*. (Z rukopisných vzpomínek Miloše Dvořáka). *Student. Týdeník mladé inteligence*. 30.04.1968, roč. IV., č. 18.

⁸⁴ KALISTA, Z. *Vzpomínání na Jana Zahradníčka*. Mnichov: Obrys-Kontur, 1988, s. 40.

a stolku. Vězni nesměli se zařízením manipulovat, sklápění prováděli ráno a večer dozorci, což se dělo hlavně s povolením sedět či ležet. Je známo, že Jan Zahradníček měl vzhledem ke svému postižení kromě noci povoleno ležet další 2 hodiny i během dne. Podlaha byla ve většině případů z betonu a v rohu místnosti se nacházel turecký záchod, někdy bylo zařízení cely „obohaceno“ o malý radiátor. Okna byla vyplněna drátěnou vložkou, byla nerozbitná a neprůhledná, takže dovozovala minimální výhled a propouštěla nedostatečně denní světlo. Lampa či žárovka visící těsně u stropu byla plechová s kovovou mřížkou. Věznění dostávali přikrývku z hrubého plátna, která musela být přes den složena v rohu místnosti.

Osobní věci, jako zubní kartáček, pasta, mýdlo, ručník, zubní protézy a brýle, byly umístěny na poličkách na chodbě a jejich užívání podléhalo povolení dozorců (přibližně na dvacet minut denně).

Kvůli nahlížení do cel, jež se dělo skrze malé otvory ve dveřích („jidáše“), i jako prostředek psychického nátlaku se nechávalo světlo přes celou noc svítit. Vězeň musel spát v poloze tak, aby dozorce mohl vidět jeho ruce, takže skrýt se před světlem bylo téměř nemožné⁸⁵.

Zajímavou se pro názornější přiblížení organizace vazebních věznic pod správou Státní bezpečnosti jeví příloha č. 6 Sešitů III, která představuje přísně tajný školní materiál z roku 1950 určený k přednášce o věznicích pro vyšetřovatele StB s názvem *Věznice z hlediska potřeb vyšetřování prováděného pracovníky Státní bezpečnosti*⁸⁶, která mimo jiné pojednává o otázce bezpečnosti věznice v souvislosti s ochranou vězně před sebevraždou: „*Je třeba si uvědomiti, že každá sebevražda ve věznici má velmi nepříjemné důsledky. Nejdůležitějším z nich je ta okolnost, že vězeň, kterému se podaří spáchat sebevraždu, přestává být zdrojem operativních poznatků a státněbezpečnostní práce, věnované až do té doby jeho případu, přichází tak o plody své činnosti. Dále je třeba si uvědomit, že veřejnost vždy velmi nepříznivě kritizuje každý případ sebevraždy ve věznici a reakce si bere často takové případy za záminku šíření pomluv o práci Státní bezpečnosti. Z těchto důvodů je nanejvýše nutno, abychom všemi prostředky zabránovali sebevraždám v naší vazbě. Činíme tak především různými technickými opatřeními v celách, kde se snažíme odstranit, pokud to jen lze, všechny příležitosti k sebevraždě, tj. odstraňujeme všechny skoby a kličky, na něž by bylo možno přivázat smyčku, chráníme ústřední topení a jiné rohy a ostré hrany v celách, aby si vězeň nemohl rozbít hlavu atd. Také ve vyšetřovacích místnostech činíme tato technická opatření. Zde především zabezpečujeme mřížemi okna a rozestavujeme nábytek tak, aby*

---

⁸⁵ HEJL, V. *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha: Universum, 1990; ANDREE, L. *JUDr. Jan Pospíšil, politický vězeň*. Brno: 2006, Sborník Securitas Imperii, čísla 1–14.

ponechával vězni co možná nejmenší prostor pro rozběhnutí. Také na chodbách chráníme mřížemi všechny prostory, okna, zábradlí u schodiště atd., do kterých by se mohl vězeň v sebevražedném úmyslu vrhnouti. Tam, kde nemůžeme z technických důvodů taková opatření učiniti, musí bezpečnostní orgán mít stále na zřeteli tyto možnosti pokusu o sebevraždu a musí jinými prostředky a hlavně zvýšenou bdělostí zabráňovati vězni, aby tyto technické nedostatky mohl využít k pokusu o sebevraždu.“⁸⁷

Pravděpodobně nejhorší zkušeností, kterou Zahradníček i Renč v průběhu vazebního vyšetřování učinili, se stal pobyt v samovazbě. Není známo, proč sem byli oba básníci (v případě Renče opakovaně a dlouhodobě – v roce 1955 strávil na samotce 166 dní a o rok později 243 a 60 dní) umístěni, protože lze předpokládat, že oba spíše patřili k vězňům bezproblémovým a spolupracujícím. Samovazba a korekce se v základních charakteristikách shodovaly, byla to „vězení uprostřed vězení“ zostřená úplným zatemněním, sníženými přídělí jídla a zimou. Vězeň, zvláště pokud zde musel setrávat déle, postupně ztrácel časovou i prostorovou orientaci, samota, absence mezilidské interakce a časem se dostavující halucinace jej přiváděly ke stavu blízkému šílenství. Samotný Zahradníček tuto neblahou zkušenost vylíčil: *„Nejhorší ze všeho byla pro mě samovazba. Tu jsem moc těžko snášel. Různé šmouhy, které bylo vidět na zdech cely, proměňovaly se mi v podoby, které se pohybovaly, které mluvily, gestikulovaly, a já jsem musel vynakládat co největší úsilí, abych si uchoval vědomí o své totožnosti, abych věděl kdo jsem a kde jsem a co tu dělám. Byl to vlastně stav na pomezí šílenství.“⁸⁸*

3.2.2 Pracovní tábory

K základním prostředkům udržení disciplíny a zároveň dosažení konkrétního ekonomického cíle patřila práce vězňů. Vykonávala se hlavně jako součást trestu a vyplnění času a vzhledem k tělesnému přetěžování také jako prostředek mučení či destrukce lidí při těžbě uranu. V roce 1945 Československo podepsalo se Sovětským svazem dohodu o monopolním odběru uranu, který se objevil v bohatých zdrojích hlavně v okolí Jáchymova, Horního Slavkova, Zadního Chodova a Příbrami. Růst těžby a výstavba nových uranových dolů provázela nedostatek kvalifikovaných pracovních sil a zaostalost nebo absence výkonné důlní techniky. Aby mohly být plněny těžební normy a navíc kvůli odsunu mnoha německých

---

⁸⁷ TOMEK, P. *Dvě studie a československém vězeňství 1948–1989*. Sešity Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu č. 3. Praha: 2000, s. 74.

⁸⁸ DVOŘÁK, M. *K životopisu Jana Zahradníčka*. (Z rukopisných vzpomínek Miloše Dvořáka). *Student. Týdeník mladé inteligence*. 30.04.1968, roč. IV., č. 18.

válečných zajatců, kteří do roku 1949 na těžbě uranu pracovali, byli za nové pracovní síly nasazení odsouzení vězni. Uvádí se, že kolem roku 1953 se zvláště v uranových táborech nacházelo kolem 15 000 vězňů, což byla skoro polovina vězňů v tehdejší Československu.⁸⁹

Podoba táborů se dle polohy a regionu příliš nelišila. Náš pravděpodobně nejznámější pracovní tábor zaměřený na těžbu uranu, Jáchymov, byl obehnán dvojitým oplocením z ostnatého drátu, který byl asi 2,5 m vysoký. Prostor mezi oplocením, 1–1,5 m široký, byl vysypaný bílým pískem, což mělo zkomplikovat útoky vězňů, kteří byli v tomto pásmu dobře viditelní. V rozích a uprostřed oplocení byly postaveny ve výšce asi šesti metrů dřevěné strážní budky s reflektory a kulometry. Celé oplocení bylo osvětleno ostrým světlem. Některé doly byly situovány přímo v táboře, do jiných museli vězni docházet, k čemuž jim sloužily speciálně vybudované koridory.

Československé pracovní tábory byly vlastně vzhledem k organizačnímu systému a využívání tvrdých trestů pokračováním koncentračních a zajateckých táborů z druhé světové války. V obecné rovině byly v obou typech splněny všechny tři předpoklady, které uvádí Tomáš Bursík: „*Vězení v totalitním systému plnilo tři úkoly naráz. Fyzicky bylo týráno tělo, psychicky byla devastována duše a také šlo o získání otrocké pracovní síly.*“⁹⁰ Za nejkruťší období v historii táborů nucených prací později nápravně pracovních táborů je považováno tříletí od roku 1950 do roku 1953. Skončily přiděly jídla, takže vězni trpěli nesnesitelným hladem, vlivem převedení táborů ze správy ministerstva spravedlnosti do správy Sboru národní bezpečnosti došlo ke zpřísnění režimu a zároveň ke zhoršení podmínek i zacházení s vězni. Od roku 1954 do 1960 došlo k postupnému zlepšení, zejména ve způsobu odměňování práce a přidělech jídla. Zároveň se po roce 1954 ukázalo, že je těžba a zpracování uranu velmi prodělečné a některé pracovní síly včetně politických vězňů nadbytečné.

Práce se vykonávala ve třísměnném provozu a všechen čas v pracovních táborech byl podřízen práci. Namáhavá práce byla nejen vykonávána bez znalostí a zkušeností, ale i jen za pomoci zastaralé techniky. Nebyla dodržována bezpečnost práce, což nutně vedlo k častým zraněním a úmrtím. Podle vzpomínek těch, kteří prošli pracovními tábory, se na vzdálenější šachty chodilo každý den pěšky v tzv. „ruském autobusu“⁹¹. Ani po skončení směny se vězněným nedostávalo potřebného odpočinku, protože ti, kdo nesplnili denní normu, museli v práci pokračovat, nebo byli například terorizováni svoláváním k nástupům během noci či

---

⁸⁹ Údaj převzat z: <http://www.politictivezni.cz/vezeni-a-pracovni-tabory-v-ceskoslovensku.html> [citováno: 20.04.2016].

⁹⁰ BURSÍK, T. *Svět za mřížemi*. [online] A2, 2006, roč. 3, č. 50. Dostupné na: <<http://www.tydenika2.cz/archiv/2006/50svet-za-mrizemi>> [citováno: 10.04.2016].

⁹¹ „Autobus“ znamenal, že vězni byli při přesunu k sobě připoutáni ocelovými lany do tzv. „lidských balíků“.

povinností účastnit se ideologických školení a nesmyslných činností jako třeba převážení písku z jedné hromady na druhou apod. Vězně jejich vězňitelé podrobovali též tzv. „filcuňkům“, což byly nečekané a opakované prohlídky, nebo hodinovým stáním na „apeláku“.

Je pravdou, že násilí páchané na vězňích a jejich trestání se lišilo mírou použití podle časových období a přítomností určitých velitelů a dozorců, kteří si na tento typ přístupu potrpěli a kteří tím byli mezi vězňi vyhlášeni. Vůle a téměř neomezené pravomoci dozorců rozhodovaly nejen o trestech fyzických, ale i o trestech psychických, které byly například spojeny s četností návštěv, odeslaných nebo naopak přijatých dopisů. K oblíbeným trestům patřil tzv. kriminál v kriminále, tedy korekce. Vězňi byli do těchto železobetonových bunkrů umístováni za trest, dostávali zde poloviční dávku jídla a v mrazech tu živořili bez příkrývky.

O podmínkách v pracovních táborech a podmínkách při těžbě uranu je možné se více dozvědět kupříkladu v pracích F. Bártíka *Tábor Vojna ve světle vzpomínek bývalých vězňů*, M. Boráka a D. Janáka *Tábory nucené práce v ČSR 1948–1954*, T. Bursíka *Přišli jsme na svět proto, aby nás pronásledovali: trestanecké pracovní tábory při uranových dolech v letech 1949–1961* nebo K. Kaplana a V. Pacla *Tajný prostor Jáchymov*.⁹²

Tábory byly rozděleny do několika skupin podle tělesné zdatnosti na těžké (doly, hutě); normální (stavební podniky, vápenky, cementárny, lomy, cihelny), lehké (zemědělské podniky, dílenské práce v TNP) a pomocné (udržovací práce v TNP). Podle sociálního původu a stupně provinění byly TNP rozlišeny na ty s politickými delikventy a nepřáteli zřízení, které byli pod vysokým stupněm ostražitosti a dohledu, a TNP pro ostatní osoby. Zvláštní TNP byly zřízeny pro mladistvé od 15 do 25 let věku a ženy.

„Do tábora nucené práce mohl být zařazen člověk mezi 18. a 60. rokem života až na výjimky bez řádného soudu na dobu tří měsíců až dvou let z rozhodnutí funkcionářů NV, členů KSČ KSS, kteří si tak vyrovnávali účty nejen se svými politickými odpůrci. [...] K tomu, aby byl občan přikázán do TNP, nemusel spáchat žádný trestní čin. Stačilo pouhé podezření, že čin může spáchat, a byl preventivně do TNP poslán. [...] Význam TNP spočíval především v izolaci nepřátel tehdejšího zřízení; ti se měli v TNP převychovat prací [...].“⁹³

Podoba táborů byla v různých oblastech Československa v mnohém obdobná nejen organizací vnějšího prostoru, ale i vzhledem k podmínkám, v nichž byl tráven mimopracovní

---

⁹² BÁRTÍK, F. *Tábor Vojna ve světle vzpomínek bývalých vězňů*. Praha: Vyšehrad, 2008; BORÁK, M. – JANÁK, D. *Tábory nucené práce v ČSR 1948–1954*. Šenov u Ostravy: Tilia, 1996; BURSÍK, T. *Přišli jsme na svět proto, aby nás pronásledovali: trestanecké pracovní tábory při uranových dolech v letech 1949–1961*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2009; KAPLAN, K. – PACL, V. *Tajný prostor Jáchymov*. České Budějovice: ACTYS, 1993.

⁹³ BÁRTÍK, F. *Tábor Vojna ve světle vzpomínek bývalých vězňů*. Praha: Vyšehrad, 2008, s. 25–26.

čas. Vězni živořili v přeplněných, hygienicky nevyhovujících ubikacích plných hmyzu a špíny, kde se v zimě minimálně topilo. Politictí vězni bývali většinou od ostatních odděleni, neplatilo to ale vždycky, neboť někdy byli záměrně míšeni s retribučními a kriminálními vězni, nebo rozčleňováni podle délky trestu či abecedně.

V nejhorším období existence TNT trpěli vězni hladem a z práce je neomlouvala ani nemoc. Pracovali víceméně bez ochranných prostředků, takže byli trvale vystaveni radioaktivnímu záření, jehož účinky byly později na věznicích zkoumány, takže vězni vlastně posloužili jako pokusné objekty. Za nejhorší pracoviště byl obecně považován tábor ve Vykmánově II, někdy nazývaný jako tábor „L“ nebo „Likvidační, kde se nacházela třídírna a drtírna rudy v pověstné „Věži smrti“. Byl to malý tábor, do něhož byli posíláni vězni klasifikovaní jako nepolepšitelní a nejnebezpečnější. Ve skutečnosti zde byla soustředěna velká část československé inteligence od biskupů, kněží po důstojníky, profesory různých oborů.

Namáhavá pracovní činnost, která byla často nekonečná a nesmyslná, spolu s nedostatkem plnohodnotné stravy a nedostatkem spánku i hygieny tvořila vhodné podmínky k šíření úrazů a chorob, jež vlivem nedostatečné lékařské péče vedly k četným úmrtím a vlivem neléčení se po propuštění měnily v chronické.

3.2.3 Pevné věznice

Jan Zahradníček i Václav Renč našťestí, i kvůli svému zdravotnímu stavu, neprošli těmi nejtěžšími tábory nucené práce. Ovšem ani pobyt ve věznicích tak zvaně pevných nebyl o nic příjemnější a jednodušší. Pracovní normy kupříkladu v Leopoldově byly velmi vysoké a rovnaly se normám v sovětských koncentračních táborech. Vězni zde pracovali zejména pro export a závody leopoldovské věznice dosahovaly hrubé roční výroby kolem 200 milionů korun. Mezi často vězni vykonávané práce v pevných věznicích patřilo draní peří nebo broušení a leštění skla, lepení papírových sáčků, přiřívání patentů na kartony, lepení obálek, loupání cibule, vázání povřísel, výroba sklíčků pro laboratoře, beden na ovoce a zeleninu, třídily se špendlíky, vlásenky, skleněné korálky, navlékaly se gummy do podvazků, šily se nákupní tašky a polštáře z odstřížků, vyráběly se umělé květiny, vycpávky, vyplétala se křesla, navíjely se elektromagnetické cívky a v Leopoldově se dokonce vyráběly součástky do samopalů. Byly to činnosti, které v civilním životě nikdo nechtěl vykonávat a které mohly být nebezpečné po stránce zdravotní. Existovaly také specializované dílny (jako pekárny, truhlárny, prádelny, krejčovny), ale i projektové ústavy a pracoviště akademických malířů

a architektů. Například Zdeněk Kalista vzpomíná, jak byli se Zahradníčkem umístěni do třetího patra budovy pankrácké věznice spolu s architekty z tzv. basoprojektu, na nějž byla napojena malířská dílna, kde pracovali umělci, malíři, pedagogové Číla, Čermák, R. Toussaint aj.

Pracovalo se v podstatě denně včetně sobot a nedělí, osm a někde deset až dvanáct hodin. Při práci se vyžadovalo plnění norem, které byly někdy stanoveny záměrně tak vysoko, že jich vězni stěží dosahovali.

Leopoldov se stal v případě Zahradníčka i Renče poslední a od domova nejvzdálenější zastávkou na životní cestě po komunistických kriminálech.⁹⁴ Oba sem přicházejí (Renč dříve než Zahradníček) v době, kdy postupně dochází po návštěvě komise vedené ministrem národní bezpečnosti Karolem Bacílkem v roce 1953 k určitému zlepšení před tím extrémně nelidských podmínek. Na široké pláni se rozkládající leopoldovská pevnost, jež od roku 1665 sloužila jako obranný val proti válečným nájezdům a v roce 1858 byla zcela přeměněna v trestnici, platila a platí za jednu z nejtěžších, označovaných římskou trojkou. Mezi lety 1950 až 1952 byla rozdělena na dvě části, první byla věznice samotná a druhá na první nezávislá vyšetřovací věznice StB, nechvalně známý Mlýn.

O Zahradníčkově dvouletém pobytu v Leopoldově máme oproti Renčovi opět podstatně více informací hlavně díky Zdeňku Kalistovi, který se zde se Zahradníčkem po letech setkal. Zahradníček i Kalista byli umístěni v tzv. muklheimu, což byla budova obývaná přestárlými, zmrzačenými nebo nemocnými vězni, kteří již byli práce neschopní. Zde Zahradníček prožil i epidemii chřipky, na níž zemřelo mnoho z jeho spoluvězňů.

Není třeba se v souvislosti s věznicemi pevnými nijak dlouze rozepisovat o prostředí a podmínkách, které v nich vládly, jelikož byly velmi blízké věznicím vazebním. Zajímavým tématem, o kterém se však stojí za to zmínit, je **kulturní a duchovní život ve vězení**.

Díky tomu, že se perzekucí komunistického režimu soustředil ve věznicích velký počet zástupců české i slovenské inteligence, bylo možné kompenzovat každodenní životní tragiku alespoň bohatým kulturním a duchovním životem. Jinak temné vězeňské prostředí se stalo pro některé vězněné životní univerzitou v pravém slova smyslu. Setkávali se tu lidé, kteří by se v běžném životě venku možná nepotkali a navzájem se navzdory tělesnému strádání pomáhali udržovat duševně svěží. Zdeněk Rotrekl ve sborníku *Literatura, vezení, exil* vyjmenovává řadu osobností, s nimiž měl možnost se setkat: „*Když jsme byli z nejpřísněji strážných oddělení na Borech, z Valdic, Mírova a Opavy koncentrovaní koncem roku 1951 a v polovině příštího roku do Leopoldova, tušili mnozí z nás, že je to naše trestnice poslední.*

---

⁹⁴ Kratochvíl, A. *Žaluji I. Stalinská justice v Československu*. Praha: Dolmen, 1973, s. 110.

Už pouhý výskyt toliko osvoboditelských generálů – uvedl bych generála Janouška, velitele naší letecké jednotky v bitvě o Anglii, generála Příkryla, shozeného jako velitele 2. paradestní brigády do slovenského povstání, Kutlvašera, velitele Pražského povstání, dále generála Mrázka, Nosála, Palicha, Peška, Klapálka, dále velitele protinacistických brigád, biskupy Zelu, Buselku, Gajdiče, Vojtěšnáka, později i Trochtu, opaty Opaska, Machelku, Tajovského, básníky Renče, Kostohryze se všemi ministerskými předsedy od roku 1938, Rudolfem Beranem počínaje přes generála Syrového, profesora Krejčího po náměstka ministerského předsedy po roce 1945 Jána Ursínyho, včetně všech poslanců strany lidové a národně socialistické – to vše někam ukazovalo.“⁹⁵

Jakmile to bylo možné, vězni vymýšleli různé cesty, jak se alespoň minimálně rozptýlit. Dělo se tak hlavně večer, ve chvílích klidu, ale i během stereotypní a úmorné práce, samozřejmě tak, aby dozorcí nic nezpозorovali. Kupříkladu Zahradníček si dle vzpomínek Josefa Reznera, s nímž sdílel jednu celu ve znojenské věznici od února 1952, krátil čas vymýšlením krátkých říkanek namířených proti dozorcům a textů, jež skládal na známé nápěvky.⁹⁶

Do věznic i táborů se kromě věcí denní potřeby, kuřiva a dalšího, pašovaly i knihy, protože v některých zařízeních byla četba zakázána a jinde se v oficiálních knihovnách půjčovaly pouze knihy „výchovné“ a ideologické spisy. O nechuti Jana Zahradníčka k této tendenční literatuře Kalista píše: *„Nemohu říci, že by Zahradníček byl, když ho Pivoňka přivedl, novým prostředím nějak nadšen. Věděl už z dřívějšíka, že pankrácká knihovna, kam někdy přicházel se svým ‚velitelem‘ Syslem vypůjčovat knihy pro svoje spoluzaměstnané, je zaměřena ‚výchovně‘, tj. že má především spisy politického dosahu (spisů Stalinových bylo v nevelké knihovně přes sto kusů, stejně spisů Marxových, Engelsových, Gottwaldových apod.) anebo aspoň politicky zaměřené, tendenční ve smyslu komunistickém. To byla literatura, kterou z celé duše nenáviděl a vnucovat ji v dávkách, jež pravidelně každý měsíc byly vydávány na jednotlivá oddělení, ubohým vězňům, žízňícím v prázdnotě vězeňských cel po nějaké četbě, připadalo mu jako těžký hřích.“⁹⁷*

Pašované knihy se porůznu schovávaly třeba do slamníků, pod prkna v podlaze, tak aby při „filcuňku“ nemohly být objeveny. Role knih a možnost četby byla vzhledem k chudobě jiného kulturního vyžití vězňů velká. Četlo se „vděčně, všechno a hltavě“.⁹⁸ Mezi

⁹⁵ ROTREKL, Z. *Literatura – vězení – doba*. In *Literatura, vězení, exil*. Sborník příspěvků z konference „Literatura ve vězení a exilu – vězení a exil v literatuře“, konané 29. 2. – 2. 3. 1996 v Praze. Praha: Nadace Readers International a České centrum Mezinárodního PEN klubu, 1997, s. 19.

⁹⁶ ZEJDA, R. *Byl básníkem!* Tišnov: Sursum, 2004, s. 130.

⁹⁷ KALISTA, Z. *Vzpomínání na Jana Zahradníčka*. Mnichov: Obrys-Kontur, 1988, s. 43.

⁹⁸ KRATOCHVIL, A. *Žaluji 2. Vrátit slovo umučeným*. Praha: Česká expedice – Dolmen, 1990, s. 116.

nejzrůsáhlejší vězeňské knihovny patřila knihovna pankrácké vězнице. Uvádí se, že zde měli vězňové k dispozici tři tisíce knih českých a osm set německých s převahou spisů klasiků.⁹⁹ V průběhu svého krátkého působení zde i sám Zahradníček objevil několik výtisků, které mohl využít pro obohacení vlastní tvorby: „*Do vězeňské knihovny mezi přehojné výtisky spisů Gorkého, Gottwalda nebo Majerové zabloudily (snad ze zabaveného německého majetku) i svazky Goetha a Storma, překládal si z nich [Jan Zahradníček – pozn. autora]; nemýlím-li se i Danta v originále.*“¹⁰⁰

I v kulturním životě platilo, že se podmínky a možnosti lišily podle typu vězeňského zařízení a zejména podle časových období (v pankrácké věznici v roce 1953 Zahradníček z tisku odebíral Literární noviny a Práci). Například Zdeňak Rotrekl vzpomněl: „*Na Bytízku už bylo možné číst noviny i ty tasemnicové romány Gorkého a Šolochova, v letech odměku si civilní zaměstnanec na šachtě dovolil pronést i Hemingwaye, Stařec a moře. Otázkou zůstávalo ne pouhé psaní, ale jak zabezpečit pronesení na domácí adresu.*“¹⁰¹

Co se týče výtvarné tvorby, fungovaly ve věznicích tzv. umělecké světnice či malírny, kde političtí vězni tvořili s oficiální podporou vedení věznic jednak pro potřeby dozorců a jednak samozřejmě i pro potřeby spoluvězňů. Zdeněk Kalista úsměvně vzpomíná na společný pobyt s malíři, kteří pracovali v pankrácké malírně, napojené na „basoprojekt“: „*Byli to tři lidé. Starší J. Číla, malíř z Nové Paky, umělec ryze realistického zaměření, jehož práce imponovaly našim dozorcům tím, že znázorňovaly věci ‚jako živé‘, nezajímal nás ani tak svým kumštem, ačkoli jsme i jeho výhod užívali, protože Číla stále maloval – také pro osobní potřebu bachařů – různá zátiší a o rekvizity k těmto obrazům co předlohy potřebné: sklenice piva, okurky, sardinky, ovoce, housky, chléb atd. se poctivě s námi děлил, jako svým bohatým vyprávěním, co zažil jako legionář (major) v první světové válce v Rusku a svými záběhy do uměleckého života v době, kdy byl na pražské malířské Akademii. Mladší Čermák býval učitelem na jakési grafické škole v Praze a jako malíř se vyznačoval jednak neobyčejnou rychlostí svého výtvarného postřehu, jednak úžasnou výtvarnou pamětí, která dovedla zachycovat věci i podoby lidské do paměti, a přece s živou věrností. Zhotovil v malírně ve formě jakéhosi návrhu na medailón podobiznu Zahradníčkovu a moji a byli jsme oba se svými portréty (tušovými) velmi spokojeni, ačkoliv je vytvořil, nemaje ani mne ani Zahradníčka před sebou.*“¹⁰²

⁹⁹ HEJL, V. *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha: Univerzum Praha, 1990, s. 293.

¹⁰⁰ KNAP, J. *K životopisu Jana Zahradníčka*. In KNAP, J. *Bez poslední kapitoly*. Praha: Torst, 1997, s. 179–180.

¹⁰¹ ROTREKL, Z. *Literatura – vězení – doba*. In *Literatura, vězení, exil. Sborník příspěvků z konference „Literatura ve vězení a exilu – vězení a exil v literatuře“*, konané 29. 2. – 2. 3. 1996 v Praze. Praha: Nadace Readers International a České centrum Mezinárodního PEN klubu, 1997, s. 21.

¹⁰² KALISTA, Z. *Vzpomínání na Jana Zahradníčka*. Mnichov: Obrys-Kontur, 1988, s. 45–46.

Zvláštní kapitolu kulturního a zejména duchovního života představuje činnost kněží, kteří bývali v táborech i pevných věznicích od ostatních vězňů včetně politických izolování. Většina z nich ani během věznění nepolevila v šíření a upevňování víry své i spoluvězňů, takže tajně, ale přesto aktivně, vyučovali, pořádali vězeňské mše, zpovídali aj.

Skupina politických vězňů, mezi nimiž se ocitli Renč i Zahradníček, vytvářela snad ve všech typech věznic i lokalitách zvláštní společenství, jehož členy spojovala stejná křivda a zároveň jakási výlučnost ve vztahu k ostatním kriminálním vězňům. Tito tzv. třídní nepřátelé, ačkoli v jejich řadách převažovali vysokoškolsky vzdělaní lidé, byli zpravidla vylučováni z účasti na zájmových vzdělávacích a kulturních aktivitách, což nutně vedlo k formování skrytého „muklovského vzdělávacího systému“. Někteří trestanci konali tajně přednášky z nejrůznějších oborů, učili se vzájemně jazykům či jinak smysluplně vyplňovali čas trávený v žaláři. V této souvislosti vzpomeňme slova Jana Zahradníčka adresovaná Jiřímu Stránskému: „*Je několik způsobů, jak se dívat na své vězení. Ber ho jako sen, ze kterého se jednou probudíš. Nebo jako provizorium, které jednou skončí. Nebo jako čekárnu na propuštění. Ale já bych ti radil ten čtvrtý způsob. Ber ho jako blbou, ale přece jen součást života. Nemohl jsi udělat maturitu, ale tady je spousta chytrých a moudrých lidí, tak je poslouvej, studuj, jdi i na vysokou školu.*“¹⁰³ Tato zvláštní sounáležitost a zároveň pestrá skladba civilních zaměstnání a funkcí politických vězňů vykonávaných před uvězněním vytvořila základnu pro spolupráci jako například v případě vzniku Renčovy Popelky nazaretské: „*Podobně pěkné bylo i mé setkávání s Václavem Renčem. Požádal mě, abych papírky, na které píše básně, tajně přenášel teologům, kteří měli za úkol jeho verše přehlédnout po stránce teologické.*“¹⁰⁴

Závěrem této kapitoly je nutno se zmínit, že samozřejmě jak Renč tak i Zahradníček přispívali ke společné „zábavě“ a osvětě spoluvězňů. Zahradníček například tím, že skládal písňové texty banální i vážné (na Largo z Novosvětské Antonína Dvořáka, Brahmsovu či Mozartovu Ukolébavku, která mezi vězni zlidověla aj.). Podle svědectví Františka Křeliny každou neděli v devět hodin ráno latinsky předříkával mešní texty a dokonce přidával komentář, co zrovna při určitých slovech dělá kněz a co věřící: „*Nikdo nebyl zván, nikdo odmítán. Někdo přišel jenom občas. [...] Janův tichý hlas nás spojoval v jednotu s těmi, kteří podobně na nás v tichém soustředění vzpomínali.*“¹⁰⁵ A v neposlední řadě to byly jejich básně, jež si získaly ve vězení obdiv i mezi obyčejnými lidmi. Vězeň Josef Hošek vzpomíná:

¹⁰³ JOHN, R. *Valdice a osudy politických vězňů 1948–1989*. Dostupné na: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad0904/105-113.pdf> [citováno: 01.05.2016].

¹⁰⁴ Antonín Bradna cit. dle DOLEŽAL, M. *Cesty božím (ne)časem*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2003, s. 174.

¹⁰⁵ KŘELINA, F. *Všichni stejně. Ze vzpomínek na Jana Zahradníčka*. In Bítov. Vranov nad Dyjí, 1991, s. 8.

„Poprvé jsem se setkal se Zahradníčkem při svém prvním pobytu ve věznici Mírov v roce 1954. Byl tam tehdy v knihovně. Vzpomínám si, jak jsme jednou nesli v prádelním koši vyměňovat knihy pro oddělení. Jak byl v muklovském obleku, šaty z něho nehezky visely. Krásná plachá tvář, milý trpký úsměv. Když se bachař nedíval, požádal jsem ho o napsání nějakého verše. Dnes se za tu drzost stydím, nevěděl jsem tehdy, jak je Zahradníček bojácný (na rozdíl od Renče) a že si básně spíše pamatuje a v kriminále je jen zřídka a velmi potajmu svěřuje papíru.“¹⁰⁶ Ve svém článku *Trojí cesta Zdeňka Rotrekla* Antonín Kratochvíl cituje Rotreklova slova o rozšiřování Renčovy básně *Pražská legenda*, při jejímž vydání bylo v doslovu uvedeno: „...někteří vězni se naučili této sbírce nazpaměť. Vzpomínám jednoho nedělního odpoledne ve Valdicích v letech šedesátých, kdy mně ji jeden starší člověk recitoval při procházce mezi baráky. Renčova báseň je ukázkou z české literatury vězeňské...“¹⁰⁷

3.3. Václav Renč a Jan Zahradníček jako lidé-básníci v krajní situaci

V předešlých kapitolách jsme se pokusili v obecné rovině charakterizovat vězeňské poměry a podmínky, s nimiž se oba básníci během svého pobytu za mřížemi pravděpodobně setkali či se setkat mohli. Nyní se pokusme nahlédnout na vězeňskou zkušenost obou básníků nejprve způsobem, kterým se odrážela ve vzpomínkách jejich přátel-spoluvězňů, a poté prostřednictvím jejich básnického díla. Plně si přitom uvědomujeme problematičnost této cesty, protože je jasné, že jakýkoli prožitek a zkušenost (o to více vězeňská) je v podstatě nepřenositelná a slovy těžko popsatelná. V Renčově případě je situace ještě ztížena skutečností, že sám Renč o tomto životním úseku velmi nerad a zřídka kdy mluvil.

Slovy Lenky Marečkové, bývalé ředitelky inspekce generálního ředitele Vězeňské služby ČR a potom inspekce ministra spravedlnosti pro kontrolu a dohled nad výkonem vězeňství, uvedenými v její knize *Milosti (Ohnisko lidství v trestním právu)*¹⁰⁸ „Uvězněním dochází přinejmenším u těch, co do vězení přicházejí poprvé, k obrovskému šoku z prostředí (i ztrátě ceny a všech dosavadních jistot, pokud i mimo vězení nežili na okraji společnosti nebo dokonce za ním).

Vězení je prostředí odlišné od čehokoli, co lze poznat mimo jeho zdi. Kdokoli, kdo je poprvé uvězněn, ať po právu či nikoli, je postaven před nutnost reagovat na toto prostředí

¹⁰⁶ HOŠEK, J. *Mé vzpomínky na Jana Zahradníčka (z vězení)*. Akord, č. 6, 1990, s. 39.

¹⁰⁷ KRATOCHVIL, A. *Trojí cesta Zdeňka Rotrekla*. In *Rozhlasová univerzita Svobodné Evropy II*. Brno: Mova, 1994, s. 107–108.

¹⁰⁸ MAREČKOVÁ, L. *Milosti. Ohnisko lidství v trestním právu*. Praha: Academia, 2007, s. 42.

a svoje nové postavení, a to nikoli až po dlouhé řadě týdnů a měsíců nebo dokonce let. O zařazení do vězeňské subkultury nebo jiném způsobu reakce se rozhoduje v řádu hodin až dnů.“ Příchod do vězení tedy představuje extrémně překvapivou situaci, při níž člověk zažívá bezmoc, pocity strachu a překvapení z budoucích událostí, které následují v rychlém sledu. Tyto události bývají zpravidla pocíťovány jako ponižující a jsou spojeny se ztrátou důstojnosti (nově příchozí se musí např. vysvléknout a převléct do vězeňského úboru), posledního majetku (odevzdat všechny cennosti a věci, které má u sebe), ztrátou postavení a jména (je mu přiřazeno číslo), popřípadě s prvním násilím. Člověk se tak během krátké doby stává objektem, jedním z mnoha, který se musí rychle podvolit, adaptovat a reagovat na neobvyklou situaci.

Člověk-vězeň přestává být organizátorem vlastního prostoru a času. Prostor a jeho řád uvnitř věznice je plně racionalizován, takže uvězněnému připadá vymezený prostor bez ohledu na jeho potřeby. Člověk přichází o osobní prostor, intimní pásmo, protože se zpravidla ocitá ve skupině s dalším či dalšími arestovanými. Podle Kalistova vzpomínání citujeme: *„Od té doby jsme týdny, měsíce, léta, až do 23. srpna 1955 žili společně v hromadných celách pankrácké věznice a neměnné sestavě: Zahradníček, Křelina a Knap a dva milí přátelé, neliteráti, typografové Věna Lachman a Eman Hladík. [...] Aby se aspoň na chvíli před usínáním distancoval od vězení a aby se mohl soustředit sám k sobě, přetahoval si prostěradlo přes hlavu.[...]“*¹⁰⁹ Vzhledem k masovosti zatčených a odsouzených v průběhu 50. let byly cely přeplňovány, čímž se stupňovala fyzická deprivace vězňů, která mohla vyústit v různé stupně násilí. Druhým extrémem v kontrastu s přeplněností cel a nucenému nepřetržitému pobytu „s někým“ byla „šance na samotu“ v korekci. Tam mohl být a byl člověk sám. Tato samota však většinou nebyla vězňem vnímána jako výhoda, nýbrž jako traumatizující zážitek. Tento zvláštní prostředek nátlaku popírající jeden ze základních rysů „tvora společenského“ zbavením možnosti mezilidské interakce může vyústit v tzv. vazební psychózu.

Území věznice (vnitřní i vnější) je rozčleněno na sociální a funkční obvody, které se dále člení např. podle kategorizace vězňů (vězni političtí, kriminální atd.). Celý prostor je uzavřen před vnějším světem, přičemž „průniky“ vnějšího světa podléhají neustálé kontrole a stávají se předmětem systému odměn (např. četnost a délka návštěv, příchozí a odchozí korespondence atd.).

Člověk ve vězení samozřejmě podléhá stálé kontrole. Jeho čas podobně jako prostor je organizován „vyšší mocí“, která organizuje (natahuje, zkracuje) jeho trvání a náplň.

---

¹⁰⁹ ZEJDA, R. *Byl básníkem! : život a dílo Jana Zahradníčka*. Tišnov: Sursum, 2004, s. 139.

Uvězněný je nucen se soustředit pouze na přítomnost a v celkové perspektivě se jeho čas zaměřuje na okamžik propuštění. V dopisu z 5. září 1951 se můžeme dočíst tato Zahradníčkova slova: „[...]Jinak se zabývám celým svým minulým životem, jak jsem na to neměl dřív nikdy čas. Věř mi, že nejkrásnější jeho období je těch posledních našich spokojených šest let v Černopolní ulici, náš Jakoubek a naše děvčátka. Je mi líto každého křivého slova, které jsem Ti řekl a těším se tolik, až Ti to budu moci všechno vynahradit. [...]“¹¹⁰ V Renčově případě byla možnost propuštění komunisty negativně využita a zneužita v okamžiku, kdy měl být již propuštěn a nakonec se musel vrátit a pokračovat ve výkonu trestu. S tím souvisí též neustálý pocit nejistoty, který byl v Renčově případě posílen a vystupňován na maximum.

Vzhledem k vnějšímu světu dochází k výraznému narušení časového kontinua spojujícího minulost a budoucnost tak, že se člověk ocitá ve statické situaci. Zároveň ztrácí kontakt s lidmi, které venku opustil, a přichází o řadu společných prožitků, což u něho vyvolává „neustálé myšlenky“ na domov a blízké, obavy o jejich existenci a případně stálost (v případě manželky), jež se stávají jedním z prostředků ovládnutí mysli vězněného ze strany vězňatelů. O této ztrátě často mluví Jan Zahradníček, jenž hluboce litoval času, který nemohl strávit s dětmi a rodinou a obával se, zda bude moci navázat tam, kde jejich násilím přetržený vztah skončil: „Doufal, že nejstarší z jeho dětí (syn Jeník) se na něho bude ještě pamatovat, ale právem se obával toho, že oběma děvčatům bude úplně cizí osobou. Proto prosil paní Zahradníčkovou, aby mu, může-li, poslala nějaké peníze, že by cestou domů koupil pro ta děvčátka nějaké hračky, aby si je získal. A zatím jedno z těchto děvčátek právě před několika hodinami zemřelo a život druhého byl sečten také už jen na hodinách.“¹¹¹

„Kritickým okamžikem a situací, která v závislosti na zralosti osobnosti, jejím hodnotovém systému a vnitřní síle, vede k zařazení do subkultury a je tedy zárodkem budoucího kriminálního chování, se stává chvíle, kdy si uvězněný uvědomí, že ztratil svůj dosavadní status a na zpětné zařazení a uznání ve společnosti už nemá naději – tedy kdy tuto naději ztratí, pod vlivem skutečností týkajících se jeho osobní situace a skutečností souvisejících s trestním stíháním, neosobního zacházení, omezování a potlačování osobnosti, pohrdání, nedůvěry nebo despektu.

Vězeňská subkultura dává vězni novou šanci se zařadit, mít někde své místo, nebýt v opovržení, dojít uznání poté, co jej obecná společnost zavrhla. Být součástí jiné hierarchie,

¹¹⁰ ZEJDA, R. *Byl básníkem! : život a dílo Jana Zahradníčka*. Tišnov: Sursum, 2004, s. 128.

¹¹¹ DVOŘÁK, M. *K životopisu Jana Zahradníčka*. (Z rukopisných vzpomínek Miloše Dvořáka). *Student. Týdeník mladé inteligence*. 30. 4. 1968, roč. IV, č. 18.

*jiné struktury, prostředí, které nemá rád, ale které mu umožňuje někam patřit.*¹¹² S těmito tvrzeními lze souhlasit až na dvě věci, které se v případě politických vězňů ve většině případů nepotvrdily. První z nich je zmínka o zárodku budoucího kriminálního chování, který představuje zařazení do vězeňské subkultury, a druhým tvrzením, které neplatí v případě politických vězňů padesátých let, je naděje na zpětné zařazení a znovunabytí uznání ve společnosti. V případě politických vězňů nelze mluvit i přes dlouho trvající tresty o jejich prisonizaci. Není nám totiž známo a ani nelze předpokládat, že by se nějaký politický vězeň vlastním přičiněním opětovně dostal do kteréhokoli vězeňského zařízení. Podobně ani co se týče zpětného zařazení politických vězňů (včetně Václava Renče a Jana Zahradníčka) do společnosti a jejich uznání, odhlédneme-li od celospolečenských a politických podmínek je pravdou spíše opačná skutečnost, jež vycházela z nespravedlnosti jejich odsouzení, což potvrdila i následná rehabilitace obou spisovatelů. Kupříkladu pohřeb Jana Zahradníčka byl považován spíše za určitý akt demonstrace vůči vládnoucímu režimu a jeho odsouzení a pobyt ve vězení za oběť, kterou byl donucen přinést.

Pokud se týká sociální struktury ve vězeňských zařízeních v padesátých letech, je pravdou, že vězni byli hierarchizováni a kategorizováni do několika skupin a rozhodně si nebyli všichni rovni. Skupina politických vězňů tvořila zvláštní uzavřené společenství, které, ačkoli zahrnovalo velké množství vzdělaných lidí, bylo přijímáno ostatními např. kriminálními delikventy a i dozorci s určitým despektem. Vyskytly se samozřejmě i výjimky, které hovoří o opaku. Mezi dozorci se našli tací, kteří Zahradníčkovi všemožně, pokud to situace dovolila, pomáhali. Josef Knap například hovoří o dozorci na Mírově, který ho nosil na zádech do schodů a i jinak mu při jeho zdravotním stavu ulevoval. Konkrétním příkladem je pomoc dozorců, kteří riskovali vlastní postih a pomohli zachránit některé texty obou básníků. Vzpomínka Františka Křeliny je v Zahradníčkově případě příkladem „odstupu z opačné strany“: *„Kriminál nenáviděl. Trpěl víc než druzí. S jakým odporem oblékal vězeňskou blůzu, která nebyla na něj šitá, on byl zvláštní, svůj, se svou tělesnou podobou jež se vzpírala tomuto uniformovanému věku, tomuto všem stejně, všem stejně, tento hrbáč ze 17 dětí, kterému naměřili stejně, jak trest, tak vězeňské hadry, tak holou stravu i stejnou postel, jak pohrdal bachaři, buď jaký buď, na žádného nikdy nepromluvil, na žádného se nikdy nepodíval, nikdy se žádného nic nezeptal a nikdy žádného o nic neprosil a čepici nosíval v ruce, aby je nemusel zdravít, a oni si ho pamatovali...“*¹¹³

¹¹² MAREČKOVÁ, L. *Milosti. Ohnisko lidství v trestním právu*. Praha: Academia, 2007, s. 42.

¹¹³ KŘELINA, F. *Všichni stejně. Ze vzpomínek na Jana Zahradníčka*. In Bítov, Vranov nad Dyjí, 1991, s. 3.

Podle vzpomínek spoluvězňů a koneckonců i oblíbenosti básní, které vznikly ve vězení a kolovaly tam, lze usuzovat, že oba básníci patřili k lidem, k nimž ostatní pociťovali úctu a důvěru. Zahradníčkův spoluvězeň František Zurčín, jehož Křelina připodobnil ve svých vzpomínkách k Zahradníčkovu „zbrojnoši“, ho prý bezmezně miloval a neustále na něm vábil básně (podobně „vymučil“ také text k Mozartově ukolébavce *Princi můj malinký spi*, která záhy tak říkajíc zlidověla a dostala se do povědomí bez toho, aniž by byl znám autor).

I přes to, že se člověk po určité době ve vězení zařadí, nepřestává pociťovat izolaci a opuštěnost. Ta je částečně kompenzována, jak tomu bylo u Renče a Zahradníčka, utíkáním se do vlastního nitra, s čímž je pevně svázáno pokračování v literární činnosti a u věřících intenzifikace jejich víry. Václav Renč i Jan Zahradníček, patřili k lidem, kteří byli před uvězněním zvyklí na bohatý duchovní život. Řada psychologických studií¹¹⁴ hovoří o tom, že právě u tohoto typu lidí dochází během věznění k citovému prohloubení, které vede k častým obrátům do minulosti, vzpomínkám na blízké, na maličkosti, které se stávají jakoby pevnou jistotou, záchytným bodem a důvodem, proč celou extrémní situaci přestát. O podobném duševním stavu hovoří kupříkladu Zdeněk Kalista ve *Vzpomínání: „Pochopitelně, že myšlenky i slova naše nejvíce se vracely k našim rodinám. Zahradníček vždy znovu a znovu zabočoval ke svému Jeníkovi, a ke svým dcerkám. Ale bylo to podivné: začal hovořit, rozejel se v hovoru, ale pak náhle jako by ho přeřal: zaměřil k něčemu docela jinému. Z počátku jsem to nedovadl pochopit, ale později jsem do jeho podivného chování pronikl. Myšlenky na děti a na ženu byly pro něho příliš bolestné, příliš ostře se dotýkaly nejcitlivějších míst jeho duše, příliš pálily v otevřených ranách.“*¹¹⁵ Citová intenzifikace a prohloubení prožitků se po dlouhodobém strádání z nedostatku smyslových podnětů vyskytují též ve vztahu k umění a přírodě. „Jedenkrát nás převáželi z jedné věznice do druhé, jako obvykle v krytém autu, z něhož nebylo výhledu, ale auto mělo po cestě nějaký defekt, muselo zastavit a museli je opravovat. Bylo to někde u Jihlavy. Nám bylo na tu chvíli svoleno vylézt z auta ven a usednout na mezi u silnice. Jaká to byla šílená krása, sedět po tak dlouhé době na travnaté mezi, vidět stromy, pole, lesy, vesnice, lidi a zvířata – jako by se na to díval člověk odněkud ze záhrobní.“¹¹⁶ Podobně vyznívá též úryvek z dopisu adresovaného manželce z Mírova 17. června 1956: „[...] Pravda, dívám se na lesy jenom z okna, ale nedovedeš si představit a nikdo, kdo nemá naše zkušenosti, nemůže pochopit, co to znamená vidět zase pole a lesy a jak se potoky kroutí pod olšemi a stromy, kolébají ve větru, vidět poštolky, čápy a muflony...

¹¹⁴ Viz např. FRANKL, V. *A přesto říci životu ano: psycholog prožívá koncentrační tábor*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006.

¹¹⁵ KALISTA, Z. *Vzpomínání na Jana Zahradníčka*. Mnichov: Obrys/Kontur – PmD, 1988, s. 36.

¹¹⁶ Jan Zahradníček – citováno dle ZEJDA, R. *Byl básníkem!: život a dílo Jana Zahradníčka*. Tišnov: Sursum, 2004, s. 154.

*Jsem rád, že jsem se dostal skoro po třech letech z Pankráce na jiný vzduch a do jiného prostředí, [...].*¹¹⁷ Svět venku jako vzdálená snová realita nabývá idealizovanou podobu. Od negativních věcí a událostí venku je odhlíženo a člověk-vězeň si v mysli konstruuje obraz nové a lepší reality, jež ho venku čeká. Miloši Dvořákovi svěřil Jan Zahradníček svou zkušenost takto: *„Kolikrát se mi zdálo, jako bych vůbec nežil na naší zemi, ale na nějaké jiné planetě, kde jsou zcela jiné podmínky a zákony než na Zemi. Všechen hluk a všechny projevy života, jakoby ke mně docházely z nějakých kosmických dálek.*“¹¹⁸

V důsledku špatných životních podmínek, nedostatku jídla a spánku, dochází často u vězňených lidí ke změnám chování projevujícím se např. podrážděností či naopak apatií. Změnám podléhá též hodnotový žebříček, na němž se do popředí dostávají základní lidské potřeby (kromě pohlavního pudu, jenž díky podvýživě dočasně ztrácí na významu), které je třeba z pozice vězně uspokojit jako první. Člověk se díky tomu jakoby vrací k prvotnímu stupni vývoje, „zprimitivní“. Zahradníčkovo vyprávění se vrací k této zkušenosti takto: *„Bitý jsem nikdy nebyl, ale co jsem jednu dobu zkusil, to byl hlad. O tom bych chtěl jednou něco říct. Bylo to ve věznici znojenské. Dostávali jsme tam tak malé porce jídla, že se nám útroby svíjely bolestí.*“¹¹⁹

Poté co se zlepšily momentální i dlouhodobé podmínky a vězni se do určité míry zapojili do chodu vězení, obnovila se jejich touha tvořit. Renč i Zahradníček jako literáti měli tu výhodu, že *„Literatura na rozdíl od ostatních uměleckých kategorií se dá páchat téměř všude, za jakékoli životní situace. Stačí kus papíru a tužka, někdy pouhá autorova paměť.*“¹²⁰ *„[...] Zahradníček nepsal nic. Nechtěl přijít do konfliktu s dozorci, kdyby nějaké jeho drobné manuskripty byly při nahodilé šťáře v celách objeveny – a snad se i bál toho, že by se jeho básně ocitly v rukou nekulturních, barbarských bachařů a staly se jim předmětem ubožáckého posměchu. Ale uchovával je v paměti tak vryty, že to vzbuzovalo můj opravdový obdiv. Byly to dlouhé básně a Zahradníček si je dovedl recitovat bez nejmenšího rozpakování, bez zastavování a bez oprav...*“¹²¹ Později, pokud směl, Zahradníček podobně jako Renč zapisoval své básně, které pokládal za závažné. Zahradníčkův spoluvězeň František Zmeškal uvedl: *„[...] Věděl jsem, že J.Z. jak na Mírově, tak v Leopoldově pokud mohl, pokračoval v literární tvorbě. Většinou tajně, protože slídičské oči dozorců po všem písemném při různých*

---

¹¹⁷ Tamtéž, s. 149–150.

¹¹⁸ DVOŘÁK, M. *K životopisu Jana Zahradníčka*. (Z rukopisných vzpomínek Miloše Dvořáka). Student. Týdeník mladé inteligence. 30. 4. 1968, roč. IV, č. 18.

¹¹⁹ Citováno dle ZEJDA, R. *Byl básníkem!: život a dílo Jana Zahradníčka*. Tišnov: Sursum, 2004, s. 153–154.

¹²⁰ BINAR, I. *O užitečnosti literatury pro zachování duševního zdraví*. In *Literatura, vězení, exil: sborník příspěvků z konference „Literatura ve vězení a exilu – vězení a exil v literatuře“*, konané 29. 2. – 2. 3. 1996 v Praze. Praha: Readers International – České centrum Mezinárodního PEN klubu, 1997, s. 75.

¹²¹ KALISTA, Z. *Vzpomínání na Jana Zahradníčka*. Mnichov: Obrys/Kontur – PmD, 1988, s. 37.

„filcuňkách“ prahli. [...]“¹²² Během pobytu ve vězení vnikaly samozřejmě i texty příležitostné, o nichž víme zejména díky svědectví spoluvězňů, že byly oběma spisovateli myšleny spíše jako rozptýlení. Bylo třeba vyplnit jednotvárný a vlekoucí se čas a bojovat s duševní degenerací. K tomu jako více než vhodný nástroj posloužila Renčovi i Zahradníčkovi modlitba a poezie, která svou mocí působila nejen terapeuticky ale též útěšně na ně i ostatní. O tom, jak byla Renčova díla vnímána mezi vězni, hovoří jeden z jeho spoluvězňů: „Chtěl jím přinášet klid, jaký přináší opravdová víra. [...] Jeho verše putovaly mezi vězni, mnozí se je učili zpaměti, a přinášely útěchu všem, kteří trpěli, ale chtěli zůstat nezlomeni. [...] Nikdy nezapomenu ani na další verše, které psal v Leopoldově. Jsou, pravda, méně útěšné než nadějeplné sloky Popelky. Ale je v nich ukryta celá síla, která jemu i mnohým z nás pomáhala přežít...“¹²³

I Jan Zahradníček, ostatně jak jsme se již výše zmínili, pro své přátele-vězně skládal verše, přičemž docházelo k až úsměvným situacím. Jednu z nich zaznamenal i Ladislav Jehlička: „V sobotu odpoledne nás bachaři zamázli na cele, a protože se proslechlo, že Zahradníček je básník (!), donutili ho, aby vylezl na stůl a recitoval. Malý hrbatý Zahradníček recitoval zpaměti své verše asi 2–3 hodiny. Těžké verše, ale kdykoli chtěl přestat, volali všichni: ‚Ještě, ještě!‘ Byli okouzleni poezií, kterou možná v životě slyšeli poprvé, zcela zaujati, poslouchali bez dechu, zapomněli na prostředí, na okolnosti, v nichž jsou a které, přísámbůh, nebyly radostné.“¹²⁴ Jeho postoj k poezii a spisovatelské profesi naznačuje krátká vzpomínka Jiřího Stránského, jenž se jako mladý budoucí spisovatel setkal se Zahradníčkem a začal psát poezii právě ve vězení: „[...] verše jsem začal psát hlavně až na haldě na Bytízu, protože mi Honza Zahradníček už v roce 1953, když jsem s ním chodil na Pankráci na vycházky, radil: ‚Já vím, že ty nechceš být básník, ale jestli chceš vládnout jazykem, nauč se psát poezii. Nauč se, jak se píše sonet, nauč se, jak se píše rondó a jiné veršové formy. Napiš dvacet sonetů a i když budou blbý, naučí tě kázni se slovem.“¹²⁵

Komunistické vězení, respektive vyšetřovací vazba, hrála zásadní roli v získání doznání zatčeného a v „přípravě“ člověka na soud tak, aby byly splněny všechny předpoklady k úspěšné inscenaci politického procesu. „Vazba se stala důležitým nástrojem nátlaku na vyšetřovance, který se nedoznal anebo nebyl ochoten na sebe vzít viny, jež mu byly

---

¹²² Citováno dle ZEJDA, R. *Byl básníkem!: život a dílo Jana Zahradníčka*. Tišnov: Sursum, 2004, s. 160.

¹²³ REJMAN, B. *Vzpomínky byvšího člověka č. 2090 Bohuslava Rejmana*. Vysoké Mýto: Vysoké Mýto, 2006, s. 16–17.

¹²⁴ Ze vzpomínek Ladislava Jehličky cit. dle HANUŠ, J. *Duchovní tvář Jana Zahradníčka*. In ZAHRADNÍČEK, J. *Mezi nás prostřena noc...: dopisy z vězení ženě Marii*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, s. 325.

¹²⁵ LUKEŠ, J. *Srdcerváč: rozhovor se spisovatelem a scenáristou Jiřím Stránským*. Havlíčkův Brod: Hejkal, 2005, s. 79.

*předhazovány.*¹²⁶ V nacvičené výpovědi před soudem zaznělo z úst Zahradníčka kromě jiného toto: „*Já jsem nechtěl jít cestou socialismu a nevěřil jsem stávajícím poměrům u nás. Odpor tento byl už vyjádřen v roce 1945 v mých dílech zaměřených proti socializaci. Odpůrcem SSSR jsem byl již před druhou světovou válkou a v roce 1937 jsem psal články o nebezpečí komunismu.*“¹²⁷ Je patrné, že odpověď koresponduje s konstrukcí a jazykem tehdejších vyšetřovatelů a je směřována k uznání viny tam, kde se jevil Zahradníček nejvíce nepohodlným, tedy v jeho názorech a díle. „*Vězení lidi deformuje, stísňuje a ponižuje, ať už jsou v rámci systému v jakémkoli postavení, a bere jim jejich pozitivní možnosti. Obvykle se jim snaží brát osobnost, aniž by nabízelo alternativu.*“¹²⁸ K podobnému závěru došel už mnohem dříve psycholog Ivo Pondělíček, který hovoří dokonce o „*zabíjení lidské osobnosti*“, k čemuž dochází pod vlivem fyzického, psychického a fyziologického nátlaku.¹²⁹ Spolu s I. Pondělíčkem si Antonín Kratochvil klade otázky: „*Jak to, že političtí vězňové a vyšetřovanci v tak častých případech úplně rezignovali na svou obhajobu? Co rozhodovalo o jejich dnes již legendárním ‚doznání‘. A hlavně: Jaké to byly metody, které tyto inteligentní a kulturní bytosti nutily podlehnout primitivům s hodnotou ‚referentů StB‘? Do jakých podmínek byla vmanipulována jejich mentalita vědomí a city? Čili? Jak lze při policejních výsleších zabít lidskou důstojnost?*“¹³⁰ Podobnou otázku si zřejmě kladl i Renčův přítel Karel Novák, ve chvíli, kdy v rádiu poslouchal Renčovo doznání: „*[...] Se zděšením jsem rádiu slyšel u soudu mluvit i Renče. Co na sebe říkal, bylo otřesné. Vždyť jsem ho znal, a dobře! Vypadalo to, že ho čeká trest smrti. Byl jsem rozhodnut jet do Prahy a žádat, abych s ním mohl promluvit. Stále jsem byl hloupý a naivní. Chyběly mi bezprostřední zkušenosti. [...]*“¹³¹ Zlomení člověka bylo dosahováno naplánovanými racionálními postupy, které byly na zatčených aplikovány ve stanoveném sledu od přijetí do vazby až po rozsudek. Techniky vyšetřování Státní policie se opíraly o poznatky a zkoumání podmíněného reflexu I. P. Pavlova s cílem je dle potřeb u vyšetřovaných vyhladit a přizpůsobit. Předpokladem byla určitá vstupní kategorizace jedince a odhad, jaké metody budou v jeho případě efektivní. Kratochvil hovoří o tom, že mnohem účinnější metodou se postupně ukázal nátlak psychologický, o jehož použití jsme v případě obou básníků již hovořili. V souvislosti s osobnostním založením obou spisovatelů je zajímavý poznatek, že relativně snadným terčem byly osoby se silným pocitem viny, mezi

¹²⁶ HEJL, V. *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha: Univerzum Praha, 1990, s. 165.

¹²⁷ ZEJDA, R. *Byl básníkem!: život a dílo Jana Zahradníčka*. Tišnov: Sursum, 2004, s. 132.

¹²⁸ MAREČKOVÁ, L. *Milosti. Ohnisko lidství v trestním právu*. Praha: Academia, 2007, s. 42.

¹²⁹ PONDĚLÍČEK, I. *Jak zabít lidskou osobnost*. In KRATOCHVIL, A. *Žaluji. I. Svědectví a myšlenky o deformacích stalinské justice v Československu*. Praha: Česká expedice – Dolmen, 1990, s. 53.

¹³⁰ *Tamtéž*, s. 52.

¹³¹ NOVÁK, K. *Václav Renč v mých vzpomínkách*. In KOLÁŘ, B. (ed.) *Z paměti literární Olomouce 2. Sborník memoárů, statí a příležitostných textů*. Olomouc: Vlastivědná společnost muzejní v Olomouci, 2006, s. 142.

nimi i lidé věřící, s náboženským cítěním. „Není obtížné ukázat takovému vězni, že se nechoval ‚křesťansky, a prohlubovat v něm pocit provinění‘. Pak může souhlasit s tím, že svými ‚nekřesťanskými‘ činy ublížil ‚lidu‘ – a ‚zločin proti lidu‘ byl dostatečným doznáním v chystaném procesu.“¹³² V základním schématu procesu vedoucímu k doznání se u všech kategorií obětí techniky zpravidla kombinovaly a v podstatě platilo, že se přiznání vynucovalo nejdříve heterosugescí ze strany vyšetřujícího, která poté obyčejně přecházela v autosugesci.

Minimálně v Renčově případě je známo, že byl vystaven účinkům drog, jež přinášely „klinické stavy krátkodobých, tzv. experimentálních psychóz, kdy se mění struktura celé osobnosti a člověk již není takový, jak se předtím jevil [...]“¹³³ Poté co droga přestala účinkovat, zažíval člověk stavy dezorientace, jež byla posilována například systematickým užíváním lží, slibů a falešných prohlášení na straně vyšetřovatelů (např. že příště bude více bit, přestože pak nebyl). V obecné rovině bylo cílem vyšetřování vyčerpat oběť (podobně jako třeba zvíře při výcviku) a vytvořit tak podmínky pro zbudování nových, sugestivně vštěpovaných stereotypů. K vyčerpání přispívaly i hojně používané praktiky jako soustavné noční buzení, dlouhé a opakované výslechy a další. Posledním krokem vyšetřovatele, zpravidla ve chvíli, kdy se člověk ocitl na pokraji sil, bylo ukázat „přátelský postoj“ a uvolnit nátlak, což představovalo trik, jak z vězně dostat další informace.

Dlouhodobé výslechy, samota, nedostatek spánku, hlad, žízeň, strach a zejména psychické deptání způsobovaly, že se po zážitcích z vazby pro vězně stal rozsudek vlastně vysvobozením a mnozí pocítili úlevu, protože získali alespoň nějakou jistotu, i když to byla jistota kriminálu.¹³⁴

Po skončení trestu a propuštění se vězni zase postupně stávají lidmi. Někteří i dlouhá léta po propuštění žijí ve strachu, že budou zase uvězněni. Nově nabytou svobodu nejsou schopni plně prožívat a naplno se radovat, jelikož v době šedesátých let, kdy skončily tresty většiny z generace politických vězňů Zahradníčka a Renče, se vrací do zhruba stejné nesvobody, kterou před lety opustili. Řada z nich (včetně Renče a Zahradníčka) zůstává nadále v nemilosti a nesmí publikovat, navíc musí čelit nedůvěře, různým problémům a existenčním komplikacím, takže jejich život není možné pokládat ještě dlouho po propuštění za plnohodnotný. I po propuštění jsou diskriminováni a bez ohledu na vzdělání a původní povolání mohou pracovat pouze v jim určených oborech, samozřejmě dělnických (Renčovi bylo přiděleno místo pomocného dělníka, na rozdíl od Zahradníčka, který už v době zatčení

---

¹³² PONDĚLÍČEK, I. *Jak zabít lidskou osobnost*. In KRATOCHVIL, A. *Žaluji. I. Svědectví a myšlenky o deformacích stalinské justice v Československu*. Praha: Česká expedice – Dolmen, 1990, s. 54.

¹³³ *Tamtéž*, s. 56.

¹³⁴ DRDA, A. – Kroupa, M. *Kruté století*. Praha: Radioservis, 2008, s. 139.

pobíral invalidní důchod). Světlou stránkou návratu obou básníků byl fakt, že se měli kam vracet, že se jejich vztahy manželské i rodinné, ačkoli poznamenány, nerozvrátily. Musí ale obnovovat přerušovaná citová pouta zejména s dětmi, které je dlouhá léta neviděly a zvykly si na jejich nepřítomnost. Musí znovu poznávat řád rodiny, její zvyky a stereotypy a zvykat si koneckonců na jiné prostředí, protože spolu s uvězněním otců docházelo k vysídlení rodin z jejich původního bydliště (jak Marie Zahradníčková tak Alena Renčová musely opustit své původní domovy). U propuštěných vězňů se často dostavoval náhlý pocit osamění a deziluze, protože život na svobodě se ukázal těžší, než si ve vězení vysnili. Samotu mohli pociťovat i ve vztahu k vlastním rodinám, které nechápaly, čím si bývalí vězni museli projít.

3.4. Renčovy a Zahradníčkovy verše z vězení a jejich interpretace

3.4.1 Václav Renč – básně z vězení (1951–1962)

Václav Renč strávil ve vězení bezmála jedenáct let a ani v tomto vypjatém životním období nepřestal tvořit. Ba právě naopak, ačkoli byl nucen po většinu času ukládat básně pouze do paměti své či svých spoluvězňů, nebo potajmu psát na cigaretové papírky, neopustil svoje básnění a riskoval mnohdy vysoké tresty za odhalení. Až během pobytu ve valdické věznici necelé dva roky před propuštěním mu byly povoleny sešity, do kterých si mohl zapisovat literární tvorbu, takže jeho verše již nemusely kolovat jen v ústním podání, jako tomu bylo na Mírově či v Leopoldově.¹³⁵

Renčovu vězeňskou poezii lze rozdělit na dvě části. První tvoří drobná subjektivně laděná lyrika otištěná *ve výboru Skřivaní věž* v roce 1970 pod názvem *Bez ozvěny* vznikající mezi lety 1951 a 1962 a druhou část Renčovy vězeňské tvorby tvoří tři rozměrné skladby s náboženskou tematikou: *Popelka nazaretská* (vyšla ve Vyšehradě 1969), *Pražská legenda* (vyšla poprvé v Římě roku 1974) a *Loretánské světlo* (vyšla s názvem *Světlem oděná* v Římě 1979, doma až v roce 1992). Pro úplnost dodejme, že exkluzivita vězeňského prožitku a hloubka zkušenosti krajní životní situace ovlivnila i další pozdější básně z let šedesátých, jimž se tu však blíže věnovat nebudeme (např. básně ze sbírky *Setkání Minotaurem, Přesýpací hodiny*).

V celku Renčovy vězeňské poezie se nejprve zaměříme na tři rozsáhlé skladby s mariánskou tematikou, z nichž každá vznikala za jiných okolností a měla i jiný úděl.

---

¹³⁵ RENČ, V. *Podoben větru. Výbor z básnického díla*. Praha: Zvon, 1994, s. 7–11.

3.4.1.1 Popelka nazaretská

Popelka nazaretská vznikla v Leopoldově a je jediným textem, který nebyl autorem po návratu podle jeho slov významněji upravován a jenž mohl u nás vyjít knižně ještě za Renčova života. Jaroslavu Medovi o tom Renč napsal: „*Tahle skladba vznikla a slovo od slova byla zapsána do paměti už před mnoha lety, ‚tam‘, v nejnaprostější samotě, tj. už ve vyšetřovacích vazbách. Stovky a stovky muklů ji znali z paměti buď částečně nebo celou, v nesčetných opisech (všelijak zkomolených) obíhala po světě už dávno předtím, než já jsem se vrátil domů. A tak přemnozí jen čekali na nepravděpodobnou chvíli, kdy snad přece jen knižně vyjde. Vychází tak, jak mi v těch samotách byla darována, zcela doslovně darována, proto jsem se neodvážil změnit, když šla do tisku, ani slůvko, třeba by se zdálo (a mně prvnímu), že tu onde by byla na místě menší korektura. Nic na těch okolnostech neromantizuju, milý pane, je to tak, jak to je, a jsem si vědom celé řady mimořádností, včetně toho ‚kladného světla útěchy a překonávání temnot světlem milosti. O čem u této ne-literatury psát? Ale ta skladbička i její okolnosti vnější i hlavně vnitřní (včetně zprávy do kriminálu, že má žena nosí pod srdcem další děťátko, o němž jsme při mém ‚odchodu dosud nevěděli‘), to myslím podstatně patří k úplnosti historie ‚oněch let‘.*“¹³⁶

Syn Václava Renče Ivan po letech doplnil: „*Víc než nějaký fyzický utrpení ho týralo, že ty verše, které se mu hrnuly do hlavy, nemohl zaznamenat. Je fakt, že se ty etapy učili spoluvězni, a když přišli ven, tak to honem napsali. Jenomže to bylo všechno velice nepřesný, jak se posléze ukázalo, takže nějaké korektury tam tatínek po návratu přece jen udělal.*“ Ke vzniku básně se také traduje, že se Renč přece jen jednou k papíru a tužce ve vězení dostal a celý text napsal, což se ale prozradilo a byl za to potrestán: „*Spoluvězeň, který tam dělal zedníka, to zazdil v nemocničním vězeňském zařízení tak, aby to bylo zachované. Jenže tenhle ten člověk za nějaké výhody, které pak dostal, to na tátu práskl. Takže tatínek za to dostal rok samoty. On si to odtrpěl, tenhle text, i fyzicky velice tvrdě.*“¹³⁷

Strukturně je tato poéma vystavěna z 35 oddílů (každý o osmi strofách, pouze preludium má deset), které opírajíc se o klíčové části Starého i Nového zákona s akcentací Mariina osudu, bychom mohli snadno považovat za volné přebásnění biblického textu s cílem nahradit spoluvězňům zakázanou Bibli. Ačkoli je skladba rozčleněna, text tvoří uzavřený celek, který je uveden *Preludiem – Nalezená píseň mluví k duši*, jež představuje jakési pozvání k poslechu „*pohádky, písně*“, která je věčná a i když je sebehůř vyprávěna, bude vždycky znít sladce, a zakončena *Dozpěvem – Darovaná píseň za jitra se modlí*, který má formu modlitby k Panně Marii. Je psána sruženým a střídavým rýmem, o jejichž

¹³⁶ MED, J. *Skladba zapsaná do paměti*. In Renč, V. *Popelka nazaretská*. Brno: Blok, 1991, 81–82.

¹³⁷ Citováno z: <http://www.rozhlas.cz/nabozenstvi/krestanskytydenik/zprava/1295423> [citováno 01.05.2016].

vynalézavosti se kupříkladu František Pindžák ve svém příspěvku *Křesťan a básník Václav Renč* vyjadřuje takto: „Vždyť např. v Popelce nazaretské jsou rýmy často tak překvapující a přesto nenásilné, přirozené, že vzniká dojem, jako by Renč chtěl dokázat, že zásoba českých rýmů nebyla ještě zdaleka vyčerpána.“¹³⁸ Jako ukázkou Renčova umění rýmu vyberme např. „Od bran až k patě Kalvárie / kříž stále tvrdší brázdou ryje / v tvou, země judská, zprahlou líc. / Ach, kde je konec ratolestem, / jež při nedávné jízdě městem / stlaly se slavně Králi vstříc?“ (XXVII)¹³⁹ Celá skladba je výrazně rytmizována a jejích 1752 veršů se opakovaně stalo inspirací k jejímu zhudebnění. Za všechny jmenujme adventní recitál připravený Akademickou farností v Praze u Salvátora v roce 2013.

Jak název celé poémy napovídá, Panna Maria je metonymicky ztvárněna jako Popelka nazaretská, osoba vystupující z části z mytologie z části z křesťanské tradice. Podobnost je jednak vnější (narozena starším rodičům, život v chudobě, pracovitá nenápadná dívka, která se stává panovnicí aj.), jednak vnitřní (ukázána jako dívka dobrotivá, skromná, tichá atd.). Spojení roviny pohádky a náboženského textu se přenáší taktéž do symboliky, která volně přechází z jedné roviny do druhé (např. Král – Hospodin, Královna – Maria, Drak – Had aj.).

V souvislosti s touto skladbou lze o Renčovi vskutku hovořit jako o básníku katolickém, který však netematizuje Boha či Ježíše Krista obecně, ale vybírá si jako objekt úcty Pannu Marii. Postava Panny Marie je spojením nadindividuální a neopakovatelné jedinečnosti jako matky Kristovy a současně člověčenství, ženství, mateřství, které ji jako symbol vykoupení individualizuje a přibližuje nám pozemským. Maria se tak stává znamením, k němuž se lze přiblížit skrze vřelý citový prožitek bez intelektuální spekulace a odtažitosti. V *Popelce nazaretské* se proto lyrický subjekt sjednocující celou skladbu v preludiu stylizuje buď do toho nejčistšího – do dítěte – utíkajícího se k matce a k vyprávění pohádkového příběhu života Panny Marie, nebo muže, který se jako „dítka boží“ uchyluje ve své samotě a zoufalství k prosbě o ochranu a sílu: „*Pojď, duše, usednem jak děti / tu pod keř nebezárivý / a budeme si vyprávěti / co každý zná, co každý ví / (...) Pojď, duše! Prostí snad a děti / též přisednou si k pohádce. / Sebehůř lze ji vyprávěti / vždy bude zníti přesladce.*“¹⁴⁰ Současně lze celou skladbu chápat jako vzpomínku na matku, která jako nejbližší člověk, za všech okolností nese kříž utrpení spolu se synem, svým dítětem.

Hlavní starozákonní a novozákonní události jsou přiblíženy v rychlém sledu věků a let chronologicky od vyhnání z ráje, prorocství o Mesiáši, narození Marie, zasnoubení s Josefem,

---

¹³⁸ PINĎÁK, F. *Křesťan a básník Václav Renč*. In sborník *Slovo a naděje*. Řím: Křesťanská akademie, 1978, s. 117.

¹³⁹ RENČ, V. *Popelka nazaretská*. Brno: Blok, 1991, s. 61.

¹⁴⁰ RENČ, V. *Popelka nazaretská*. Brno: Blok, 1991, s. 7.

zvěstování anděla, přes neposkvrněné početí a narození Ježíše Krista, návštěvu a klanění tří králů, Herodovo vraždění nemluvnátek, útěk do Egypta, nalezení Ježíše v chrámě, Ježíšovo učení, zatčení a umučení, zmrtvýchvstání, až k počátku církve, smrt Panny Marie a její nanebevzetí. Běh času se náhle zastavuje ve chvíli, kdy Bůh a celý vesmír čeká, jak se Marie rozhodne, stane-li se matkou jediného dítěte. Ačkoli se vyprávění této „nejpravdivější pohádky“ odvíjí od prvotního hříchu Adama a Evy, jenž se jako hybatel děje a příčina lidské nesvobody přenáší z generace na generaci, příběh Marie začíná již před jejím narozením, protože Bůh věděl o ženě, která „dá život Spasiteli již před stvořením ráje“, dokladem může být též na několika místech použité oslovení „Evo“, které potvrzuje její prvenství. Všechny klíčové momenty v Mariině i Ježíšově životě jsou plynule a dynamicky ztvárněny a oscilují mezi radostným a bolestným tónem skladby, který se logicky dostavuje ve druhé části spolu s líčením Kristova ukřižování, jehož cenu musí splatit i Maria – jeho matka. Vztah matky a syna je plný lásky a úcty, z matky – dávkyně života, pečovatelky a ochránkyně – se postupně stává průvodkyně a nakonec následovnice, která v okamžiku smrti syna pozbývá smysl svého dalšího konání. Zároveň plní roli prostřednice nejprve mezi synem a jeho věčným Otcem a po nanebevstoupení se stává z Popelky Královnou, Matkou všech lidí a pomocnicí pro ty, kteří chtějí otevřít své srdce Bohu. Maria a její syn pocházející ze stejné krve a jsou spojeni společným tajemstvím, jako kdyby tvořili celek a do něj zapadající část: „A jak by to měl psáno v duši: / co ona na půl slova tuší, / on v celou píseň dopoví.“ (XVII)¹⁴¹

V celé skladbě je patrný dynamický vertikální pohyb směrem vzhůru na ose „ráj – země (svět) – nebe“. Dramatičnost děje je stupňována zejména v první části básně jednak očekáváním dalších událostí a jednak vnitřní dynamikou vývoje hlavních postav Marie – Popelky, z níž se stává Královna, a Ježíše Krista, který vyrostl ze „syna jedné ženy“ v Pána všech lidí. Druhá část je více statická a připomíná způsobem ztvárnění děje pašijové výjevy. Rozjímání nad biblickými obrazy či sochami znázorňujícími zmučené tělo Kristovo (Pietu) přibližuje scéna: „Hle, ruka, jež si v písku hrála. / Pak tesala, pak žehnávala / a pak i z hrobů křísila. / Ted' zbodena, květ zkornatělý. / Ty kapky v něm jak mrtvé včely, tvá, smrti, krutá přesila. // Hle, nohy. Nosily ho všude, / kam sytit lačné, těšit chudé / jej naspěch láska volala. / Všem přinášely mír a zdraví, / bez odpočinku, bez únavy – / až, smrti, tys je zdolala. // A ještě, hle, ta rána v hrudi. / Ted' tmou se tmí a chladem studí, / kde plamen božské lásky květ.“ (XXIX)¹⁴² Tři rány na těle Krista, tři osoby tvořící rodinu, třetí den, kdy vstává Kristus

¹⁴¹ RENČ, V. *Popelka nazaretská*. Brno: Blok, 1991, s. 40.

¹⁴² *Tamtéž*, s. 65.

z mrtvých, to jsou příklady triády, která se ve skladbě často opakuje a která nabývá funkce ideálního měřítka prostoru a času.

Hlavní postava Marie je adorována pomocí velké škály básnických pojmenování a přirovnání vyjadřujících její čistotu, vznešenost, jedinečnost a sílu např. „*lilie, hvězda, květ na keři, světlo, poklad, píseň, studánka, perla, dům, sněžná stopa, zrcadlo, kniha knih, skála*“ a mnoho dalších. Některé z nich autor používá i ve spojitosti s Kristem, např. *světlo, jas*. Nejen Kristova matka, ale i ostatní postavy jsou autorem skladby zlidštěny a přiblíženy skrze prožitky samoty, bolesti, lidského utrpení, opuštěnosti, víry a naděje a zejména lásky (mateřské). Asi nejvíce je to patrné v obrazu XXIV., který v předvečer Kristova zatčení vykresluje matčinu předtuchu a úzkost: „*Vtom náhlá mdloba na ni padla. / Musí ven, musí z večeřadla! / Syn kdesi drcen bolestí! / Smrt po něm sahá blíž a blíže, / lpí na něm všeho světa tíže / a nemůže ji unést! // Je sám! – Je sama. Ulicemi / vláčí své duše nářek němý. / Synáčku, synu, jaký bol, / jaký bol způsobil jsi mámě! / Tentokrát nenajde ho v chrámě – / noc, tma a zrada kolem kol.*“ (XXIV)¹⁴³ Postavy a zejména lyrický subjekt hojně promlouvá přímou řečí, která je bohatá na řečnické otázky: „*Nejsou to tvoje bílé údy, / co rzivé hřeby divě rvou?*“ (XXVIII)¹⁴⁴, exklamace a oslovení: „*Vyrvi se tmám! Ó vrať se, Panno! / Zavolej! Zaplač! Vydej vzdech!* –“ (XXVIII)¹⁴⁵, zámlky, opakování: „*– Bud' u svých dětí, Matko Slova, / ó, matko má, ó, matko všech!*“ (XXVIII)¹⁴⁶. Přímá řeč proslovovaná lyrickým subjektem je často formulována do modlitby, prosby, jíž je možno vykládat terapeuticky jako posilující prostředek lidské vůle, duševní povzbuzení a vyjádření vůle ke změně k lepšímu. Příkladem takové modlitby je: „*Ó Bože-lásko, Bože-sílo, / ved' k studnám života i je, // ať ruce do nich ponoří si, / ať hříšné léčí, mrtvé křísí / a světlem prostupují zdi! / Ved' je k těm studánkám, ó Pane, / jimiž tvé údy probodané / i slavně vzkříšeny se rdí.*“ (XXXI)¹⁴⁷.

Jako nejsilnější cit je v básni ukázána mateřská láska, jejíž hloubka je spojena s motivem společného utrpení a odhodlání matky obětovat život místo syna. Mateřská láska a něha jsou vystupňovány v obrazech Ježíše jako děťátka: „*Byl děťátko, byl takhle malý. / Ručky se do mě zatínaly, / když pil, až se na něm perlil pot. / V očičkách tmělo se mu nebe. / Měls maminku, já měla tebe, / života přetajemný plod!* –“ (XXIV)¹⁴⁸

Ve spojitosti s ústřední postavou se vyskytují barvy modrá, zlatá, stříbrná a bílá. Modrá barva věrnosti, která se v celku Renčova díla často opakuje, u něj symbolizuje matku

---

¹⁴³ *Tamtéž*, s. 54–55.

¹⁴⁴ *Tamtéž*, s. 62.

¹⁴⁵ *Tamtéž*, s. 63.

¹⁴⁶ *Tamtéž*, s. 63.

¹⁴⁷ *Tamtéž*, s. 68.

¹⁴⁸ *Tamtéž*, s. 54.

všech barev a světla: „*Ó, modrosti, všech barev matko, / z které se rodí denní svit! / Jak sladko je, až k slzám sladko, / z hloubi své studny v tebe zřít, // azure v moři azurovém, / jenž andělům jsi tajemstvím, / kam nedosáhnou žádným slovem / a jen jak paprsek se chvím.*“ (Dozpěv)¹⁴⁹.

Důležitou roli v Renčově epické básni hraje protiklad světla a tmy a jejich vzájemné proměny, protože dotvářejí atmosféru jednotlivých událostí a navozují dojem scénického pojetí celého textu, v němž se nezapře Renč jako autor divadelních her: „*Podlehli, sáhli – okusili... / Žel, v rajském království v tu chvíli / potemní, zhasne všečen jas.*“ (I)¹⁵⁰

Po formální stránce je patrné, že skladba čerpá v jazykovém a tematickém výběru vedle slovesnosti lidové také z barokní písňové poetiky. Jedním z příkladů může být motiv harfy, se kterým pracoval Adam Michna z Otradovic¹⁵¹ nebo Friedrich Bridel¹⁵²: „*Živoucí, živý! Plna tebe / má harfo, hudbo má, mé nebe, / zas jako v onen blahý čas, / jak rozpoznám, co ty, co já jsem, / celičká prostoupena jaseť? / A vše jsi ty, a tys ten jas!*“¹⁵³ Lidovou slovesností se inspiroval zejména ve svém oproštěném výrazu a nekomplikované formě, která jí umožnila šíření „*od úst k ústům*“ a přispěla pravděpodobně k její velké oblibě a známosti (nejen mezi Renčovými spoluvězni).

Pokud se zaměříme na motivy zpřítomňující realitu vězněného, nacházíme několik z nich již v úvodní části skladby, v níž je duše vyzývána, aby přestala marně snít a spočinula při vyprávění: „*O hvězdě na nebeském keři, / jež i tak mnohým zhaslým snům / dá znovu svítit pro ty, kteří / jí v srdci vystavěli dům.*“ (PREL.)¹⁵⁴ Právě zde (a v dozpěvu) se objevuje motiv „*prázdnoty, bludiště, studny samoty*“. Další paralelu je možno spatřovat v pasáži týkající se soudu s Ježíšem: „*Je souzen kněžskou veleradou. / Otázky záhudné mu kladou: / ‚Tys Mesiáš? Tys Boží Syn?‘ / A když on, živá pravda, mlčí, / pění se jejich srdce vlčí / a ústa plná vzteklych slin // po tobě plijí, nový Chlebe! / A netuší, že soudí sebe, / že soudí nás – že soudí hřích v tom, který všečen hřích a vinu / všech pokolení lidských synů / sám nese na ramenou svých.*“ (XXV)¹⁵⁵ Věžňovo utrpení je naturalisticky vystupňováno v nejdramatičtější pasáži básně zobrazující ukřižování Krista na Kalvárii: „*A jen ten buchot všudy, všudy! / Nejsou to tvoje bílé údy, / co rzivé hřeby divě rvou? [...] A tu ho spatří, ve tvář tváři. / Přibitý, obět' na oltáři, / z ran černých, rouhavých jak hřích / potůčkem rudým krev svou lije / na lysé témě*

¹⁴⁹ *Tamtéž*, s. 79.

¹⁵⁰ *Tamtéž*, s. 9.

¹⁵¹ MICHNA Z OTRADOVIC, A. *Básnické dílo*. Praha: Odeon, 1985, s. 45.

¹⁵² BRIDEL, F. *Já semotám motání*. Praha: BB art, 2002, s. 81.

¹⁵³ RENČ, V. *Popelka nazaretská*. Brno: Blok, 1991, s. 66.

¹⁵⁴ *Tamtéž*, s. 7.

¹⁵⁵ *Tamtéž*, s. 56.

Kalvárie, strašlivě sám, strašlivě tich.“ (XXVIII)¹⁵⁶ Ačkoli skladba obsahuje zmínky o nesvobodě a samotě nelze říci, že by explicitněji naznačovala, že vnikala v nejtěžším období básníkovy života. Podle našeho názoru ji tedy nelze charakterizovat jako osobní životní výpověď a dokument v pravém slova smyslu. Považujeme ji spíše za jednu z nejkrásnějších moderních básní s mariánskou tematikou, jejíž existenciální ladění, které nevyznívá rezignovaně, vychází z věčného sváru mezi životem a smrtí a ukazuje na nezvratitelný důsledek prvního hříchu, jehož východisko lze nalézt ve víře, lásce a naději, která se jako jasný paprsek světla dotkne každého, kdo o to stojí: „*Vhroužena v slunce, po staletí / sahá po každém ze svých dětí / v paprsků láskyplné hře. / Paprsek – celé slunce nese. / A na každého dostane se, / kdo kalich duše otevře.*“ (XXXV)¹⁵⁷

3.4.1.2 Pražská legenda

Druhou epickou skladbou, která vznikla v leopoldovském vězení v listopadu 1957, je *Pražská legenda*¹⁵⁸. Jde o další Renčovu skladbu s mariánskou tematikou, jejíž příběh vychází ze skutečné události a byl inspirován novinovou zprávou o smrti Franty Sauera¹⁵⁹, který 3. listopadu roku 1918 po pádu Rakouska-Uherska se svými přáteli inicioval stržení barokního mariánského sloupu na pražském Staroměstském náměstí¹⁶⁰ jako symbolu vítězství Habsburků na Bílé hoře 8. listopadu 1620 a následné rekatolizace. Údajně to učinil, aby získal odměnou domněle zlaté hvězdy z koruny Panny Marie. Čin tehdy ostře odsoudil i prezident T. G. Masaryk, protože sloup ve skutečnosti symbolizoval začátek míru po skončení třicetileté války v roce 1648. Sám Franta Sauer prý na sklonku života svého činu litoval a prakticky konvertoval k církvi. Jeho životní osudy se staly inspirací nejen pro Renče, ale i například Františka Křelínu (Renčova spoluvězně)¹⁶¹. *Pražská legenda* bývá někdy přirovnávána

---

¹⁵⁶ *Tamtéž*, s. 62.

¹⁵⁷ *Tamtéž*, s. 76.

¹⁵⁸ Poprvé otištěna v Katolických novinách 27. října 1968 u příležitosti výročí stržení Mariánského sloupu na Staroměstském náměstí. Knižně byla vydána Křesťanskou akademií v Římě v roce 1974 a u nás mohla vyjít poprvé až v roce 1994 ve výboru *Podoben větru*. NERADOVÁ, K. (Ed.) Praha: Zvon, 1994.

¹⁵⁹ Franta Sauer (1882–1947) byl český proletářský spisovatel, příležitostný herec, jeden ze zakládajících členů anarchistického hnutí v Praze, bohém, přítel Jaroslava Haška (první vydavatel Švejka).

¹⁶⁰ Mariánský sloup na Staroměstském náměstí v Praze byl téměř 14 metrů vysoký raně barokní sloup se sochou Neposkvrněné Panny Marie stojící na přemoženém drakovi a figurami andělů přemáhajícími d'ábly znázorňující válku (lev), mor (bazilišek), hlad (drak) a herezi (had). Byl vztyčen na památku úspěšné obrany Pražanů před Švédy na podzim roku 1648 a jeho základní kámen byl položen 26. dubna 1650. Autorem sochařské výzdoby byl Jan Jiří Bendl.

¹⁶¹ Viz povídka *Sestra Bohumila*. In KŘELINA, F. *Klíče království*. Brno: Blok, 2012.

k Hrubínově¹⁶² skladbě z roku 1940, která je také věnována mariánskému sloupu na Staroměstském náměstí. Téma mariánského sloupu, konkrétně „*Hlavy Panny Marie*“, se nachází dále i u Jaroslava Seiferta ve stejnojmenné básni ze sedmdesátých let.¹⁶³

Tato skladba, kterou Renč zamýšlel ještě zrevidovat, je z trojice mariánských skladeb nejkratší. Je rozčleněna na devatenáct částí, které postupně v náznamech upřesňují širší místní i historické souvislosti týkající se zničení sloupu. Obraz první, druhý a poslední se věnují mariánské soše a rámují tak celou báseň. Skladba začíná detailem upřeným na tvář P. Marie, která ač „*Královna andělských sborů*“, je vytesána místo z mramoru z prostého kamene, jako milník „*vstavený na křižovatku / bolestných dějin, v dráždivou připomínku / hřmotného cizího lesku*“.¹⁶⁴ Ačkoli je socha ve skutečnosti z kamene, P. Maria i přes to nabývá zářivé a éterické podoby skrze motivy, které se k ní pojí: „*Na štíhlý sloup jak lehounká vločka / se potichu snesla*“.¹⁶⁵ Postupně ožívá a ze statického zobrazení P. Marie se na konci 9. a na začátku 10. obrazu stává živoucí Panna Maria, která promlouvá ke zfanatizovanému davu: „*Znáte mne, bláhoví? Znáte mne, zběsilé děti? / Míříte dobře svůj hněv? Já po staletí / vzdech za vzdechem sbírám, jenž z vašich dějin se dere*“.¹⁶⁶ Podobně jako socha P. Marie je personifikována a antropomorfizována Praha, která se stává symbolem jednak ukřivděné a uražené historie Čechů a jednak davu, který vře nenávistí a hledá pomstu: „*Pomstít se, Čechové, za Bílou horu!*“¹⁶⁷ Ta je vykonána ve chvíli, kdy je „*odstraněn svědek*“: „*Už vážou smyčku na štíhlou šíji. / Už od hlavy k patě omotána / Maria Panna*“.¹⁶⁸ V tento klíčový moment kamenná socha ožívá a celý výjev připomínající skutečnou popravu předpřipravuje obraz desátý a následující, kde již nevystupuje pouze vypravěč, ale promlouvá sama Panna Maria nejprve k davu a poté k umírajícímu Oskarovi, který se před lety postavil do čela ničícího davu a dal pokyn. Zajímavý je tento okamžik ještě z hlediska celkového spádu básně a zobrazení času. Až do zničení sochy se vše děje překotně, v krátkých časových intervalech, po činu dochází ke zpomalení. Všude se rozlévá prázdnota a velká očekávání nedochází naplnění. Okamžik nadšení a davové psychózy vyprchal a dav se poprvé rozpadá na jednotlivce, ženy a muže, kteří se cítí rozpačitě. Nezbyvá než se rozejít domů: „*A všechno je šedé. Dav sám před sebou v mlhu se skrývá, / rozpadlý v prokřehlé ženy a rozpačité muže. / Čin velký vykonán, co ještě zbývá? / Jít domů...*“¹⁶⁹ Samotný hlavní hrdina se vrací ke svému

¹⁶² Viz BÁRTA, J. *Renčův mariánský triptych*. Lidová demokracie, 2. 7. 1991, s. 5.

¹⁶³ TRÁVNÍČEK, M. *Doslov*. In *Pražská legenda*. Praha: 2008, nestránkováno.

¹⁶⁴ RENČ, V. *Pražská legenda*. Svitavy: Trinitas, 2001, s. 8.

¹⁶⁵ *Tamtéž*, s. 7.

¹⁶⁶ *Tamtéž*, s. 18.

¹⁶⁷ *Tamtéž*, s. 8.

¹⁶⁸ *Tamtéž*, s. 17.

¹⁶⁹ *Tamtéž*, s. 21.

prohranému životu a v pijansví mrhá svými roky, až do chvíle katarze, kdy si uvědomuje svou samotu, omyl a začíná litovat: „*Dávno již z davu nesbírám sílu, / dávno vše rozkvetlo, odkvetlo, všechno je známé, / bez plodů mladost, bez boje prohra na celé čáře. / A lítostná vráska vždy častěji se láme / v úsměšek ostrý ve tváři vlka samotáře.*“¹⁷⁰ Také Praze začíná chybět místo spočinutí a tiché modlitby. Oskar se pokradmu vrací na prázdné místo a pokládá zde kytičku: „*Až jednoho dne / na malém rynku, na holém přeznámém místě / octla se kytička čerstvého kvítí.*“ (14) *Je to tak směšné, kráčí se po malém rynku, zašilhat vpravo a vlevo, pak střelhubitě provést svou.*“¹⁷¹ Tato pasáž vyznívá oproti předešlé i následující vážné části básně ironicky: „*Oskare, stárneš. Jakási slabost tě nutí / zavírat oči a dívat se nazpět, s city si pohrát. / Oskare, stárneš. [...] Tak daleko kdo by se pouštěl, kdo by tak hluboko kles, / fantomům slabých se klanět, svou šíji křivit / v nejasné bázni? Napij se po vůli, napij se s chutí - / Žijeme dnes.*“¹⁷²

Obraz patnáctý naznačuje blížící se konec Oskarova života. Na pozadí cykličnosti událostí týkajících se „tisícileté“ Prahy se nám ukazuje konečnost lidského života, kterému již chybí síla být součástí existence hlavního města. V prostředí nemocničního pokoje jen v přítomnosti řádové sestry umírá Oskar v bídě a lidmi opuštěný.

Závěrečná 19. část přináší mytologický obraz smrti, která jako převozník odváží Oskara na druhý břeh: „*Muž v černém, ten proutkař, skloněný nad Oskarem, / u hlavy lodičky sedí, jež odráží k druhému břehu / a v úsměvu němém a přitom tak starém, ach starém, / má už jen rostoucí úžas a žasnoucí něhu / toho, kdo ví.*“ Postava Marie splývající s postavou nemocniční sestry jako symbol smíření a jistého vítězství neopouští Oskara v jeho poslední chvíli a navzdory křivdám, které jí působil, mateřsky hladí jeho chladnoucí čelo. Tato závěrečná pasáž je ukončena veršem „*Vítězná od věků, vítězství svého ví, že se dočká / i ve vzpurném srdci hornatých Čech!*“¹⁷³, jenž se objevuje i na začátku básně, a může být chápána jako výraz autorova přesvědčení o trvalosti křesťanských hodnot víry, naděje a lásky, které si najdou cestu i k tomu nejtvrdějšímu srdci.

Po stránce jazykové se *Pražská legenda* vyznačuje na mnoha místech (zejména ve spojitosti s líčením davu) strohým, jednoduchým vyjádřením připomínajícím skandovaná hesla prvorepublikového nadšení, které stupňuje dramatickost klíčových okamžiků děje: „*Přibýlo paží. Hej rup! A jedem! / Prasklo to, skříplo. Štíhlý sloup se kloní. / [...] /*

¹⁷⁰ *Tamtéž*, s. 22.

¹⁷¹ *Tamtéž*, s. 24–25.

¹⁷² *Tamtéž*, s. 25.

¹⁷³ *Tamtéž*, s. 35.

*„Zúčtovali jsme! Je po ní!“*¹⁷⁴ Použité jazykové prostředky zde hrají významnou roli nejen z hlediska dramatickosti, ale jsou voleny tak, aby se významotvorně podílely na výstavbě celé skladby. Autor zde pracuje například s eufonií, vnitřními rýmy, komplikovaným slovosledem či deminutivou, která působí zvukomalebně (*„plamínek, vrásečka, obláčky, dušiček, kytička, darebačinku, sestřičko, lodičky, lehounká, kratičké, hebounká, zlehounka“*) a kontrastují s drsností líčení Oskarovy postavy: *„Vyžilá grimasa, klátivý krok a silácké gesto, / neřesti škleb jsou svobody mladé rodovým znakem / v očarování krátkozrakém“*.¹⁷⁵

Eufonicky je skladba charakteristická přítomností a opakováním v artikulaci výrazných souhlásek a jejich skupin, které se výrazně podílejí na expresivnosti a navození náležité atmosféry skladby. Melodického spádu básně je dosaženo vedle rytmu a výrazných rýmů též střídáním promluv vypravěče, hlavní postavy – Oskara a Panny Marie. Tato tendence je záměrně porušena v osmnáctém obrazu, který je vystavěn na jediném dialogu celé básně vedeném mezi P. Marií a Oskarem ve chvíli smrtelné halucinace. Během tohoto okamžiku dospívá hlavní postava konverze skrze osobní zpověď a pokání. Dialog je vystavěn na argumentaci a protiargumentaci ve formě sdruženě rýmovaných veršů (s refrénem: *„Nepustím, nepustím tě již!“*) obou postav a stává se jakýmsi sporem, z něhož vychází vítězně P. Maria.

V této skladbě se podobně jako v předchozí *Popelce nazaretské* nezapře Renčův dramatický talent. Na druhou stranu se autorův styl stává oproti *Popelce nazaretské* více oprostěným a strohým a ani s barvami zde již nepracuje tak jako před tím. Na rozdíl od předešlé skladby, v níž Renč akcentuje světlo, jas a barvy, v této básni převládají odstíny šedé a černá, které mohou evokovat barvu materiálu, z něhož je vystavěn sloup, i atmosféru velkoměsta v osudný listopadový den: *„Rojí se zástup na starém náměstí, strážném stráží / zšeřelých domů a zamžených věží. Den listopadový. / Dech výkřiků se v šedivé obláčky sráží. / A všechno je šedé. Chraptivý řečník úporně ždímá / myšlenky z mokrého šátku a velkými slovy / účtuje navždy s přízrakem temného Říma.“*¹⁷⁶

Z hlediska naší analýzy a zaměření na vězeňskou zkušenost autora o ní nevyovídá tato skladba explicitně téměř nic. Autor v ní pokračuje ve zpracování mariánské tematiky, tentokrát na pozadí skutečných historických událostí, a v oslavě P. Marie jako symbolu mateřství, které odpouští za všech okolností. Spíše než legendou v pravém slova smyslu pojednávající o životě, smrti, umučení a zázracích určitého světce je tato skladba alegorickým spojením příběhu konkrétní osobnosti – představitele pražské bohémy, jenž se na okamžik

¹⁷⁴ *Tamtéž*, s. 20.

¹⁷⁵ *Tamtéž*, s. 10.

¹⁷⁶ *Tamtéž*, s. 14.

(v době vzniku první republiky) ve svém povrchním a prázdňém životě stává nositelem vzpoury a hněvu českého národa živeného po léta habsburskou nadvládou. Socha P. Marie se stává snadným cílem, který si Čechy-Praha-dav spolu s Oskarem mylně vykládají jako symbol nepřátelství a nesvobody. Rozlícený dav generalizuje vinu a svaluje ji na Řím a viní Boha za způsobené křivdy: „*Kde myšlenka Čechů kdy nedozrála, kde zbloudila z cesty, / vinen je Řím. Kde bezbožnost bratří, kde zrada, / kde závist osudná přivolávala obecné tresty, / vinen je Řím. Kde vymkl se kdokoli zákonu stáda, / kde neslibuje a nelichotí, kde káže, kde velí, kde žádá, / vinen je Řím. A vinen je Bůh. A všichni jsou vinni! / Ti druzí, ti jiní...*“¹⁷⁷ Přitom se sám zástup „*se srdcem vždy trpkým a neklidným*“ stává svým činem pachatelem křivdy založené na převaze a útlaku silnějšího proti slabšímu, což je, jak vyznívá z celku básně, odsouzeno jako dětinství a zaslepenost.

3.4.1.3 Loretánské světlo

Tato básnická skladba vznikla částečně (od prvního verše po prosbu *Královno posvátného růžence* včetně) ve vězení v roce 1955 a částečně v roce 1970, kdy ji autor připravil pro vydání ve Vyšehradu, které se však díky zákazu uskutečnilo až o dlouhých 22 let později (tedy v roce 1992 péčí Zdeňka Drahoše). Mezi tím byla doma i mimo naše území šířena v opisech a samizdatu pod různými názvy (např. *Májová na strunách mříží*) a knižně vyšla poprvé v Římě (v Křesťanské akademii) pod názvem *Sluncem oděná* v roce 1979.¹⁷⁸

Podle vlastních slov zamýšlel Renč vytvořit jakousi „*básnickou symfonii*“ o své pouti ze samoty do „*Království světla*“.¹⁷⁹ *Loretánské světlo* lze žánrově zařadit k litanii, která se v nejrozsáhlejší části básně opírá o tradiční modlitbu k Panně Marii. V úvodním *Předzpěvu o domově* a v závěrečném *Dozpěvu o domově* je cílem litanie namísto Marie Otec, Syn a Duch Svátý (buď samostatně, nebo ve Svaté Trojici).

Autor se zde stylizuje do role mluvčího (kněze nebo laika), který vyslovuje výzvu směřovanou pouze Bohu a P. Marii, svaté opomíjí. Tato prosebná modlitba je tradičně v katolické církvi určena k recitaci nebo zpěvu a staví na dvou základních složkách, jež autor přísně dodržuje. Jednak jde o invokaci (popř. repetici) a samotnou prosbu. Invokaci tvoří zpravidla apostrofické oslovení (pronášené knězem), jež má nejrůznější formy, a vlastní

¹⁷⁷ *Tamtéž*, 14.

¹⁷⁸ In RENČ, Václav. *Vrstvení achátu. Vybrané spisy Václava Renče I.* Svitavy: Trinitas, 2000, s. 531–532.

¹⁷⁹ MED, J. *Cesta do Lorety – Václav Renč.* In *Od skepse k naději.* Svitavy: Trinitas, 2006, s. 179.

prosbu, která má v případě invokace P. Marie podobu „oroduj za nás“. Jak bylo řečeno, litanie vychází z tradice katolické církve, která její formu ustálila a jen výjimečně bývá obměňována. Oslovení a jejich forma se opírají o Bibli a díla církevních otců.

Strukturně se text litanie vnitřně člení podle významových celků, které nejsou formálně odděleny. V Renčově pojetí je litanie tvořena pravidelně rýmovanými čtyřveršími s častými enumeracemi, syntaktickými paralelismy a refrénovitým opakováním, což vede na jedné straně k charakteristické monotónnosti a strohosti a na druhé straně k zajištění jednoty básně. Text básně je členěn do čtyř vět nazvaných *Samota*, *Píseň*, *Pouť do Království světla* a *Království světla* a symbolizují „zastávky“ na cestě vnitřního vývoje mluvčího od samoty vězení až k jistotě, kterou dává člověku pouze víra.

Úvodní část „*Předzpěv o domově*“ obsahuje 9 zpěvů začínajících tradičními formulacemi vzývajícími Boha a jednotlivé osoby Boží Trojice. Jednotlivé invokace jsou variovány („*Pane, smiluj se nad námi!*“; „*Kriste, smiluj se nad námi!*“; „*Otče z nebes, Bože!*“; „*Synu, Vykupiteli světa, Bože!*“; „*Duchu svatý, Bože!*“; „*Svatá Trojice, jeden Bože!*“) a ozývají se jakoby ze tmy, která se jako symbol zla a zhoubné moci světem rozlila jako „*stepní záplava, / a tisíce nás zasula jak v hrobě.*“¹⁸⁰ Tma jde ruku v ruce se samotou, která se stává dalším atributem spojeným s vězeňským prostorem, v němž se lyrický subjekt ocitá jako jeden z mnoha a přesto sám: „*Jsem pustě sám v tom temnu očišťovacém, / sám bratr můj a sám je každý z nás.*“¹⁸¹ Lyrický subjekt zde promlouvá s vědomím kolektivní spřízněnosti v plurálu jako prosící za všechny, kteří musí čelit stejné zkoušce: „*Za stěnou vedle, nade mnou i zdola, / z tisíců cel a v domech tisících / modlitba zkroušených a prosících / ve stínu lži o smilování volá.*“¹⁸² „*Smiluj se nad námi / a dej nám, Otče budoucího věku, / bez pohrom přejít přes ohnivou řeku / v tvé Nevěsty průvodu vítězném, / ty světlo, jež jen ve tmách naleznem.*“¹⁸³ Tragickou realitu existence naznačují verše spojující motiv samoty se znaky typickými pro vězeňské prostředí: „*Je průhledná a pevná jako mříž, / je úděsná jak dveře bez kliky / s tím kukátkem, jímž Kdosi veliký, / ne nahodilý strážný, blíž a blíže // se do mne hrouží, loví každé hnutí, / jímž probouzí se duše z mrákoty. / Ne, nestudí ten pohled, jsi to ty, / Pán, který ví a volá, aniž nutí.*“¹⁸⁴ Ovšem brzy je lyrický subjekt od této bolestné reality odpoután, protože k němu do cely vstupuje svým pohledem Bůh – „*světlo v tmách*“. Člověk nachází uprostřed beznaděje a osamocení kořeny svého bytí díky nalézání Boha. Připomíná si Kristovo utrpení, které ho v těžké životní situaci s Kristem spojuje a které se má v budoucnu

¹⁸⁰ RENČ, V. *Loretánské světlo*. Praha: Vyšehrad, 1992, s. 11.

¹⁸¹ RENČ, V. *Loretánské světlo*. Praha: Vyšehrad, 1992, s. 11.

¹⁸² *Tamtéž*, s. 14.

¹⁸³ *Tamtéž*, s. 18.

¹⁸⁴ *Tamtéž*, s. 11.

stát jeho vykoupení: „Ty, který všechnu stísněnost a strach, / bolestná zdání marnosti a rány, // kterými zeje nesmířená vina, / jsi dávno, dávno za mne do dna pil. / Ta lítost blín, ta zprahlost černobýl, / jež chutnám teď, jsou kapky tvého vína. // A tys je pil za všechna pokolení, / propastně sám, závratně nevinný. / Kéž, Pane, jsou mé černé hodiny / pro mých i našich hříchů vykoupení!“¹⁸⁵ Lidské utrpení tak dostává smysl, což je cesta k vyrovnanosti, klidu a jistotě. Jen Kristus slyší volání z hlubin duše a rozumí mu. Boží přítomnost vstupující do člověka, spojovaná např. s motivy pokoje duše, míru, světla, písně nebo zpěvu, předpokládá, aby v nitru člověka proběhl: „děj světlý, očistný, / jenž pracuje v nás jako vody ve skále“.¹⁸⁶ Kristus je apostrofován jako někdo, kdo nepůsobí mocí a silou, ale dává na výběr, což se ocitá v protikladu znázornění absolutní moci, zla, věznilům, kteří svírají lidskou svobodu bez ptaní. Lyrický subjekt se touží ke Kristu připojit a nést svůj kříž tak jako on. V posledních čtyřech částech, které se obracejí k Boží Trojici, je již lyrický subjekt zbaven tíže samoty vězeňské cely a obrací se v představách ke světu venku, ke svobodě. Oba tyto prostory představují propasti, které nelze spojit: „Hle, chvíle, jež jak hřeben vlny dělí / dvě propasti, a marně navzájem / se stíhají...“¹⁸⁷ Tato vzdálenost a nedostupnost domova je podtržena veršem: „Jde soumrak nad krajem / a zdálky světélkuje do mé cely.“¹⁸⁸

V závěru tohoto zpěvu si evokuje vzpomínku na domov a chvíli, kdy u nich doma zvoní k májové: „Teď u nás doma zvoní k májové. / Ó daleký, ó jistý domove!“¹⁸⁹ Příznačnost spojení domova a chvíle, kdy zvon svolává věřící k májové pobožnosti před ozdobený oltář nebo sochu Panny Marie, představuje spojení domova pozemského s domovem v nebi, kde sídlí P. Maria jako Matka po boku věčného Otce.

V první větě nazvané „Samota“ se v invokacích řečník obrací na Pannu Marii, ty jsou dále rozvíjeny v metaforických apostrofách až ke druhé části – vlastní prosbě adresované P. Marii, jež je započata opakujícím se: „Oroduj za nás!“. Tato ustálená rozčleněnost na dvě části je patrná jak formálně, tak motivicky. Lyrické plynutí a mnohomluvnost (se kterou jsme se setkali již u *Popelky nazaretské*) zde drží tato dvoučlenná pevná stavba litanie, která tematizuje snad všechny lidské starosti, bolesti, potřeby, přání a touhy, jejichž průsečíkem se stává vězení. Motiv vězení se promítá téměř do všech částí básně ať již přímo, či formou aluzí: „[...] když k tobě tichnem, ať tvé jméno přezní / svým stříbrem hluchou vřavu vězení, / kde lží a křivd a vlastních hříchů vězni, / až pod práh života jsme stišťeni.“ Člověk se tedy

---

¹⁸⁵ *Tamtéž*, s. 12.

¹⁸⁶ *Tamtéž*, op. cit. s. 13.

¹⁸⁷ RENČ, V. *Loretánské světlo*. Praha: Vyšehrad, 1992, s. 19.

¹⁸⁸ *Tamtéž*, s. 19.

¹⁸⁹ RENČ, V. *Loretánské světlo*. Praha: Vyšehrad, 1992, s. 19.

stává vězněm nejen díky vnějším příčinám, ale i díky vlastním hříchům, jež uvrhují člověka do „žaláře vnitřního“. S tímto dvojím vězením souvisí motiv člověka jako vězně, jenž touží po světle jako východisku ze samoty, symbolu záchrany a nového života, metaforicky ztvárněného jednotlivě či ve společenství ostatních například jako: „zrcadla dlouhým šerem osleplá“, „pijáci, již své víno s krví pijí“, „ztracení ve dnu příliš přítomném“, „plavci samot“, „nedobrovolní norci do hlubin“, „vyschlá studna ve žních“, „vydědění“, „na rozcestích činu nerozhodní“, „hledači stop za vichru na poušti“, „vyhnanci z ráje“, „bludní alchymisté“, „jako nubijští lvi na kříž přibítí“.¹⁹⁰ Postava P. Marie představuje cestu a naději pro všechny tyto ztracence v samotě, která musí být nutně nalezena v nich samých. Není zásahem zvenčí, ale imanentní silou, která dříme v každém z nás a probouzí se modlitbou. S postavou Marie jsou spojovány metafory: „Nevěsta“ Ducha svatého, „kterou Pán měl [...] co píseň v srdci ustanovenu“ (podobné zobrazení se nachází i v *Popelce nazaretské*), „svatá“, „vlna Dechu“, „azur letní“, oslovení: „hlubino hlubin“, „životodárná sílo ryzího ano“, „ohnivý sloupe v jitrním šatu z jíní“, „celino něžná, která rodíš chléb“, „zvonice blesků“, „jabloni spásy“, „jedinkrát matko jediného Syna“, „Evo, Matko žijících!“, „strážná hláska lidských putování“, „kompase duší“, „střelko jistotná“, „matko zpěvu“, „sítnice oka Božího a dlaní“, „struno srdce Hospodinova“, „řeko bez hrází“, „jásote tichý“. Marii dále vidí jako „moc Slova“, „píseň pahorků“, „oltář i jako kněžka“, „vinná réva“, „zbrojírka pravdy věčné“, „plamenná“¹⁹¹. Obrazná pojmenování, s nimiž se v *Loretánském světle* setkáváme, mají oporu v biblickém textu a představují tradiční křesťanské symboly, které však básník ozvláštňuje a v textu aktualizuje. Nejčastěji je v této části P. Maria vnímána jako matka, Bohorodička, která se zjevuje ve své neopakovatelné jedinečnosti a velikosti a vyniká v zástupu nového božího lidu jako požehnaná a blahoslavená žena, která díky zvláštní boží milosti mohla ve svém životě naplno žít vírou, nadějí a poslušností. Tato obrazná mariánská pojmenování jsou dále stupňována a variována i ve zbývajících třech větách, v „*Písni*“, „*Pouti do Království světla*“ a „*Království světla*“. Tyto tři věty jsou těsně propojeny s větou první aluzemi na Starý i Nový zákon a apostrofami vztahujícími se zejména k P. Marii. Část nazvaná „*Píseň*“ nejčastěji pracuje s oslovením „*Panno*“ a dále s metonymicky se obměňujícími jmény neživých předmětů („*Zrcadlo, Stolice, Vázo, Růže, Věž, Dome, Archo, Bráno, Hvězdo, Útočiště*“ aj.), což činí tuto část z tohoto hlediska nejrozmanitější. Prosby zde pronášené se postupně konkretizují a obracejí se o pomoc k P. Marii v souvislosti s lidským utrpením a touhou po životě.

---

¹⁹⁰ *Tamtéž*, s. 27–39.

¹⁹¹ *Tamtéž*, s. 25–39.

Ve třetí a čtvrté větě je Maria shodně vzývána jako „Královna“ (*andělů, patriarchů, proroků, apoštolů, mučedníků, vyznavačů, panen a všech svatých; bez poskvrny prvotního hříchu počatá, nanebevzatá, posvátného růžence, míru, vesmíru*). Lyrický subjekt na sebe bere v těchto částech roli poutníka, kterému Maria napovídá směr, kudy jít za světlem: „A nežli poutníky se stanou vězni? / Ach, vše je blízké, jsi-li s námi ty!“¹⁹² Maria zde vystupuje jako průvodkyně poutníků směřujících do Božího království, jehož je ve čtvrté větě dosaženo. Toto Království světla představuje vnitřní svobodu, která člověka zbavuje pout i uprostřed vězeňských zdí. Maria jako „nejtišší ruka“, která vede člověka chaosem k „*bodu-kříži*“, k němuž musí každý z nás jednou dojít.

V poslední části s názvem „*Dozpěv o domově*“, jež rámcově uzavírá celé dílo a odkazuje k úvodnímu „*Předzpěvu o domově*“ se opouští litanické vzývání směřované k P. Marii a tak jako na začátku je s prosbou osloven Ježíš Kristus - „Beránek Boží“. O Matce Kristově se mluví ve 3. osobě a v souvislosti s ní jsou připomínány klíčové okamžiky od ukřižování až po snímání: „*Beránku Boží, jenž snímáš hříchy světa, / viděls ji z kříže: mramorově tichá, / smrtelná žena, matka vzkříšení. [...] Beránku Boží, jenž snímáš hříchy světa, / viděls ji z kříže: s učedníkem stála. [...] Beránku Boží, jenž snímáš hříchy světa, / ležels jí v klíně: mrtvé tělo z těla, [...]*“¹⁹³ Znovu se zde setkáváme s motivem domova a marné touhy těch, kteří musí přebývat v „*bezdomoví a bezživotí*“.

Osobitě využití variačních možností apostrofických oslovení, významové přesahy a nový obsah, do něhož jsou vtěleny básníkovy vězeňské prožitky, vytvářejí na půdorysu tradičního náboženského žánru překvapivě autentické sdělení. Po formální stránce lze ocenit autorovo umění monumentalizace litanického žánru, který v Renčově pojetí nepostrádá napětí až do posledního verše. Celek tohoto díla nepostrádá rytmický spád, který je dosažen kombinací komplikovaného slovosledu s pravidelným rýmem s četnými přesahy. Jednotlivé věty s předzpěvem i dozpěvem, respektive jednotlivé básně, do sebe zapadají a vytvářejí celkový božský obraz odkrývající nám podstatu víry a věrouky. Ačkoli se básník opírá o tradiční pojetí P. Marie jako Matky Boží, Královny, Průvodkyně, první Evy atd., nenechává se svazovat a rozbíhá se ve své poetice a meditaci až tam, kam je mu žánrově dovoleno.

V souvislosti se Zahradníčkovou poezií, které se budeme záhy věnovat, zmiňme recenzi Miroslava Kovářka, v níž autor staví *Loretánské světlo* vedle Zahradníčkovy básnické knihy *Dům strach* a obě je chápe jako hluboké lidské i básnické svědectví o prožitém utrpení. Mimo jiné zde vyslovuje názor, že svědectví o věznění nemá platnost jen

¹⁹² RENČ, V. *Loretánské světlo*. Op. cit., s. 86.

¹⁹³ RENČ, V. *Loretánské světlo*, s.109–111.

pro žalářované, ale že: „Václav Renč [...] toto zorné pole rozširuje hneď od počátku filozofickou motiváci: vězňové jsme my všichni – vy tam i my zde – takže prosby litanie nutně překračují hranice žalářních zdí.“¹⁹⁴

3.4.1.4 Bez ozvěny

Bez ozvěny je název pro poslední oddíl vkomponovaný do sbírky *Skřivání vež*, který zahrnuje kratší Renčovy básně z vězení vznikající mezi lety 1951 a 1962. Autor pro knižní vydání veršů všechny básně zrevidoval a hlavně zkrátil. Těsně před vydáním celé sbírky v roce 1970 musel provést ještě několik dodatečných změn, které si vyžádala jednak zhoršující se politická situace a jednak předpoklad redakce nakladatelství, že by některá slova příliš provokovala, což by vedlo ke znemožnění vydání celé sbírky.¹⁹⁵ Několik básní z vězení, (*Toužení*, *Bloudění*, *Rákosový proutek* a *Zakolísání*), které se dochovaly a vznikly pravděpodobně ve Valdicích roku 1961, zůstalo v pozůstalosti a byly zařazeny až později do oddílu *Barevným prachem země* ve *Vybraných spisech Václava Renče II*. Pro vydání ve *Vyšehradu* nebylo do básní kromě malých úprav a krácení nijak zvlášť zasahováno.

Vězeňská poezie obsažená v této sbírce obsahuje kromě motivů vězení i motivy milostné. Nově zde zaznívá motiv lásky, která je sice odloučena, ale zůstává věrná. Milostný motiv je úzce spojen se samotou a opuštěností, jež je symbolizována tmou vězení, kterou může prostoupit pouze Boží světlo. Nesvoboda, bolest a hořkost prožívané zkušenosti na pomezí života a smrti jsou symbolicky a místně spojené s popisy cely jako hrobu, z něhož se ozývá touha po domově i naděje posílená vírou v Boha.

Tato drobná lyrika je v protikladu ke třem monumentálním mariánským dílům charakteristická na pozadí písňové formy zjednodušením výrazu i větší autenticitou vyjádření, která v pravidelných verších s užitím střídavého rýmu postrádá mnohomluvnost a složitost syntaktické výstavby. Lyrický subjekt, jenž zde vystupuje, je bližší autorovi a je možné ho s ním ztotožnit.

Jak již bylo řečeno, nově se ke slovu dostává lyrika, která je zaměřena rodinně, milostně, případně manželsky. Renčova lyrika ženu, představuje jako spojení ctností a nejlepších vlastností, které je třeba oslavovat a vážit si jich. Podle slov M. Trávníčka vychází Renčova milostná poezie z: „z rytířského poměru k ženě, která vrcholí v překonání

¹⁹⁴ KOVÁŘÍK, M. *Služba světla*. Tvar, 1993, roč. 4, č. 14, 8. 4., s. 10.

¹⁹⁵ RENČ, Václav. *Vrstvení achátu. Vybrané spisy Václava Renče I*. Svitavy: Trinitas, 2000, s. 529.

*smyslové lásky a vytváří nový vztah, novou hodnotu, kterou vítá v prostoru svátosti, přesahující až na věčnost. Zahrnuje zcela přirozeně i lásku k rodině a dětem.*¹⁹⁶ Již první milostná báseň adresovaná manželce s názvem „*List nenapsaný*“ je jednak vyznáním milované ženě, kterému v „*hrobce, v níž jsem zazděný*“ je přítomen pouze Bůh a jednak poděkováním Bohu za tento „*dar*“. V závěru je vyslovena pevná víra ve shledání, jež bude počátkem nového soužití: „*Čas nedotepal! Zase přijdu k tobě, / dlaň ochladlou ti znovu zahřeji. / A životem tvým jako sadem novým / se rozhlédnu: zde zasadíme strom!*“¹⁹⁷ Také další báseň „*Fotografie v dopise*“ vznikla jako odraz vzpomínek ubíhajících k ženě, která věrně čeká na shledání. Prostá slova „*Čekám tě, milý, jak jen dlouho třeba!*“ rozrušují a dojímají muže do hloubi duše. Z veršů vyzařuje něžnost a láska, s níž se muž dotýká fotografie a laská rysy milované tváře: „*Hledím v ty rysy. Mé rty nazpaměť / chutnají věrně, zvolna, po krůpějích / plastiku hebkou, sladký úhrn jejich / v ožvlých drobných tisícerych dějích, / pro něž mi nelze v srdci osamět.*“¹⁹⁸ Bilančně vyznívá další báseň věnovaná manželce k výročí sňatku s vročením 1. 3. 1956 nazvaná „*Malá svatební*“. Tematizuje manželský vztah po dvaceti letech soužití a ztracený čas způsobený odtržením obou milenců. Tato báseň představuje podobu trvalé vzpomínky na společný šťastný deštivý březnový den, jenž byl plný slibů a nevědomého očekávání: „*Ten mladý den! Co slibů v sobě nes! / Pršelo tenkrát na rašící stromy. / Pršelo štěstí, pršel bílý bez. / Odpusť mu, drahá, byl tak nevědomý / ten den. Co z něho zůstalo ti dnes?*“¹⁹⁹ Další melancholicky laděnou vzpomínkou na ženu je báseň „*Svátek na konci zimy*“. Je připomenutím ženiných jmenin, které muž prožívá daleko od domova a které podle kalendáře připadá stále ještě do šedivé zimy bez zeleně a květů. Do jména manželky, jež zastíní všechna ostatní jména v kalendáři, je soustředěna veškerá něha a láska, s níž manžel na milovanou bytost vzpomíná: „*Do okna foukám tesknou cigaretu, / šeptaje jméno sladké na poslech, / to jediné, – to tvé, jež pro mne září / list za listem po celém kalendáři.*“²⁰⁰ Jinak milostně je laděna báseň „*Jarní vítr*“, která svým energickým tónem evokuje vanutí větru, jenž se má stát poslem a vzdušným spojením mezi mužem a ženou. Jarní vítr, ten „*nevězněný*“ má podobu vyznání a touhy po milované osobě, s níž je možno prožívat život naplno. Beznaděj, jež je kontrapunktem elánu a odhodlání žít, svádí svůj boj

¹⁹⁶ Cit. dle TRÁVNÍČEK, M. *Dílo a odkaz Václava Renče. In Chtěl jsem ti vyprávět růži*. Zlín: Okresní knihovna, 1995, s. 19.

¹⁹⁷ RENČ, V. *Skřivaní věž: výbor z lyriky 1941–1962*. Praha: Melantrich, 1970, s. 59.

¹⁹⁸ *Tamtéž*, s. 62.

¹⁹⁹ *Tamtéž*, s. 66.

²⁰⁰ RENČ, V. *Skřivaní věž: výbor z lyriky 1941–1962*. Praha: Melantrich, 1970, s. 73.

v nitru lyrického subjektu a nakonec prohrává: „*Že z noci čiší chlad? / Tím spíš, tím spíše! / Já spěchám milovat, / dopsat, co jiný nenapíše / a z celé duše, ze všech sil / pít, pít svůj díl.*“²⁰¹

Báseň s názvem „*Matka*“ vznikla v srpnu v roce 1954 a vyjadřuje hloubku vztahu k nejbližší osobě. Osoba, která dává život a jistotu, ztělesňující po celý život pracovitost, starostlivost, ochranu, je něžně vykreslena pomocí tří základních motivů představovaných jejíma rukama, očima a srdcem: „[...] *gesta měkká / tvých rukou zemdlených, tajících jako svíce / pro mne*“²⁰², „*i v spánku vztažené za synem do daleka*“²⁰³, oči: „*loužené slzami, blednoucí ze dne ke dni / pro mne*“²⁰⁴, srdce: „[...] *lampa věrná*“, „*Tvé srdce – svatá rána / pro mne*“.²⁰⁵ Skrze tyto tři tělesné části dostává obraz matky skutečné obrysy a stává se pravdivým svědectvím o vztahu k ní. Matčino srdce je zde nejen symbolem lásky a místem vstřebávajícím ve své hloubce všechny bolesti dítěte, ale zejména znamením oběti a utrpení podobně jako v případě Panny Marie. Touto cestou získává archetyp matky polohu ubíhající k v Renčově případě tak obvyklé v mariánské tematice.

Uzavřený prostor, jehož znakem je prostorová ohraničenost a nepropustnost zamezující dosažitelnosti vnějšího světa, se stává tématem zejména básní „*Tak sám a vzdálen*“ a „*Pohled z okna*“. Původní název prvně zmíněné zněl „*Samovazba*“ (byl autocenzurně změněn) a zachována na cigaretových papírcích vznikla v září 1953 v Leopoldově. První strofa této básně vystihuje snad všechny atributy pojící se k pobytu ve vězení: „*dole, sevřen, sám, vzdálen, temnota, hlad, zima, úzkost, neklid*“. Spolu s přírodními motivy stromu a jeho částí je zde vytvořena paralela mezi člověkem-vězněm a stromem „*bez plodu*“. Vězeň přežívá jen díky opakované naději, která pramení ze vzpomínek a příslibu lepší budoucnosti. Marnost a utrpení je přijímána díky pocitu sounáležitosti s Bohem, kterému patří dík za úděl nesený jako kříž na ramenou a přijímaný s pokorou. „*Dík, Bože můj, dík za tvou svobodu, / jež v srdci jásá, i když ústy sténá! / Dík za ramena křížem obtížená! / Všechno je dar.*“²⁰⁶

V básni „*Pohled z okna*“ z 27. 11. 1954 (původně nazvané „*Vězeň u okna*“), jak již název napovídá, se zvýznamňuje role okna jako místa přechodu mezi světem tady a tam. Verše zachycují retrospektivní návrat do doby chlapectví, vzpomínky na chvíle strávené nad atlasem ve světě fantazie a snění o dalekých zemích a dobrodružstvích, jež čekají. Vzpomínky se stávají únikem z tíživé reality a v závěrečných verších se slévají do obrazu domova se

---

²⁰¹ *Tamtéž*, s. 81.

²⁰² *Tamtéž*, s. 57.

²⁰³ *Tamtéž*, s. 57.

²⁰⁴ *Tamtéž*, s. 57.

²⁰⁵ *Tamtéž*, s. 58.

²⁰⁶ *Tamtéž*, s. 61.

známými tvářemi blízkých: „Výbušná síla všech snů, po léta žehnoucí v duši / (jak staletí mlčících kultur v několik čar / vdechnutá na papír brkovým perem a tuší) / slila se v tvar: / dům s okny dokořán, maličký zlátnoucí sad / a několik tváří, jediných, jediných mezi všemi. / Bože můj, Bože můj! Touhou se zalykat / po jitřní zemi! / Zpěvem se zalykat, / němý...“²⁰⁷

Motiv okna spolu s motivem zahlédnuté oblohy spojuje tuto báseň s básní „*Pruh trávy a oblaka*“, v níž se postupně noříme do myšlenek překračujících hranice vězení. Podstatným se stává vše, co prostředkuje kontakt se světem venku a osvobozuje duši i mysl člověka. Pohled na plynoucí oblaka podobající se „*plachetnicím bez přístavu* či *poslům nikým nevyslaným*“ unášejí v představách lyrický subjekt ven z vězení. K obrazu svobody se přidružují obrazy a vjemy, skrze něž opět poznává svět a přírodu: „*Po letech cítím vonět zemi. / Vzdává se vlaze pod dlaněmi. / Já ale hledím k vám, jen k vám, / vy bílé vločky sunoucí se / po překlopené modré míse. / Brodím se, tančím závějemi – / a nejsem sám. Už nejsem sám!*“²⁰⁸ Oblaka se na okamžik stávají společníky na cestě představ do dálky, ale jen do momentu, kdy jsou představy opět strženy dolů. Únik a osvobození dosahují svého konce v závěrečných verších, jež představují nutný návrat do tíživé reality, a dočasně radostný pocit střídají smutek, stesk a marnost toužení.

Báseň „*Září*“ podobně jako „*Říjnová neděle*“ čerpají ze zvláštního uplývání času, tak jak je subjektivně pocíťován až k okamžiku propuštění. Plynutí času je spojeno s otázkami po očekávané změně, která nepřichází. Neměnnost osobní situace je v kontrastu s proměnlivostí přírody. Příznačná je spojitost obou básní v tom, že obě zachycují podzimní čas a melancholické vzpomínky na jeho různé podoby: (*Září*) „*Zas tichnou dny. Už v polích křepelky netlukou. / Jen slunce odvážené na miskách rovnodenní / v praskotu hroznů slaví své nazemsestoupení. / O kterém vinobraní je vezmu do rukou?*“²⁰⁹ Méně explicitně jsou znaky podzimu vyjádřeny v básni *Říjnová neděle*: „*Jen chvílemi, jak slunce mezi mraky / za této kypré, vlahé neděle, / zahlédám skvrny dálkou zjemnělé, / kterými tančí štětec křivolaký / po plátně října; šťastně touží vlít / barevný vzruch v monumentální klid.*“²¹⁰

Z tematiky času, jež dostává podobu nekonečného „*tlení*“ a stále trvajících kontinua bez rozlišení let, čerpá též Renčova báseň „*Výroční*“. Až ironicky laděný název je v kontrastu s chápáním času v průběhu celé básně. Tato bilancující báseň je opřena o základní motiv ztracených let života, z nichž se nedá již nic vrátit. Lyrický subjekt se ocitá v čase, který je jakýmsi pomyslným bodem na časové přímce vedoucí na obou koncích k nekonečnu. Čas

---

²⁰⁷ *Tamtéž*, s. 63–64.

²⁰⁸ *Tamtéž*, s. 74.

²⁰⁹ *Tamtéž*, s. 65.

²¹⁰ *Tamtéž*, s. 71.

zároveň ovlivňuje jednak vnější prostor, v němž je člověk pohřben za živa, a jednak prostor vnitřní, v němž jako ve studni mizí jednotlivá léta (motiv studny připomíná část *Loretánského světla*, v níž se hovoří o „vyschlé studně ve žních“). Tato báseň se řadí k těm nejvíce pesimistickým, jelikož v ní umírá naděje: „*Ta léta tlení za námi, – / před námi čas, co ještě zetlí! / Kéž zhasla už, kéž nemámí / naděje blikavými světly!*“.²¹¹

Katolictví a víra v Boha se nejvýrazněji hlásí ke slovu v básních „*Jitřní*“ a „*Paralely*“. Obě mají jednoduchou veršovou formu, liší se ale v osobě, ke které je namířena řeč lyrického subjektu. První báseň můžeme považovat za vnitřní monolog či dialog s blízkým člověkem a nabývá povahy jakéhosi doporučení či rady. Druhá zmíněná báseň má jednoznačně podobu dialogického vyznání, které je určeno Bohu a místy přechází v modlitbu. U obou básní lze spatřovat jejich útěšnou funkci, jež má sloužit jako obrana před smutkem a beznadějí. Naděje je ve verších „*Jitřní*“ spojena s ránem, jitem (častým Renčovým motivem), který jakožto symbol obnovy a zrodu něčeho nového vyznívá jednoznačně nábožensky v souvislosti s Ježíšem či Marií často znázorňovanou jako Jitřenka.

S kategorií času dějinného, který odráží kontext doby a dobové události, souvisí báseň „*Ztracené poledne*“. Vztah k vlasti a k situaci, v níž se nachází, prozrazují úvodní verše: „*Co se stalo, kam jsme zašli, / do jaké země proklaté? / Neznáš tu ani strom. A znáš-li, / je to ten, který nekvete.*“²¹², vyjadřující zklamání a skepsi. Země je viděna jako neplodná a pohaslá s lidmi bez citu a prázdnými slovy: „*Připadáme si v houfu nazí. / Na slzu posměch odpoví. / Slova, co hřát by mohla, mrazí / a prázdno čiší pod slovy.*“²¹³

Básně „*Noc na společné cele*“, „*Verš na stěně*“, „*Úděl*“ a „*Vzdálení*“ lze společně shrnout do okruhu básní výrazně reflektujících vězeňskou realitu a specifické postavení lyrického subjektu vzhledem ke kategoriím kolektivnosti a samoty. Skupinové „*my*“ se objevuje v básních „*Noc na společné cele*“, „*Vzdálení*“ a okrajově v básni „*Úděl*“. Jednotlivec zde existuje jako jeden z mnoha, ale i v davu zůstává opuštěný: „*Spí, vpravo, vlevo. Psaní pod hlavou, / vzkaz od břehů, kam ve snu doplavou. / Jsem jeden z nich, a sám jak zrnko soli, jak atom-vesmír v rudném valounu, / sám jako stéblo v dýchajícím poli, / sám jako nit ve velkém čalounu. / Za dne ho tkáme, noc ho trhá v niti. / Spí, všichni spí. Jsem jak ryba v síti.*“²¹⁴ Člověk, lapený do vězení jako ryba do sítě, v níž se ocitá s ostatními, které si nevybral. Uvědomuje si svou přináležitost k celku, společenství vězňů, ale zároveň se nemůže zbavit pocitu samoty, vykořeněnosti a opuštěnosti, která pramení z odloučení od rodiny a blízkých.

---

²¹¹ *Tamtéž*, s. 78.

²¹² *Tamtéž*, s. 68.

²¹³ *Tamtéž*, s. 68.

²¹⁴ *Tamtéž*, s. 76.

Lyrický subjekt spočívá v noci ve svém bdění pouze s „bratrem z protějšího rohu“, jenž čte dopis stokrát pročtený a hledá jistotu lásky, která na něj venku čeká. Tichým svědkem celé scenerie se stává pouze měsíc, který jako lampa v závěru zhasíná a cela se noří do tmy. Podobné pocity opuštěnosti vyvstávají na základě protikladu prostředí vězeňské cely a svobodného světa za hradbami v básni „Vzdálení“: „Kus země, zdá se, utrhł se s námi / [...] / Kdy však a kde se s břehy živých setká / ta bludná loď, ta rakev železná?“²¹⁵ Vězeňská cela je zde vnímána jako „kus země“, který se s mrtvými utrhł a padá či se potápí směrem dolů. Dráha, na níž se pohybuje je však předurčena a bezpečně naplánována Bohem a pouze on zná odpověď na otázku, kdy se zase mrtví setkají s živými na druhém břehu. Tato jistota a vidina setkání, ale přináší obavy, zda a jak bude překonána propast času, která se mezi živými a mrtvými za ta léta odloučení vytvořila.

Básně „Verš na stěně“ a „Úděl“ spojuje motiv básnictví a psaní poezie. Báseň „Úděl“ nesla původně název „Básník“ a byla složena 30. 9. 1954 v Leopoldově. Jak je z názvu patrné, jde o zamyšlení nad posláním básníka a možností tvořit, která je mu odepřena: „odlévat klíč, jenž jednou otevře / i zem i čas i srdce člověkovo. / Zaplaven bouří slov, hledám své slovo.“²¹⁶ V „odvážné a převzácné hře“ hledá básník své slovo, přesný výraz pro vystihnoutí podstaty lidské existence, přičemž během tohoto hledání znova a znova prožívá to, co jednou zažil. „Verš na stěně“, který může být ve skutečnosti psán „jen okem na zeď cely“²¹⁷, lze považovat za ta slova hledaná a nalézaná uprostřed vězeňské cely, která jsou příslibem odčinění a poselstvím budoucím.

Na závěr ocitujme slova Bedřicha Fučíka, kterými v dopise z 27. 12. 1970 hodnotí Renčovu vězeňskou lyriku, a která podle našeho názoru vhodně završují tuto kapitolu: „Je milostí, vzniklo-li několik těch Tvých vskutku velkých básní [...] z kriminálu, které samy o sobě váží za celé dílo. Tam jsi, smím-li být osobní, našel sama sebe, jak si Tě vkládám do rámu obrazu svého; jsi pravdivý, jako jsi nikdy nebyl, věřím každému slovu, mám s čím porovnávat, neboť jsi promluvil za nás za všechny. Pohybovalo-li se Tvé slovo kdysi nějak samo pro sebe, v artistní výlevě, radujíc se, jak lehce vykružuje piruety, neztrácí dnes nic na své vznášivosti, ale je na něm patrné, jakého vzepětí bylo třeba, aby uneslo tu tíhu, která na něm lpí, neztratilo rovnováhu výšek a proměnilo někdejší ‚barevný vzruch v monumentální

---

²¹⁵ Tamtéž, s. 85.

²¹⁶ Tamtéž, s. 82.

²¹⁷ Tamtéž, s. 77.

klid'. Jako bys náhle pocítil, že Tvůj strom nemá jen korunu v slunci a větru, ale i kořeny hluboko v tajemné půdě země a života ,od nepaměti do nepaměti'.“²¹⁸

3.4.2. Jan Zahradníček – *Dům Strach* a *Čtyři léta* (básně z vězení 1951–1960)

Jak R. Zejda uvádí, již dva týdny po Zahradníčkově smrti požádala jeho žena Marie náčelníka leopoldovské věznice o vydání sešitu, do něhož měl Zahradníček povoleno si své básně zapisovat a který mu nebyl při přemístění do jiného zařízení vydán. Bohužel bezvysledně, protože podle náčelníkovy odpovědi byl tento sešit pravděpodobně hromadně skartován. Je tomu nedávno, co se díky valdickému historikovi Romanu Johnovi, objevila zpráva, že se tento Zahradníčkův sešit nachází v archivu Sboru vězeňské a justiční stráže v Leopoldově. Podle vyjádření vedoucí archivu Andrey Kristové, byl sešit díky aktivitě neznámého dozorce před skartací zachráněn a uložen do zmíněného archivního fondu, kde zůstal po dlouhý čas neobjeven. Sešit, do něhož mohl Zahradníček díky kapitánu Stejskalovi na Mírově psát, nebyl taktéž nejprve k dohledání. Ale později v roce 2002, našel syn Ladislava Eliáše ve složce svého již zesnulého otce a Zahradníčkova spoluvězně, jenž mu pomáhal ukrývat verše, obálku s 19 básníkovými rukopisy a 2 strojopisy, přepsané z motáků. Díky ministru P. Dostálovi se pak podařilo získat i originály básní. V souvislosti se snahou o vydání Zahradníčkových básní vzniklých během pobytu ve vězení, byla kontaktována řada jeho spoluvězňů. Díky nespolehlivosti lidské paměti i časovému odstupu se objevilo mnoho modifikací, u nichž bylo patrné, že základ může být opravdu Zahradníčkův. Na druhou stranu u řady básní bylo jisté, že Zahradníček autorem nebyl.

Soubor Zahradníčkovy vězeňské poezie tvoří dva celky. Chronologicky první tvoří básně z let 1951–1956, které vznikly většinou na Pankráci, a jsou shrnuty ve sbírce *Dům Strach*. Druhý, který zahrnuje verše z let 1956–1960, jež vznikaly na Mírově a v Leopoldově a zčásti po amnestii ještě doma (soubor doplnilo ještě 11 básní), představuje zároveň poslední Zahradníčkův tvůrčí počin *Čtyři léta*. V průběhu šedesátých let se Bedřich Fučík (editor obou zmíněných sbírek, kterým navrhl též názvy) snažil o vydání Zahradníčkova vězeňského díla, ovšem bez úspěchu. V dubnu 1965 schválila redakční rada nakladatelství Československý spisovatel výbor ze Zahradníčkova díla, který měl připravit František Hrubín s tím, že bude respektována cenzura, která samozřejmě nepovolovala básně vězeňské a katolicky laděné. Sbírkou *Čtyři léta*, sestavená z rukopisů Zahradníčkovy pozůstalosti, stačila vyjít ještě v roce

---

²¹⁸ Citováno z NOVÁKOVÁ, L. „Zatímco luna hořce mlčí“ *Nad poslední básnickou sbírkou Václava Renče*. In *Literatura určená k likvidaci III*. Sborník příspěvků z konference pořádané v Brně 7. – 8. listopadu 2006. Brno: Obec spisovatelů, 2006, s. 28.

1969. Fučík spolu s Milošem Dvořákem chystal v Československém spisovateli vydat i *Dům Strach*, který měl doplnit řadu děl autorů v české literatuře do té doby přehlížených, jako byl Jakub Deml a Jan Čep. Před nástupem normalizace však stihl vyjít pouze první svazek Čepova souborného díla (*Zeměžluč, Letnice a Děravý plášť*), takže Zahradníčkova sbírka musela na své vydání počkat až do roku 1981, kdy vyšla péčí manželů Škvoreckých v Torontu a později v samizdatovém vydání díky Bedřichu Fučíkovi. Editoři posledního souborného vydání Zahradníčkova díla Jitka Bednářová a Mojmír Trávníček upozorňují na to, že Zahradníčkova tvorba z tohoto období zůstává kompozičně i obsahově otevřená, jelikož básník si své sbírky neseřadil sám a nepředstavují vydání poslední ruky.²¹⁹

Ačkoli jsou obě sbírky značně rozdílné, protože je mezi nimi tragický předěl představovaný krátkým přerušením trestu v situaci, kdy Zahradníčkovi zemřely dvě dcery na otravu houbami, pokusíme se o jejich společnou interpretaci.

Sbírka *Čtyři léta* vrcholící nedokončenou rozsáhlou stejnojmennou skladbou je „*intimním vězeňským deníkem i jeho pokračováním na svobodě*“²²⁰, jehož velká část odráží drama vězně, otce a manžela v asi nejtěžší životní zkoušce, kterou skládá pouze skrze vědomé následování Krista. Oproti sbírce *Dům Strach* v ní ubývá lyrických záznamů vězeňského života i kontemplativních náboženských básní. Ty nahrazují básně rozjímající nad krásou přírody jako dokonalého Božího díla, ať už je představováno drobnou rostlinkou (např. b. *Malá botanika*) či ohromující monumentalitou přírodní scenérie (např. *Obloha, Divadlo v mračnech*). Lyrický subjekt spojený s vězeňskou tematikou ustupuje do pozadí a navrch získávají verše personifikující barevný svět plný květin a ptáků, v němž myšlenky na smrt nemají místo.

Také po formální stránce se jeví obě sbírky značně odlišně. V *Domu Strach* se setkáme jak s verši volnými tak jambickými nebo daktylotrochejskými, které jsou uspořádány do čtyřveršových (např. *Hodiny, Píseň o domově, Jaro pod Čichnou*), pětiveršových či šestiveršových (*Vánoční, Černý bez, Sonáta nočního deště*) strof s občasnými asonancemi. Verše jsou z hlediska syntaktické výstavby i použití interpunkce pravidelnější a vyskytují se zde i klasické básnické formy například sonety (např. *Vezmi a jez*). Méně zastoupený volný verš „*je zpravidla vyhrazen básním reflexivním a vzpomínkovým, nadosobním vizím meditativního rázu (viz např. epickou Oběť Abrahámu)*. *Strofičné členění se u takových*

---

²¹⁹ Zahradníček, J.: *Knihy básní*. Ed. Bednářová, J. – Trávníček, M. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 947.

²²⁰ FUČÍK, B. Ediční poznámka. In ZAHRADNÍČEK, J. *Čtyři léta*. Praha: Československý spisovatel, 1969, s. 107.

básní stírá nebo je docela potřeno“.²²¹ Rozdílnost obou sbírek vyplývá též z podoby a frekvence témat a motivů souvisejících například s vězněním a vírou básníka, jež převažují ve sbírce *Dům Strach*.

Pro Jana Zahradníčka představovaly víra v Boha a pocit rodinného zázemí dvě hlavní konstanty v jeho životě, jejichž význam se pobytem ve vězení ještě zvýraznil. Z nich čerpal ve vězení sílu i smysl života, k nim se ve svých verších nejvíce obracel. Víra se stala v situaci existenciálního ohrožení vystupňovaného rodinnou tragédií jistotou i vysvětlením. Představovala spojení mezi minulostí a přítomností, které nemůže být člověku bez jeho vůle odňato. Skrze víru přijímal i svůj osud a díky ní našel sílu odpuštění a přijmout s pokorou všechny spáchané křivdy i utrpení. Zahradníček vyslovuje svoje krédo v jedné z prvních básní složených ve vězení brzy po zatčení v roce 1951: „*Nikdy také bez slávy Zmrtvýchvstání, bez té veliké / slávy Zmrtvýchvstání / bych si nevěděl rady s tím žalem žalárním / nebo proč dítě bolest má...*“²²²

Biblická obraznost, již je Zahradníčkova poezie hojně prostoupena, nemá komplikovanou podobu, nabývá konkrétních tvarů a spíše se posouvá k rovině meditace o základních postulátech vycházejících z věrouky. Víra je chápána jako obsáhlý vztah důvěry mezi člověkem a Bohem, jako vědomý akt vůle, jehož nejlepším příkladem je postava Abrahamova v básni „*Oběť Abrahamova*“ ve druhé sbírce *Čtyři léta*. Zahradníčkův svět, který se ve vězení a vězeňské cele smrštil na minimum, je v jeho básních pojímán jako protipól ke světu metafyzickému. Polarita obou světů se díky víře může prostupovat. Tato možnost je však současným světem opomíjena a záměrně jsou stavěny nepřekonatelné hradby z lidské zaslepenosti. Nedním z příkladů této polaroty může být pojetí „*nebeského Jeruzaléma*“ jako symbolu dokonalosti a chladných ulic města, jimž „*Cosi schází, abychom se tu cítili doma.*“ v básni „*Chodci*“. Zmíněný smrštěný prostor se kolektivně rozšiřuje až k hranicím rozkládajícím se „*od Jáchymova až k pralesům sibiřským*“²²³ a stává se územím toho, co ničí člověka, a: „*Nezpívají tam píseň Hospodinovu. Karabáč slyšíš, / tak otroci pospíchají, tak otroci mlčí.*“²²⁴

Vězeňská cela jako *jeskyně, hrob dokořán* či *prázdný kříž* to jsou nečetné příklady metaforických zobrazení, která přibližují příběh Krista příběhu každého z vězňů. Každý vězeň je podoben Ježíši Kristu, nad nímž lidé nespravedlivě vyřkli soud (b. *Žalm*). Identifikace s Kristem se objevuje již v první básni nazvané *Co zpíval kos zatčenému*, kterou Zahradníček

---

²²¹ZAHRADNÍČEK, J.: *Knihy básní*. Ed. Bednářová, J. – Trávníček, M. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 966.

²²²ZAHRADNÍČEK, J. *Řeknou, že život...* In *Dům strach*. Praha: Vyšehrad, 2015, s. 10.

²²³*Tamtéž*, s. 65.

²²⁴*Bratislavská, tamtéž*, s. 30.

složil po zatčení ve vyšetřovací vazbě: „Sbohem, má ženo, a sbohem, vy doma. / Je radost, je radost, je radost / I tady dole, kde žal světa dno má. / I mezi tím smutným nábytkem věžeňským / Ze dřeva getsemanského“.²²⁵ V Getsemanské zahradě byl podle Bible zrazen a zatčen Kristus, což bylo prvním krokem na jeho cestě k utrpení, podobně se cítí i lyrický subjekt promlouvající v básni tušíc, že začíná jeho osobní utrpení. Kristus, Bůh, světci či jiné postavy z Bible a české historie podávají vězněným pomocnou ruku, nebo jsou zasazováni do konkrétních situací, v nichž splývají v jedno (např. paralela mezi spoluvězni a Jobi v b. *Víno trestanců*). Svatí, andělé a sám Bůh mají moc prostupovat zdmi věznice a unášet duši i srdce člověka k nebeským a vesmírným výškám, do tajemných dálek až k pólům.

Opačnou službu vykonávají pro vězněné jejich vězňitelé a dozorcí, „rušiči Boha“, kteří stále uspěchaní „*chuť mají růžencem ve tvář bít*“²²⁶, „*Ta zvržena z ulice Bartolomějské a z ulice příčné, / sám pařát, chřtán, v tváři divokost asyrská se na tebe sápe*“ (báseň *Slunce v cele*). V básni (*Velikonoční*) vystupují jako: „*Ti zaměstnanci císařovi. Ti pomocníci Pilátovi. / tak nezbytní.*“, kteří „*I v tento den sedmý do práce z práce tady jdou*“.²²⁷ Jejich „*krákoravé hlasy*“ a „*ruce jako zobany havranů*“ jsou stálou připomínkou bídy života a syrové reality, ze které je možno uniknout jen do vzpomínek na blízké, letní prosluněné krajiny či domova.

Dominantním motivem v básních Jana Zahradníčka je motiv zvonu. Zvon je symbolem spojení nebe se zemí, zvěstování a jeho hlas je chápán jako „hlas Boží“. Vyzvánění zvonů v kostelích připomíná Ježíšovu životní cestu a cestu utrpení a zároveň rozčleňuje den: večerní zvonění znamená, že se Ježíš stal člověkem, polední oznamuje jeho smrt a konečně ranní jeho vzkříšení. Jeho zvuk prostupující snad většinu básní alespoň jako ozvěna je nositelem naděje a oznámením Kristova příchodu. „*Zvon*“ je název i jedné z básní, v níž vězeň v Bartolomějské slyší: „*V tom velkém zatmění lásky jak spravedlivo / očima ke zdi slyším zvon Zikmund Kajícník / z Hradčan / rozkolébán těžkými křídly bije v to staré zdivo / a kovově prozpěvuje žalm žalu, jak začal.*“²²⁸ Tento nejslavnější český zvon, spolu s Vltavou symbol české státnosti, je slyšet v době ohrožení české země. Tato doba podle vyznění básně nastala: „*Tak mezi bylo a bude sevřeno úzkostí bije / srdce mé země. Zvon. Slyší ten slavný nářek, / kdo venku jdou?*“²²⁹ Báseň je jednou z těch, které reflektují ohrožení národa vlastními lidmi a dále rozkol, k němuž došlo ve společnosti. Dokladem je narážka na zastrašované

²²⁵ ZAHRADNÍČEK, J. *Dům strach*. Praha: Vyšehrad, 2015, s. 8.

²²⁶ *Velikonoční, tamtéž*, s. 39.

²²⁷ *Tamtéž*, s. 18 a 39.

²²⁸ *Tamtéž*, s. 55.

²²⁹ *Tamtéž*, s. 55.

spisovatele, kteří ze strachu odmítají o skutečnosti mluvit a psát. Básník, ačkoli je v „Bartolomějské“ není opuštěnější než ti mlčenliví básníci venku. Dalšími místy, kde se vyskytuje tento motiv, jsou: „*co venku tou nedělí dubnovou plnou zvonů / prochází vzkříšený Kristus*“ (Velikonoční), „*Venku tam oliva v květu hladí vás vůní svou. / Bije deset*“ (Smrtihlav), „*Oblaka táhnou, z kostelů vyzvánějí a lidé na mši jdou*“ (Báseň o slunci a o svatém Václavu), „*Kdesi dole je země. Křik dětí. Počasí. Zvonů hlas*“ (Uctívání kříže), „*Aleluja. Dík zvonů, dík ratolestí. / Církev, jež z katakomb vystupuje a zpívá / omládlá utrpením*“ (Noc poslední v roce). Motiv zvonu je úzce svázán s akustickým vnímáním jeho zvuku. Rozmanité zvuky v různých souvislostech více či méně prostupují oběma Zahradníčkovými sbírkami. Z toho důvodu se na tomto místě zastavme u významu smyslového vnímání v Zahradníčkově lyrice.

Zahradníčkova poezie, zejména ta obsažená ve sbírce *Dům Strach*, je zaměřena výrazně smyslově. V souvislosti s rozjitřeným cítěním, které vyvolával pobyt ve vězení, se projevuje význam smyslového vnímání – zejména čichu a sluchu. Čichové vjemy mohou být jak odpudivé, tak příjemné. Vězeň si například připomíná známé vůně, které jsou nyní nepřístupné, (např. vůně přírody, ženy atd.). Sluchové vjemy nabývají na důležitosti hlavně s pobytem na samotce, kdy každé slovo, bzukot much, štěkot psů, zpěv ptáků, hukot vlaků atd. přiblíží svět tam venku. Sluchové vjemy, které ve autorových vězeňských sbírkách zdatelně převažují, ztrácejí v tomto temném místě libozvučnost a jsou zesíleny (například: „*vřískot*“, „*povrkávání*“, zvuk „*karabáče*“, „*bubnování*“, „*řev rouhání*“), nebo naopak náhle umlkají. Zahradníček vytváří celé zvukové obrazy, které vystihují zlověstnost každého zvuku přicházejícího spolu s dozorcí: „*Konečně / jak u duchařů stroj náměsíčně se rozřukal. / Naléhají. Rozkřikují se. Udeří kolikrát.*“ (*Dům Strach*), „*I za vyty psů, / i za odbíjení pankráckých hodin*“ (*Mírožerci*). Venkovní svět proniká k uším vězně též především skrze zvuky. Často zmiňovaným je pískot a hučení vlaku (*Ve dvě hodiny v noci, Mírožerci*), zvuky ulice a města (*Bratislavská ulice*, jejíž první část představuje téměř autentický záznam), zvuky oživované vzpomínky na venkovskou krajinu a samozřejmě zvuk zvonu ve všech podobách. Asi nejživěji dokreslují zvuky atmosféru v básni *Samovazba*. Díky obyčejným zvukům jako je „*vzdálený štěkot psů, much bzukot*“ se vězeň ze stavu blízkému šilenství vrací k vědomí reality, klepáním komunikuje s ostatními vězni a ubezpečuje se, že stále náleží k širšímu společenství a že je stále naživu. Ve *Čtyřech létech* se dějiště zvuků přesouvá do přírody, kde se stávají výrazem neustálého pohybu, temné ladění tónů zůstává („*kvílení*“, „*hukot*“, „*praskání*“, „*lámání*“, „*borcení*“ aj.). Se sluchovými vjemy je spojeno též vnímání hudby, písní, jejichž příklady představují skladby Beethovena, Debussyho, Mozarta či Haydna.

V *Sonátě nočního deště*, jež připomíná spíše hudební skladbu zachycenou slovy, se rozehrávají nejrůznější hudební nástroje (pozouny, bubny, varhany – ty se jinde objevují v souvislosti se ztrátou dcer, zpěv), jejichž zvuková intenzita kolísá a dostává nejrůznější podoby.

Vyjma výrazného „ozvučení“ básní se v této druhé sbírce setkáváme také s širokou škálou barev. Zatímco *Dům Strach* se pohybuje mezi černobílou (sporadicky se setkáváme taky se zelenou, modrou a zlatou, kterou ale vykazuje spolu se sluncem z tohoto prostoru v b. *Slunce v cele*), v této sbírce používá nejrůznější barvy. Především zelená přísluší jakékoli jarní a letní krajině, modrá obloze, která je personifikována a již často zastupuje (b. *Obloha*). Nově se můžeme spatřit žlutou s jejími zlatými odstíny. Všechny tři základní barvy Zahradníček různě kombinuje, přelévá, shlukuje. Zvláštní postavení zaujímá na básníkově paletě černá. Přestože je barvou smrti, a dala by se v Zahradníčkových básních očekávat, nenajdeme ji. Je určena noci, temnotě, vesmíru, nikoli smrti jeho dvou milovaných dcer. Vesmír a vesmírná tělesa zaujímají v obou sbírkách důležitou roli. Nejčastěji jde o hvězdy a planety (Mars, Venuše, Sirius), které stojí na horním konci pilíře, jenž podepírá vesmír a spojuje s ním přírodu dole.

Vedle motivu zvonu je dalším motivem pojícím se s náboženským laděním Zahradníčkovy poezie motiv kříže. Ten představuje další symbol sjednocení protikladů nebes a země. Střed kosmu, symbol Slunce a jeho oběhu či symbol čtyř světových stran. V básni „*Uctívání kříže*“ nabývá kříž monumentální velikosti: „*A kříž roste, kříž roste svůj dlouhý stín prostíraje / přes pevniny. Přes oceány. Přes hlavy národů. / Přes uctívače ohně. Buddhisty, marxisty, šintoisty. / Přes sektáře americké a křesťany katolické. / Všech se dotýkají ty rafie na orloji vesmírném. / Všem ukazují čas království Božího, které přichází / s tím pohybem shrnujícím rozpjatých paží dvou, / s tou hrozivě rychlou zdlouhavostí, / s níž k sobě blíží se...*“²³⁰ Velikost i poloha kříže se v průběhu básně různě mění od „drobného křížku“, který píše matka na čelo dítěte před spánkem, jindy kříž obrací hlavou dolů. Kříž jako symbol Kristovy oběti, spásy, která skrze ni přichází, splývá s postavou samotného Krista s rozpaženými rukama. I v textu je toto splynutí vyjádřeno velkým počátečním písmenem „K“ v závěrečném prosebném zvolání: „*Ó zdvihni nás, Kriste, do svobody slávy své. / Ó zdvihni nás, Kříži, do svobody slávy své.*“²³¹ Podobně jako motiv zvonu dokáže svým zvukem spojit minulé s budoucím, rozpíná se kříž: „*vpravo daleko do minulosti, vlevo daleko*

---

²³⁰ *Tamtéž*, s. 86.

²³¹ *Tamtéž*, s. 89.

do / budoucnosti / a jako dvě křídla zdvihají mne“.²³² V básních *Dům strach* a *Uctívání kříže* se setkáváme v této motivické souvislosti s aluzemi na zázrak s vychýleným křížem v Číhošti, jenž je v básni spojen s komunistickým vězením, v němž byl bezdůvodně umučen číhošťský farář Toufar: „*Ale dokud takové domy, / takové hrozné domy / budou stát v našich ulicích, v našich městech, / vychýlen úpěnlivě tak zůstane / Kříž Číhošťský.*“²³³ S motivem prázdného kříže se třikrát setkáme v básni *Velikonoční*, je zde spojován s „*hrobem dokořán*“, což evokuje vzkříšení Krista, konec utrpení a naději, že i vězeň jednou „*vykročí z hrobu své kobky*“. Vězení bývá v Zahradníčkově poetice často spojováno s křížem, který jako těžké břímě musí vězeň nést, až k vykoupení, jež na něj čeká na konci této křížové cesty.

Skutečnou meditaci a sblížení s Bohem představuje b. *Návštěva*, v níž vězeň, jenž se v prostředí samovazby ocitá na pokraji svých sil, vítá vstupujícího Boha, jenž ho odnáší v představách do doby dětství, „*ještě než se stala ta hrozná věc*“: „*Pane, / jenž vstupuješ dveřmi zavřenými... / Bud' vítá. / Vězni nespoutatelný věci pouhé. Drochytka chleba, / již kladou na jazyk umírajícím a zdvíhají / nad zástupy.*“²³⁴ Báseň je ukončena apostrofou: „*Pojď, Pane. / Jak vězeň k vězni. / Mé srdce je dokořán. // Konečně...*“.²³⁵

Ačkoli vychází Zahradníčkova poezie z hluboké křesťanské víry, o modlitbě jako takové promlouvá pouze jednou v básni *Óda na modlitbu* ve sbírce *Čtyři léta*. Zde je v působivé metafoře modlitba připodobněna k chrámu vystavěnému „*z dechu, tmy a ticha*“, k minci, jíž se „*splácí tady starý lidský dluh*“. Modlitba proniká nekonečným prostorem a zasahuje sám střed dění, rozráží tmu a ticho a spojuje muže, ženy i děti ve společnou sílu, která má větší účinek než křik. V této Zahradníčkově druhé sbírce je možno sledovat určitý posun ve vyslovování se z víry. V předešlé sbírce *Dům Strach* byla víra pojímána obřadně, přepjatě a korektně prostřednictvím hojných náboženských motivů, příměrů a parafrází. Zahradníček se v ní také daleko častěji odvolává na církev a drží se teologické dogmatiky. Ve sbírce *Čtyři léta* nepůsobí již tak exaltovaně a Boží zázraky spatřuje v maličkostech a v přírodní scénérii, které se stávají zdrojem obyčejné každodenní radosti. Celkově se Zahradníčkova poetika stává něžnější a všímá si nejmenších jakožto bytostí, které mají k Bohu nejblíže.

Tím se dostáváme k druhému středobodu Zahradníčkovy poetiky, jenž představuje vztah a láska k ženě a k rodině. Zahradníček prožíval odloučení během svého věznění jako jednu z největších osobních tragédií. Lítost nad odcizením se dětem, nad nemožností podílet

---

²³² *Tamtéž*, s. 87.

²³³ *Tamtéž*, s. 28.

²³⁴ *Tamtéž*, s. 49.

²³⁵ *Tamtéž*, s. 52.

se na jejich výchově a nad navždy ztraceným časem, během něhož nemohl být s rodinou, prostupují snad všechny básně určené jeho blízkým. Hloubka citu a trvalost lásky, která byla v případě manželů Zahradníčkových pozoruhodná, je intenzivně vyjadřována již v první básni sbírky *Čtyři léta* s názvem *Pozdrav*. Tyto verše podobně jako ostatní představují spojení lyriky milostné a rodinné s tématem manželství, což není v české literatuře vůbec obvyklé. Vrátime-li se k milostné lyrice Renčově, jen těžko bychom hledali tak těsné propojení těchto lyrických typů podobné tomu Zahradníčkovu. Další zajímavou polohou, kterou je možno dlouhodobě v celku Zahradníčkovy tvorby spatřovat, je stálé a opakované okouzlení ženou-milenkou a čerstvost citu, který bývá obvyklý zvláště na začátku vztahu. To je patrné například v b. *Návrat*: „Z jejích očí jak z otevřených oken / v zelenou propast popatříš, / oslněn znovu paží, šjíjí, bokem, / skloněním křehkým, které neslo kříž. // Jablko, růže stokrát lahodnější / z jejích rukou se zdvihnou ke rtům tvým. / Přes vršky v modru, na něž teple prší, / brouzdat se budeš jejím královstvím.“²³⁶

Smyslové vjemy a zejména vůně (odkazující ke skladbám *Písně písni*) zpřítomňující básníkovi ženu se opakují v četných jeho básních např. v: „chlebové vůně zralosti, do níž dýchá / pryskyřicemi od lesů, / rusalčím chladem od rybníků a z luk.“ (*Ruce ženy*)²³⁷

V souvislosti se Zahradníčkovou milostnou lyrikou je třeba, podotknout, že je oproštěna od konkrétní erotiky a prožitků fyzické lásky. Tělesnost je v jeho básních tlumena a nabývá spíše rozměru erotiky mystické. Je cudně odstoupen od ženy jako „tajemného světa“, do něhož básník vstupuje s bázní a opatrností. Tento odstup je důsledkem obdivu, s nímž k ženě za všech okolností přistupuje.

Za důležitý pokládáme v kontextu Zahradníčkovy milostné lyriky motiv ženských rukou (objevující se i v básních Zahradníčkova inspirátora O. Březiny). V již zmíněné básni *Ruce ženy* jsou adorovány jako cosi základní, nejprostší, jako zdroj něhy a milosti a zároveň prostředek zajišťující chod domácnosti. Tyto dva póly zároveň představují dvě základní role ženy v životě - milenkou a matku. Ve spojitosti se ztrátou cer je motiv rukou později rozvíjen na motiv rukou, které jsou prázdné, „osiřelé“ typicky v b. *Přehráno na Varhanách* a *Usměj se ještě*: „Co vidím teď? / Osiřelou ruku tvou levou. / Osiřelou ruku tvou pravou.“²³⁸

Ruce respektive ženu v Zahradníčkově poezii téměř všude doprovází motiv dětí. Takže je jen málo básní, které jsou skutečně zaměřeny pouze na ženu – manželku či milenkou, kupříkladu v b. *Adam a Eva*. S tragickým skonem dcer je motiv rukou spojen v b. *Epitaf* a představuje vlastně ojedinělý příklad: „rukou, jež nedozrály v horké dlaně žen.“

²³⁶ ZAHRADNÍČEK, J. *Čtyři léta*. Praha: Československý spisovatel, 1969, s. 72.

²³⁷ *Tamtéž*, s. 13.

²³⁸ *Tamtéž*, s. 30.

Žena je Zahradníčkem chápána nejen jako bytost přinášející něhu, ale též jistotu domova. Často k ní ve svých představách domova putuje jako k přístavu, do něhož se jednou vrátí. Navštěvuje ji v kteroukoli noční dobu, ale zejména v noci, kdy bdí a ve chvílích nočního klidu přemýšlí s fotografií v ruce schoulený pod deku. Za emblematickou lze v tomto smyslu považovat b. *Ve dvě hodiny v noci: „Také u nás doma spí při okně otevřeném / do zahrady, kde kvetou oleandry a hračky jsou v trávě / pohozené.“*²³⁹

Meditativnějším tónem je laděna Zahradníčkova lyrika v básních určených dětem: „A modlím se: „Ať Bůh tvé kroky chrání, / Až sama rozběhneš se za štěstím. / Ať na tvou cestu jasnou od svítání / Nepadne z hříchů našich stín.“ (Dceři)²⁴⁰; „Zatímco já vcházel a vycházel / ponurými portály potupených, / ty k slunci ses rozvíjela. Tvé sestry / růže a pivoňky / zářily na oltářích a vítr Letnic / unášel srdce zlomená / vysoko z prachu země.“ (Své dceři)²⁴¹; „I pro ně už bylo. A bude: daleká cesta, čas krátký, / čas krátký. Ať kamkoli, dál sotva než k prázdnému hrobu / cesta jde. / Ať odkudkoli, ó Kriste, kéž neztratí cestu zpátky / v zářící rány tvé.“ (Velikonoce mých dětí)²⁴².

---

²³⁹ ZAHRADNÍČEK, J. *Dům strach*. Praha: Vyšehrad, 2015, s. 13.

²⁴⁰ *Tamtéž*, s. 67.

²⁴¹ *Tamtéž*, s. 71–72.

²⁴² *Tamtéž*, s. 94.

Závěr

Politické procesy, které proběhly v 50. letech v naší zemi, neměly obdobu před tím ani potom. Zdá se, že byly zločinným excesem, jehož zkoumání není dosud uzavřeno již z toho důvodu, že zbyli a budou zbývat potomci nevinných obětí politických procesů, kteří se nepřestanou ptát. Důsledky politických procesů se však neomezily pouze na přímé oběti, jejich rodiny a přátele, ale postihly celou naši společnost. Kromě našeho hospodářství, politiky, kultury a práva procesy negativně poznamenaly mezilidské vztahy i morální stav společnosti. Zůstává paradoxem, že vězení, které má sloužit jako prostředek nápravy zločinců, se během padesátých let stalo spíše místem akademických hovorů, setkávání intelektuálů a shromaždištěm představitelů české a slovenské elity.

Křivdy způsobené vykonstruovanými procesy a vězení Václava Renče ani Jana Zahradníčka nezlomilo. Jiří Stránský jednou v rozhovoru řekl, co mu Jan Zahradníček ve vězení poradil: *„Dodneška všude opakuju, když se mě někdo ptá, jak jsem mohl přežít lágry a zůstat takovým životním optimistou, jak to, že neumím nenávidět, že jsem se včas setkal s lidmi, jako byl Jan Zahradníček. Když viděl, jak ve mně doslova bublá nenávist za to, co se mnou dělali ve vyšetřovací vazbě, právě on mi řekl, abych se jako první věci v kriminále zbavil touhy po pomstě. „Čím dřív se té nenávisti a touhy se mstít zbavíš, tím líp pro tebe. Protože jinak, ať chceš, nebo nechceš, první obětí té nenávisti budeš ty sám.“*²⁴³ a v rozhovoru s Ludvíkem Štěpánem otisknutém v Lidové demokracii 28. března 1968 Václav Renč na otázku, zda se vrátil z vězení s pocity křivdy a zatrpklosti, odpověděl: *„Aspoň ne za svou osobu. Chápu to jako součást logiky vývoje politického a etického. Mnoho jsem za ta léta ztratil, ale také mnoho získal. Co mě bolí, jsou surovosti, které na mém těle prožívala moje rodina, mé děti.“*²⁴⁴ Jako lidé věřící přijali svůj úděl a s minulostí se vyrovnali tak, že si jí začali vážit jako cenné zkušenosti.

Oba se měli se o co opřít, protože v sobě nesli sílu víry i jistotu ve svých blízkých, kteří na ně po celý čas čekali. Jak Renč, tak Zahradníček vyšli z vězení natrvalo poznamenáni, s těžce poškozeným zdravím tělesným a duševním. Nejen oni, ale i blízcí a kritici jejich díla začali dělit jejich životy a tvorbu na to, „co bylo před tím a co bylo potom“. Tak se stal tento autentický zážitek, ze kterého čerpali ve své tvorbě a díky němuž vznikla díla specifická svou historií i obsahem, důležitým mezníkem a stálou připomínkou toho, s čím se museli oba

---

²⁴³ LUKEŠ, J. *Srdcerváč: rozhovor se spisovatelem a scenáristou Jiřím Stránským*. Havlíčkův Brod: Hejkal, 2005, s. 73.

²⁴⁴ ŠTĚPÁN, L. *S Václavem Renčem o umění, ale hlavně o životě*. In KRATOCHVIL, A. *Žaluji 2. Vrátit slovo umučeným*. Praha: Česká expedice – Dolmen, 1990, s. 154.

básníci po léta vyrovnávat. V případě Jana Zahradníčka se verše z vězení staly de facto posledním záznamem v jeho bibliografii a lyrickým gestem v jeho tvorbě.

Renč i Zahradníček jsou tradičně řazeni k představitelům spirituálního básnictví, přesto hlavně v dílech z vězení nacházíme silný existenciální tón, který dává jejich básním nový rozměr. Vězeňská zkušenost a prožitá perzekuce, se staly pramenem, který však nezaplavil Renčovu a Zahradníčkovu poezii do krajností. Zůstávají pouze uměleckou inspirací, která dokázala vytěžit pozitivní hodnoty, jež bychom na těchto pochmurných a temných místech asi jen těžko hledali. Díky tomu, že se v jejich poezii prolnuly otázky existenciálního ohrožení, svobody a nesvobody, víry, teologie, filozofie, vzniklo dílo nejen křesťansky ale i celospolečensky zaměřené. Jejich básnické meditace vyrůstající na pozadí vězeňské reality představují totiž unikátní tvůrčí počín a zároveň svědectví básníků-vězňů, kteří nemlčeli.

Seznam literatury

Prameny

- Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona.* Praha: ČBS, 1995.
- BRIDEL, Fridrich. *Já semotám motání.* Praha: BB art, 2002, 1. vydání.
- KŘELINA, F. *Klíče království.* Brno: Blok, 2012.
- MICHNA Z OTRADOVIC, Adam. *Básnické dílo.* Praha: Nakladatelství Odeon, 1985.
- RENČ, Václav. *Popelka nazaretská.* Praha: Vyšehrad, 1969.
- RENČ, Václav. *Skřivaní věž: výbor z lyriky 1941–1962.* Praha: Melantrich, 1970.
- RENČ, Václav. *Popelka nazaretská.* Praha: Blok, 1991.
- RENČ, Václav. *Loretánské světlo.* Praha: Vyšehrad, 1992.
- RENČ, Václav. *Podoben větru, výbor z díla.* Ed. Květoslava NERADOVÁ. Praha: Zvon, 1994.
- RENČ, Václav. *Vrstvení achátu. Vybrané spisy 1.* Svitavy: Trinitas, 2000.
- RENČ, Václav. *S anděly si nelze připíjet. Vybrané spisy 2.* Svitavy: Trinitas, 2000.
- RENČ, Václav. *Pražská legenda.* 4. vydání. Svitavy, Řím: Trinitas ve spolupráci s Křesťanskou akademií, 2001.
- Via dolorosa. Výbor z veršů Z. Rotrekla, V. Renče a J. Palivce.* Uspořádal a komentoval Antonín KRATOCHVIL. 2. vydání. Brno: Petrov, 1990.
- ZAHRADNÍČEK, J. *Dům strach.* Praha: Vyšehrad, 2015.
- ZAHRADNÍČEK, Jan. *Čtyři léta.* Praha: Československý spisovatel, 1969.
- ZAHRADNÍČEK, Jan: *Knihy básní.* Ed. Bednářová, J. – Trávníček, M. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001.

Literatura

- ANDREE, Lukáš *JUDr. Jan Pospíšil, politický vězeň.* Brno: 2006, Sborník Securitas Imperii, čísla 1–14. Judr. Jan Pospíšil byl žalářován zhruba ve stejných letech jako J. Zahradníček. Ze vzpomínek jeho a dalších deseti politických vězňů byl sestaven „přibližný jídelníček“ vězně komunistických vyšetřovacích vazeb.
- BALÍK, Stanislav, HANUŠ, Jiří. *Katolická církev v Československu 1945–1989.* Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2007.
- BALÍK, Stanislav. „Čeští katoličtí intelektuálové a nedemokratické režimy.“ In KUBÍČEK, Tomáš, WIENDL, Jan (eds.). *Víra a výraz.* Sborník z konference „...bývalo u mne

zotvíváno...“. Východiska a perspektivy české křesťanské poezie a prózy 20. století. Brno: Host, 2005, s. 181.

BÁRTA, Josef. „Renčův mariánský triptych.“ *Lidová demokracie*, 1991, 2. 7., s. 5.

BÁRTÍK, František. *Tábor Vojna ve světle vzpomínek bývalých vězňů*. Praha: Vyšehrad, 2008.

BAUER, Michal. „Jednání komisí a výborů Syndikátu českých spisovatelů o členství křesťansky orientovaných autorů v SČS v letech 1947–48 a jejich vylučování z této organizace.“ *Česká literatura*, 1998, roč. 46, č. 6, s. 622.

BEDNÁŘOVÁ, Jitka: *Něha a míjení: Vězeňská milostná korespondence Jana Zahradníčka*. In: *Víra a výraz*. Brno, Host, 2005.

BINAR, Ivan. *O užitečnosti literatury pro zachování duševního zdraví*. In *Literatura, vězení, exil: sborník příspěvků z konference „Literatura ve vězení a exilu – vězení a exil v literatuře“*, konané 29. 2. – 2. 3. 1996 v Praze. Praha: Readers International – České centrum Mezinárodního PEN klubu, 1997.

BORÁK, Mečislav. – JANÁK, Dušan. *Tábory nucené práce v ČSR 1948–1954*. Šenov u Ostravy: Tilia, 1996.

BORKOVEC, Petr. „Zakoušet píseň.“ *Souvislosti*, 1992, roč. 3, č. 5, s. 5–7.

BRABEC, Jiří et al. *Slovník zakázaných autorů*. Praha: SPN, 1991.

BRABEC, Jiří. „Poezie z temnot. Václav Renč. Loretánské světlo.“ *Nové knihy*, 1993, č. 3, s. 3.

BURSÍK, Tomáš. *Přišli jsme na svět proto, aby nás pronásledovali: trestanecké pracovní tábory při uranových dolech v letech 1949–1961*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2009.

CÍSAŘOVÁ, Dagmar. a kol. *Trestní právo procesní*. 4. vydání. Praha: Linde, 2006, s. 70–71. *Československá justice v letech 1948–1953. Díl II. Sešity ÚDVK. č. 9*. Praha: ÚDVK PČR, 2003, s. 224–230.

DOLEŽAL, Miloš. *Cesty božím (ne)časem*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2003.

DRDA, Adam. – KROUPA, Mikuláš. *Kruté století*. Praha: Radioservis, 2008.

DVOŘÁK, Jan – MLSOVÁ, Nella (eds.). *Bloudění časem a prostorem – Jaroslav Durych známý i neznámý*. Sborník příspěvků z II. literární laboratoře, konané v Hradci Králové 25. - 26. ledna 1996. Hradec Králové: GAUDEAMUS pro Obec spisovatelů Praha, 1997.

DVOŘÁK, Miloš: *K životopisu Jana Zahradníčka. (Z rukopisných vzpomínek Miloše Dvořáka)*. *Student. Týdeník mladé inteligence*. 1968, Ročník IV., čísla 18, 19, 21.

DVOŘÁKOVÁ, Zora. *Z letopisů třetího odboje*. Praha: Hříbal, 1992.

FRANKL, Viktor. *A přesto říci životu ano: psycholog prožívá koncentrační tábor*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006.

- FUČÍK, Bedřich. Ediční poznámka. In ZAHRADNÍČEK, J. *Čtyři léta*. Praha: Československý spisovatel, 1969, s. 107.
- HANUŠ, J. Duchovní tvář Jana Zahradníčka. In ZAHRADNÍČEK, J. *Mezi nás prostřena noc...: dopisy z vězení ženě Marii*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, s. 325.
- HEINZ-MOHR, Gerd. *Lexikon symbolů. Obrazy a znaky křesťanského umění*. Praha: Volvox globator, 1999.
- HEJL, Vilém: *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha, Universum 1990.
- HLAVÁČKOVÁ, Marie. *Způsoby metaforizace v české spirituální poezii 30. a 40. let 20. století (Zahradníček, Kostohryz, Bochořák, Renč, Vokolek)* [Diplomová práce]. Brno, 2007. 97 stran. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, ved. práce Mgr. Miroslav Chocholátý, Ph.D., s. 7–8, 22–29.
- HORNÁK, Kamil. „Básníkův návrat.“ *Host do domu*, 1969, roč. 16, č. 19, s. 37–38.
- HOŠEK, Josef: *Mé vzpomínky na Jana Zahradníčka (z vězení)*. Akord, č. 6, 1990.
- CHALOUPKA, Otakar. *Příruční slovník české literatury od počátků do současnosti*. Brno: Centa, 2005.
- JANOUSEK, Pavel. et al. *Slovník českých spisovatelů od 1945. Díl 2. M–Ž*. Praha: UČL AV ČR a Brána, 1998.
- KALISTA, Zdeněk. *České baroko. Studie, texty, poznámky*. Praha: Evropský literární klub a.s., 1941.
- KALISTA, Zdeněk: *Vzpomínání na Jana Zahradníčka*. Mnichov, Obrys-Kontur 1988.
- KAPLAN, K. – PACL, V. *Tajný prostor Jáchymov*. České Budějovice: ACTYS, 1993.
- KAPLAN, K. – PALEČEK, P. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno: Barrister & Principal, 2001.
- KAPLAN, Karel. *Nebezpečná bezpečnost. Státní bezpečnost 1948-1956*. Brno: Doplněk, 1999.
- KNAP, Josef. *Bez poslední kapitoly*. Praha, Torst 1997.
- KOLÁŘ, B. (ed.) *Z paměti literární Olomouce 2. Sborník memoárů, statí a příležitostných textů*. Olomouc: Vlastivědná společnost muzejní v Olomouci, 2006.
- KOVÁŘÍK, Miroslav. „Služba světla.“ *Tvar*, 1993, roč. 4, č. 14, 8. 4., s. 10.
- KOŽMÍN, Zdeněk – TRÁVNÍČEK, Jiří. *Česká poezie od 40. let do současnosti*. Brno: Masarykova univerzita, 1994.
- KOŽMÍN, Zdeněk. *Interpretace básní*. Brno: Masarykova univerzita, 1997.
- KRATOCHVIL, Antonín (ed.). *Básníci ve stínu šibenice: antologie z děl českých spisovatelů – politických vězňů stalinské éry*. Řím: Křesťanská akademie, 1976.

KRATOCHVIL, Antonín (ed.). *Rozhlasová univerzita Svobodné Evropy 1*. Mnichov: Klub přátel českého baroka, Praha: Česká expedice, 1993.

KRATOCHVIL, Antonín. *Rozhlasová univerzita Svobodné Evropy 2*. Brno: Mova, 1994.

KRATOCHVIL, Antonín. *Žaluji: vrátit slovo umlčeným, II. díl*. Praha: Česká expedice – Dolmen, 1990.

KRATOCHVIL, Antonín: *Půlstoletí od procesů s českými spisovateli*. In: *Literatura určená k likvidaci*. Sborník příspěvků z konference pořádané v Brně 26. – 27. listopadu 2002 k padesátému výročí politických procesů se spisovateli. Brno, Obec spisovatelů 2004.

KŘELINA, František: *Všichni stejně. Ze vzpomínek na Jana Zahradníčka*. In: Bítov, Vranov nad Dyjí 1991.

KŘIVÁNEK, Vladimír. *Kolik příležitostí má báseň: kapitoly z české poválečné poezie 1945 – 2000*. 1. vydání. Brno: Host, 2007.

KUBÍČEK, Tomáš – WIENDL, Jan (eds.). *Víra a výraz*. Sborník z konference „...bývalo u mne zotvíráno...“. Východiska a perspektivy české křesťanské poezie a prózy 20. století. Brno: Host, 2005.

KÝR, Aleš. *Zacházení s vězni na území ČSR v letech 1945–1955*. In *Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945–1955*. Praha: 2001.

LACINA, Václav. „A jeden spisovatel.“ *Literární noviny*, 1952, roč.1, č.13, s. 2.

LEHÁR, Jan et al. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998.

LEMAÎTROVÁ, Nicole – QUINSONOVÁ, Marie-Thérèse – SOTOVÁ, Véronique. *Slovník křesťanské kultury*. Praha: Nakladatelství Garamond, 2002.

Literatura určená k likvidaci. Sborník příspěvků z konference pořádané v Brně 26.–27. listopadu 2002. Odp. red. Luisa NOVÁKOVÁ. Brno: Obec spisovatelů, 2004.

LUKEŠ, J. *Srdcerváč: rozhovor se spisovatelem a scenáristou Jiřím Stránským*. Havlíčkův Brod: Hejkal, 2005.

MAREČKOVÁ, L. *Milosti. Ohnisko lidství v trestním právu*. Praha: Academia, 2007.

MED, Jaroslav. *Cesta do Lorety – Václav Renč*. In *Od skepse k naději*. Svitavy: Trinitas, 2006, s. 179.

MED, Jaroslav. „Doslov.“ In RENČ, V. *Popelka nazaretská*. Brno: Blok, 1991, s. 81

MED, Jaroslav. „Václav Renč.“ *List pro literaturu*, 1990, č. 8, listopad, s. 2.

MED, Jaroslav. *Spisovatelé ve stínu*. Praha: Portál, 2004.

NEUŽIL, František. „O Václavu Renčovi poněkud jinak.“ *Lidová demokracie*, 1993, 28. 4., s. 3.

NOVÁKOVÁ, Luisa. „Zatímco luna hořce mlčí. Nad poslední básnickou sbírkou Václava Renče“. In *Literatura určená k likvidaci III*. Sborník příspěvků z konference pořádané v Brně 7.–8. listopadu 2006. Odp. red. Vlastimil VÁLEK. Praha: Obec spisovatelů, 2006, s. 27–31.

NOVOTNÝ, Adolf. *Biblický slovník*. Díl 1, A–R. Praha: Kalich, 1956, s. 1250–1251.

OPELÍK, Jiří et al. *Lexikon české literatury, sv. 3/II P–Ř*. Praha: Academia, 2000.

PAVERA, Libor – VŠETIČKA, František. *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002.

PETŘÍČEK, Miroslav. „O nejslavnější Popelce.“ *Nové knihy*, 1991, č. 17, 24. 4., s. 3.

PINďÁK, František. „Křesťan a básník Václav Renč.“ In sborník *Slovo a naděje*. Řím: Křesťanská akademie, 1978, s. 113–121.

PONDĚLÍČEK, I. *Jak zabít lidskou osobnost*. In KRATOCHVIL, A. *Žaluji. I. Svědectví a myšlenky o deformacích stalinské justice v Československu*. Praha: Česká expedice – Dolmen, 1990.

Proces s bandou záškodníků našeho zemědělství. *Rudé právo*, 1952, 24. 4., s. 2.

Proces s bandou záškodníků našeho zemědělství. *Rudé právo*, 1952, 27. 4., s. 4

Proces s klerofašistickou odnoží tzv. zelené internacionály. *Rudé právo*, 5. 7. 1952, s. 4.

PŘIBÁŇ, M. (Ed.) *Z dějin českého myšlení o literatuře 1 (1945–1948)*. *Antologie k Dějinám české literatury 1945–1990*. Praha: ÚČL AV ČR, 2001.

REJMAN, B. *Vzpomínky byvšího člověka č. 2090 Bohuslava Rejmana*. Vysoké Mýto: Vysoké Mýto, 2006.

ROTREKL, Zdeněk. *Literatura – vězení – doba*. In *Literatura, vězení, exil*. Sborník příspěvků z konference „Literatura ve vězení a exilu – vězení a exil v literatuře“, konané 29. 2. – 2. 3. 1996 v Praze. Praha: Nadace Readers International a České centrum Mezinárodního PEN klubu, 1997.

ROTREKL, Zdeněk. *Skrytá tvář české literatury*. Brno: Blok, 1991.

RUT, Přemysl. „Popelka nazaretská.“ *Literární noviny*, 1991, č. 46, 14. 11., s. 5.

SOLDÁN, Ladislav. „Darováno v samotách.“ *Svobodné slovo*, 1991, roč. 47, č. 85, 11. 4., s. 5.

ŠEDIVÝ, Z. F. *Domeček – Mučírna na Hradčanech*. Brno: Moba, 2004.

ŠNAJDER, Bohuslav. *Proces proti dvanácti miliónům*. Praha: Delta, 1990. *Tvorba uvádí*; sv. 3.

TOMEK, Prokop. *Dvě studie a československém vězeňství 1948–1989*. Sešity Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu č. 3. Praha: 2000.

TRÁVNÍČEK, Mojmír – ZAPLETAL, Česlav. *Chtěl jsem ti vyprávět růži*. Zlín: Okresní knihovna, 1995.

TRÁVNÍČEK, Mojmír. *Maria Panno, Matko Slova. Panna Maria v poezii českých básníků nové doby*. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2005.

Ústavní zákon č. 150/1948 Sb., Ústava Československé republiky, úvodní prohlášení.

VÉVODA, R. Prozaická skutečnost lyrického věku: K osudům českých spisovatelů v době nástupu komunistů k moci. *Paměť a dějiny*, 2008, roč. II., č. 4, s. 23.

VOREL, J. – ŠIMÁNKOVÁ, A. a kol. *Československá justice v letech 1948-1953. Díl I. Sešity ÚDVK*. č. 8. Praha: ÚDVK PČR, 2003.

VRKOČOVÁ, L. (ed.) *Svědectví. Osudy politických vězňů 1947–1976*. Praha: nakl. Ludmila Vrkočová, 2007.

WIENDL, Jan: „Nesluší slunce cele mé“ *Poznámky k vězeňské poezii Jana Zahradníčka*. In: *Literatura určená k likvidaci*. Sborník příspěvků z konference pořádané v Brně 26 – 27. listopadu 2002 k padesátému výročí politických procesů se spisovateli. Brno, Obec spisovatelů 2004.

ZAHRADNÍČEK, Jan Jakub: *Moje vzpomínka na otce a básníka*. Víra a výraz. Brno, Host 2005.

ZAHRADNÍČEK, Jan: *Knihy básní*. Ed. Bednářová, Jitka, Trávníček, Mojmír. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2001 (komentáře).

ZEJDA, R.: *Byl básníkem!* Tišnov, Sursum 2004. Bauer, Michal: *Perzekuce křesťanských autorů*. In: *Literatura určená k likvidaci*, Sborník příspěvků z konference pořádané v Brně 26 – 27. listopadu 2002 k padesátému výročí politických procesů se spisovateli. Brno, Obec spisovatelů 2004.

Internetové zdroje

BURSÍK, T. *Svět za mřížemi*. [online] A2, 2006, roč. 3, č. 50. Dostupné na: <<http://www.tydenika2.cz/archiv/2006/50svet-za-mrizemi>> [citováno: 10.04.2016].

HLADÍK, O. *Rok 1953 jako vrchol sovětizace vězeňství*. Dostupné na: http://www.vscr.cz/client_data/1/user_files/19/file/PDF/Historicka%20penologie/2015/HP_1_2015.pdf [citováno 20.03.2016].

<http://www.katolicka-dekadence.deml.cz/?p=52> [citováno 20.03.2016].

<http://www.politictivezni.cz/vezeni-a-pracovni-tabory-v-ceskoslovensku.html> [citováno: 20.04.2016].

http://www.rozhlas.cz/nabozenstvi/krestanskytydenik/_zprava/1295423 [citováno 01.05.2016].

JAREŠ, M. *Přaděnko z drátů*. *Aluze*, 2007, roč. 10, č. 2, s. 124. Dostupné z: <http://www.aluze.cz/2007_02/14_Archivalie_Pradenko_Uvod.php> [citováno: 20.04.2016].

JOHN, R. *Valdice a osudy politických vězňů 1948–1989*. Dostupné na: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad0904/105-113.pdf> [citováno: 01.05.2016].

Návrh a důvodová zpráva k zákonu č. 87/1950 Sb., trestnímu řádu. Digitální knihovna PS: Národní shromáždění 1948-1954 – tisky, tisk 486, část 7. Dostupné na: http://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0486_01.htm [citováno: 15.03.2016].

TOMEK, P. *Oběti komunistického režimu*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu. Dostupné na: <http://www.policie.cz/clanek/obeti-komunistickeho-rezimu.aspx> [citováno 17.01.2016].

RŮŽIČKA, Daniel. *Politické procesy v ČSR v 50. letech*. Dostupné na <http://www.totalita.cz/proc/proc.php> [citováno: 20.03.2016].

SMUTNÝ, Z. *Tzv. Zelená internacionála a politické procesy v Československu po druhé světové válce*. DP obhájená v roce 2011, s. 95. Dostupné na: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/67326/> [citováno: 01.05.2016].

ŠÁMAL, P. *Pro dobro českého čtenáře. Cenzurní praktiky v literární kultuře padesátých let 20. století*. Dostupné z: <http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2007/6/pro-dobro-ceskeho-ctenare-/> [citováno: 04.04.2016].

Zákon č. 198/1993 Sb., o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu. Dostupné na: <http://www.zakonyprolidi.cz/cs/1993-198> [citováno 20.02.2016].

Přílohy

Příloha č. 1: Pomník obětem komunismu v Praze

Příloha č. 2: Pomník obětem komunismu v Praze – pamětní deska

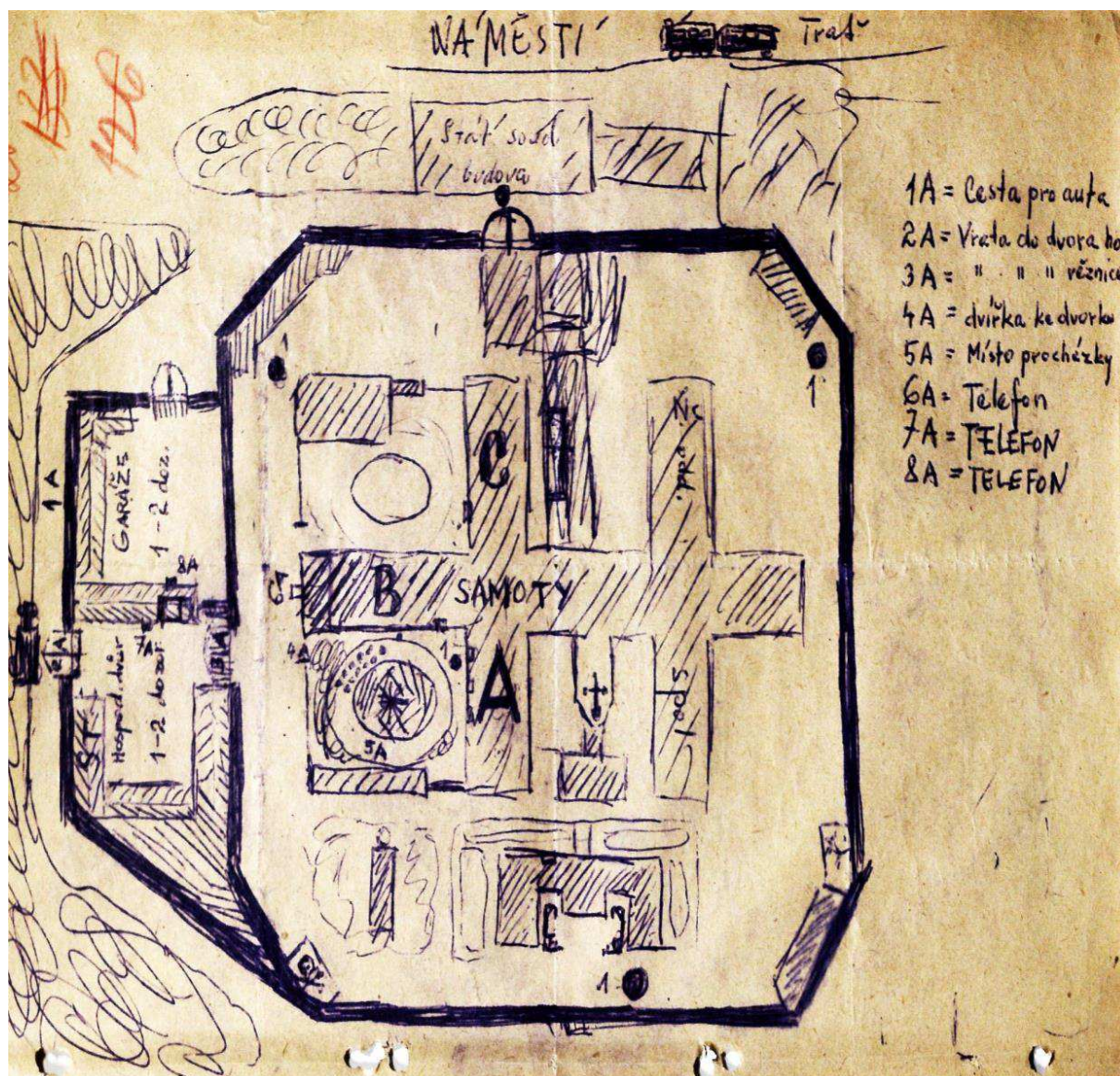

Příloha č. 3: Ukázka rezoluce. Pionýři vyjadřují souhlas s rozsudky v procesu se skupinou Dr. Milady Horákové.

Příloha č. 4: Plánek pankrácké věznice v jednom z motáků pronesených dozorcem J. Horáčkem v roce 1949

Příloha č. 5: Chodba brněnské vazební věznice Na Cejlu

Příloha č. 6: Cela v brněnské vazební věznici Na Cejlu

Příloha č. 7: Pamětní deska Jana Zahradníčka ve znojemské věznici

Příloha č. 8: Věznice Mírov

Příloha č. 9: Věznice Leopoldov

Příloha č. 10: Václav Renč

Příloha č. 11: Jan Zahradníček

